

พระพุทธศาสนา กับ สังคม และการเมือง

จำนงค์ ทองประเสริฐ

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ

นางเป็ลยน ทองประเสริฐ

ณ ฌาปนสถานคุรุสภา วัดสระเกศ

๖ มีนาคม ๒๕๒๐

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961129256

กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น

พระพุทธศาสนากับสังคมและการเมือง

จำนงค์ ทองประเสริฐ

วันที่	๑๑/เม.ย./๒๕๑๐
เลขทะเบียน	๒๓๓๓๓
เลขที่	๒๗๔๕๗
	๒๕๐๐

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ

นางเปลียน ทองประเสริฐ

ณ ฌาปนสถานกรุงเทพมหานคร
 สมบัติราษฎร์สุภา ๒๓๓๓๓
 ๒๗๔๕๗ ๒๕๐๐

๖ มีนาคม ๒๕๑๐

ผางเปลี้ยผ ของประเสริฐ
ชาตะ สมบัติห้องสมุดสงขลา พ. ศ. ๒๔๒๙
มรณะ ๒๓ กันยายน ๒๕๑๙

รำพึงถึงแม่

คำว่า “แม่” เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้งสำหรับผู้ที่
“ลูก” เช่นเดียวกับคำว่า “พ่อ” เหมือนกัน ยิ่งข้าพเจ้าด้วยแล้ว “แม่”
มีความหมายมากเป็นพิเศษ เพราะตั้งแต่ข้าพเจ้ารู้ความก็พบแต่ “แม่”
เท่านั้นที่เลี้ยงดูและให้ความอบอุ่นแก่ชีวิตข้าพเจ้าตลอดมา ทั้งนี้เพราะ
“พ่อ” ข้าพเจ้าได้ถึงแก่กรรมไปตั้งแต่ข้าพเจ้ายังเล็กอยู่มาก แม่เคยบอก
ข้าพเจ้าว่าพ่อรักข้าพเจ้ามาก ใครจะแตะต้องหรือเมิ่นตมไม่ได้ เวลาที่
แม่ดุหรือจะตีข้าพเจ้า พ่อก็จะพาข้าพเจ้าออกจากบ้านไปที่เด็ว ทั้งนี้คง
เป็นเพราะข้าพเจ้าเป็นลูกคนสุดท้องและเป็นลูกคนเดียวของพ่อแม่ใน
ขณะนั้น ทงๆที่ความจริงข้าพเจ้ามีพี่ตง ๕-๖ คน แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เคย
เห็นหน้าพี่สักคนเดียว เพราะเมื่อข้าพเจ้าเกิดนั้น พี่ๆได้ตายไปหมดแล้ว
ข้าพเจ้าจึงเห็นแต่แม่เท่านั้นที่อยู่ใกล้ชิดข้าพเจ้า และให้ความอบอุ่นอยู่
ตลอดเวลา

แม่ข้าพเจ้าเกิดที่ ต. บ้านยาง อ. เสาไห้ จ. สระบุรี เป็นลูกของ
คุณตาสวน คุณยายอ่า คชารัตน์ ซึ่งมีฐานะเป็นผู้มีอันจะกินคนหนึ่งในละแวกนั้น
แม่มีพี่น้องหลายคน คือ บ้าแฉ่ง ลุงหุ่น ลุงโต ลุงหลอย ลุงปาน หลวงลุงปลั่ง
น้ำจั้น และน้ำเชื่อง และในบรรดาพี่น้องของแม่เป็นผู้ที่รักกันมากและมีชีวิตยืนนาน
มาเกือบพอๆกันก็คือ น้ำจั้น ซึ่งถึงแก่กรรมไปก่อนแม่ข้าพเจ้าไม่นานนัก แม่
ข้าพเจ้าจึงเป็นคนสุดท้ายของพี่น้องท้องเดียวกันที่มีอายุยืนที่สุด

แม่ข้าพเจ้าได้แต่งงานกับพ่อ ซึ่งข้าพเจ้าเองก็ไม่ทราบเหมือนกันว่าเป็นคนเมืองไหน แต่ไม่ใช่ชาวสระบุรีแน่ ข้าพเจ้าทราบมาเพียงเลาะๆว่า พ่อเคยบวชอยู่ที่วัดสร้อยทอง เชียงสะพานพระราม ๖ กรุงเทพมหานคร มีพี่น้องหลายคน และอยู่เรือ แม่อาข้าพเจ้าหลายคนก็ค้าขายทางเรือ พ่อข้าพเจ้าและอาแดง ซึ่งเป็นผู้ชายด้วยกัน คงจะท่องเที่ยวทางเรือไปด้วยกันยังสถานที่ต่างๆตามวิสัยนักเลงการพนัน เรือที่เป็นพาหนะของพ่อ เป็นเรือเบ็ดขนาดใหญ่

ทั้งพ่อและอาซึ่งก็ชอบการพนันทั้งคู่ ในที่สุดก็ลงไปพบความรักเข้าที่สระบุรีทั้งคู่เลยบ่กหลักตั้งหลักฐานอยู่ที่สระบุรีนั่นเอง ที่พ่อข้าพเจ้าไปมีความรักกับแม่และได้แต่งงานอยู่กับกันนั้นก็คงเพราะมีรสนิยมตรงกัน คือชอบเล่นการพนันทั้งคู่ เพราะการเป็นนักเลงพนันนี่เอง จึงทำให้เป็นคนใจกว้าง ใจนักเลง เป็นที่รักนับถือของคนทั่วไปในละแวกนั้น บรรดาพี่น้องลูกหลานของแม่ ถ้าใครตกกระกำลำบากเป็นต้องมาอาศัยแม่อยู่เสมอ แม่ต้องเลี้ยงพี่น้องและลูกๆหลานๆมาจนกระทั่งอายุเกือบ ๕๐ ปี

พ่อกับแม่มีลูกด้วยกัน ๕-๖ คน ในตอนแรกๆก็ยังอยู่เรือเบ็ดตามเดิม และได้พาลูกๆท่องเที่ยวไปยังจังหวัดต่างๆ โดยล่องเรือมาตั้งทางสุพรรณบุรี สิงห์บุรี ฯลฯ ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบว่าไปทำไม อาจเป็นเพราะพ่อมีญาติพี่น้องอยู่ทางนั้นบ้างก็ได้ ซึ่งข้าพเจ้าเองก็มิได้สนใจนัก เมื่อปีที่ข้าพเจ้าเกิดนั้น ก็ได้ทราบว่ายังอยู่เรือเช่นเดิม ต่อมาที่ยกเรือขึ้นบก ก็เพราะเรือไปถูกตอทะเล เลยเอาเรือทั้งลำนั้นมาเปลี่ยนแปลงปรับปรุงเป็นบ้าน โดยเอากระดานเรือซึ่งเป็นไม้สักล้วนๆทำเป็นกระดานบ้าน และกระดานท้องเรือก็เอามาทำเป็นนอกชาน ข้าพเจ้าก็อยู่เรือนหลังนี้ตลอดมา แม่เพิ่งจะขายไปก็เมื่ออายุเกือบ ๕๐ ปีแล้ว เพราะไม่ได้อยู่ ทั้งไว้ก็จะเป็นอาหารปลวกเปล่าๆ เมื่อขายได้เงินแล้วแม่ก็เอามาแจก

หลานย่าซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๒ คน คือ ค.ช. บุญญวัฒน์ และ ค.ช. ณัฐวิทย์
ของประเสริฐ จนหมด เพราะแม่รักหลานทั้งสองมาก

เมื่อพ่อข้าพเจ้าถึงแก่กรรมแล้ว แม่ก็ต้องต่อสู้เลี้ยงดูข้าพเจ้ามาแต่
ลำพัง แม่ไม่มีนาทำ เพราะแม่บอกว่า บรรดาลูกๆของตาและยายนั้น ถ้าเป็น
ลูกชาย ก็จะให้นา ถ้าเป็นลูกสาว ก็ให้สวน แม่จึงมีแต่สวน แต่ตอนหลัง
ก็ถูกโกงไปหมด เพราะการเป็นผู้หญิงอยู่คามลำพัง นั้นย่อมไม่มีใครเกรงกลัว
นัก และผู้ที่โกงก็เป็นญาติๆกันนั่นเอง แม่มีอาชีพหลัก คือ “เล่นการพนัน”
ส่วนอาชีพรองก็คือ “ท้าว” การพนันที่แม่ชำนาญเป็นพิเศษก็คือ “ไพ” ข้าพเจ้า
ทราบว่าแม่ไม่เคยเล่นการพนันอย่างอื่นเลย เล่นแต่ไพตั้งแต่สมัยเป็นสาวจน
กระทั่ง ๕๐ เศษ แม่เล่นการพนัน มักจะเป็นฝ่ายได้มากกว่าเสีย และเล่นทัน
คน โกรจะโกงไม่ได้เลย แต่แม่ก็ไม่โกงใคร และยังสอนข้าพเจ้าว่า “ถ้าจะ
เล่นการพนันแล้ว จะต้องรู้ว่าเขาโกงกันอย่างไร แต่ไม่ใช่เพื่อไปโกงเขานะ
หากเพื่อไม่ให้ใครเขามาโกงเราเท่านั้น” สมัยที่ข้าพเจ้าเล็กๆ จึงเป็นนักการ
พนันตัวงคนหนึ่งซึ่งเด็กๆในรุ่นเดียวกันไม่มีใครสู้ได้ นับว่าข้าพเจ้ามี “พร-
นรก” ในเรื่องการพนันเป็นพิเศษ อาจเป็นเพราะข้าพเจ้าได้เลือกนักการพนัน
มาจากทั้งทางพ่อทางแม่นั่นเอง ข้าพเจ้าได้ทราบว่าพ่อก็เป็นนักการพนันชั้นยอด
บางทีผู้ที่มาเล่นการพนันด้วย หมดตัวไปตามๆกัน แต่พ่อยังสนุกอยู่ ก็จะแจก
เงินให้เขามาเล่นใหม่ ทั้งพ่อทั้งแม่จึงเป็นนักการพนันที่ไม่มีใครเกลียด

เมื่อพ่อข้าพเจ้าถึงแก่กรรมตั้งแต่ข้าพเจ้ายังเล็กอยู่มาก และพี่ๆก็ตาย
หมดทำให้เข้าใจว่าแม่เป็นคนทีเลี้ยงดูยาก ทั้งคงเป็นเพราะข้าพเจ้าเกิดห่างจาก
พืคนดัดขึ้นไปถึง ๗ ปี ซึ่งเข้าใจกันว่าแม่คงไม่มีลูกอีกแล้ว เพราะตอนที่ข้าพ-
เจ้าเกิดนั้น แม่อายุถึง ๔๓ ปีแล้ว ถ้าข้าพเจ้าตายไปอีกคนหนึ่ง แม่ก็คงจะว่า-

เหว่มากร จึงถือตามคติคนโบราณที่ว่า *ใครเลี้ยงลูกยาก ให้เอาลูกไปถวายพระ*
เสียบ แล้วเด็กจะอายุยืน คติอย่างนี้มันทั่วไป ทั้งไทยทั้งฝรั่ง ผสมกับข้าพเจ้า
 ก็เป็นเด็กช้โรคด้วย แม่จึงได้ยกข้าพเจ้าถวายให้เป็นลูกของ "หลวงพ่อเข้ม"
 เจ้าอาวาสวัดศรีอุทัย ซึ่งเป็นพระหมอมือที่ชาวบ้านเคารพนับถือมาก หลวงพ่อ
 เข้มท่านก็รักข้าพเจ้ามาก ตอนเช้าท่านก็ให้พระบั้ง เด็กวัดบั้ง มารับไปวัด
 ตอนที่พระมาบิณฑบาต ข้าพเจ้าต้องอยู่วัดตั้งแต่เล็กๆเหมือนนักเรียนอนุบาล
 ตอนเย็นพระก็จะเอามาส่งบ้าน สมัยนั้นพระจะเข้าบ้านตอนเย็นไม่ได้ เพราะ
 สมภารห้าม ดังนั้นข้าพเจ้าจึงกลายเป็นคนสำคัญขึ้นมา ใครๆก็อยากเข้าบ้าน
 มากุญกับญาติโยมจึงรับอาสาพาข้าพเจ้ามาบ้าน เมื่ออยู่วัด ได้มีโอกาสเห็นเด็ก
 วัดรุ่นพี่ๆเขาอ่านหนังสือ เขียนหนังสือกัน ก็เลยทำให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเรียน
 หนังสือตั้งแต่เล็กๆ กว่าจะได้ถึงเกณฑ์เข้าโรงเรียนซึ่งสมัยนั้นต้อง ๘ ขวบ ข้าพเจ้า
 ก็อ่านเขียนและทำเลขชวกลบได้คล่องแล้ว เมื่ออายุ ๘ ขวบ ครูใหญ่โรงเรียน
 ประชาบาลวัดบ้านยาง คือ *ครูตัวน้ กองตาพันธ์* ได้ทราบที่ข้าพเจ้าอ่านเขียน
 หนังสือเก่งแล้ว จึงบอกให้แม่ส่งข้าพเจ้าไปเรียนหนังสือ โดยให้ตามๆเพื่อน
 เขาไป ข้าพเจ้าต้องเดินทางไปโรงเรียนซึ่งอยู่ห่างจากบ้านราวๆ ๒ กม. ไชยทุก
 วัน โดยมีหนึ่งก็หิ้วปืนโต เอาข้าวไปกินตอนกลางวัน อีกมือหนึ่งก็ถือห่อหนังสือ
 ซึ่งสมัยนั้นใช้ผ้าแดงสีเหลี่ยมจัตุรัสห่อไป กันนับว่าสนุกดี แต่บางวันรุ่นพี่ๆ
 เกี้ยวไปโรงเรียน ก็ต้องหนีโรงเรียนไปกับเขาด้วยทั้งๆทีก็ไม่อยากหนีเลย รุ่ง
 ชื่นก็ต้องไปโกหกครู บางคนก็บอกครูว่า พ่อให้ไปเลี้ยงวัวเลี้ยงควายบ้าง บาง
 คนก็บอกว่าแม่ให้เลี้ยงน้องบ้าง ข้าพเจ้าไม่มีวัวไม่มีควาย และน้องก็ไม่มี เลย
 ต้องบอกว่า แม่ให้เฝ้าบ้าน

เพราะอันติงส์ที่ได้เรียนหนังสือจากวัดศรีอุทัยนั่นเอง ทำให้ข้าพเจ้าเรียนชั้นประถมที่ ร.ร. ประชาบาลวัดบ้านยางเพียง ๒ ปีเศษก็จบประถม ๔ เมื่ออายุยังไม่ครบ ๑๐ ขวบตี ซึ่งเป็นการทำลายประวัติการณ์ของเด็กแถบนั้น เมื่อข้าพเจ้าจบประถมปีที่ ๔ แล้ว หลวงพ่อแช่มกับแม่ก็ปรึกษากันเพื่อส่งข้าพเจ้ามาเรียนมัธยมต่อในกรุงเทพฯ โดยจะให้มาอยู่กับหลวงพี่ชั้น ซึ่งเป็นพระลูกชายของเจ้าจันทวดีสระเกศ กรุงเทพฯ ความจริงวัดสระเกศนี้เป็นสำนักที่ญาติพี่น้องของข้าพเจ้ามาอยู่กันนานแล้ว ลุง ๒ คน คือลุงหลอย กับหลวงลุงปลั่ง กับน้าคนหนึ่งคือน้าเชื่อง และพี่น้องอีกหลายคน ส่วนมากบวชเรียนอยู่ที่วัดสระเกศทั้งนั้น ข้าพเจ้าจึงได้รับอันติงส์พลอยได้มาอยู่ที่วัดสระเกศไปด้วย โดยหลวงพ่อแช่ม แม่ และหลวงพี่ชั้นได้เป็นผู้ส่งเสียให้ศึกษาเล่าเรียนต่อไป

เมื่อแม่ส่งข้าพเจ้ามาเรียนในกรุงเทพฯ นั้นก็ถูกชาวบ้านกล่าวหาว่าแม่ไม่รักข้าพเจ้าหรืออย่างไร จึงได้ปล่อยลูกซึ่งมีอยู่เพียงคนเดียวให้ไปเรียนหนังสือถึงกรุงเทพฯ ปีหนึ่งจึงจะมีโอกาสพบหน้ากันสักครั้งหนึ่ง พ่อแม่ที่เขารักลูกในสมัยนั้น เขามักจะไม่ส่งลูกเข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ ซึ่งอยู่ห่างไกล แต่ข้าพเจ้าคิดว่าแม่ข้าพเจ้าคิดถึง ถ้าข้าพเจ้าอยู่บ้านก็คงต้องเป็นนักเลง หรือมีฉะนั้นก็ต้องเป็น “ลูกจ้าง” เขาทำไรทำนาไปวันหนึ่งๆ เพราะไร่นาของเขาก็ไม่มีเรียกสวนก็ถูกโกงไปหมด แม่ต้องต่อสู้อย่างโหดเคียวตามลำพัง ฐานะก็ยากจนลงทุกที แม่ต้องเอาสมบัติเก่าๆที่พ่อมีอยู่บ้างออกขายแก่บรรดาญาติพี่น้องเพื่อรวบรวมเงินส่งเสียข้าพเจ้า ที่ข้าพเจ้ายังพอจำได้ก็มีพวกเขียนหมากทองเหลืองพานเงิน ช้อนส้อม ฯลฯ ตลอดจนกระทั่งกระจกเงาอย่างดี แม่บอกว่าของนอกกาย มีเงินแล้วหาเอาใหม่ก็ได้ ขอให้ข้าพเจ้าตั้งใจเรียนก็แล้วกัน แม่จะยอมลำบากทุกอย่างเพื่อลูก หลวงพ่อแช่มก็บอกว่า “อ้ายหนู เรียนไปเถอะ หลวงพ่อ

จะส่งเสียให้เรียนให้จบให้ได้” ท่านรักข้าพเจ้าเหมือนลูกจริงๆ แต่ท่านก็ถึง
 มรณภาพเสียก่อน ตั้งแต่ข้าพเจ้าเรียน ม. ๒ (ป. ๖ สมัยนั้น) และมีพี่สาวลูก
 ของป้าอีกคนหนึ่งชื่อ “พืทัน” ก็รักข้าพเจ้ามาก บอกว่าจะหาเงินช่วยส่งเสีย
 ให้ข้าพเจ้าเรียนจนจบ แม้ว่าจะต้องไปเป็นข้าใครก็ตาม พืทันก็มาอยู่กับแม่
 เช่นกัน ชอบเรียกข้าพเจ้าว่า “กฤษณา” และก็เรียกอย่างนี้อยู่เพียงคนเดียว ต่อ
 มาข้าพเจ้าเลยนำมาใช้เป็นนามปากกา “กฤษณา ทองประเสริฐ” เขียนบทความ
 เกี่ยวกับภาษาไทยชื่อ “ภาษา-หนังสือ” ลงในนิตยสารแม่บ้านการเรือนอยู่
 หลายปี ความจริงข้าพเจ้าชื่อ “สมจิตต์” “จ้านงค์” เป็นชื่อพี่ชายคนที่ถัด
 ข้าพเจ้าขึ้นไปซึ่งได้ตายก่อนที่ข้าพเจ้าจะเกิด แม่พ่อแม่จะตั้งชื่อข้าพเจ้าว่า “สม-
 จิตต์” แต่ก็ไม่มีใครเรียก ก็คงเรียก “จ้านงค์” ตามชื่อพี่ข้าพเจ้า และเวลาพ่อ
 พาข้าพเจ้าขึ้นเครื่องบินเที่ยวปากก็มักจะร้องไปปลางว่า “โห่ง โห่ง นงๆ” ใน
 ที่สุดข้าพเจ้าเลยใช้ชื่อว่า “จ้านงค์” เรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้

ในระหว่างที่ข้าพเจ้ามาเรียนที่กรุงเทพฯ นั้น ได้เข้าเรียนที่โรงเรียน
 ราษฎรแห่งหนึ่งที่ผ่านฟ้าชื่อ โรงเรียนปัญญาธิ มีคุณครูไสว เป็นครูใหญ่ ค่า
 ค่าเรียนสมัยนั้นก็ไม่มากนัก แต่ค่าของเงินสูงมาก ขนาดที่มีเหรียญครึ่งสตางค์
 ใช้ทีเดียว นับว่าการเศรษฐกิจของเราดีและค่าของเงินเราสูงมาก แต่บางครั้ง
 แม้ก็หาเงินส่งมาไม่ทัน หลวงพิชิตซึ่งเมื่อสมัยข้าพเจ้ายังเล็กๆอยู่ ท่านยังไม่ได้
 บวช ท่านก็เคยเลี้ยงข้าพเจ้า ปรากฏว่าทั้งพี่เลี้ยงและน้องคือข้าพเจ้าหลับไป
 ด้วยกันทั้งคู่ ขโมยเลยมาปลดเอาสร้อยคอข้าพเจ้าไป ท่านก็รักข้าพเจ้ามาก คน
 ทางบ้านที่มาอยู่กับท่าน ก็มี พี่ชม พริ้งพงษ์ ซึ่งเป็นน้องชายโดยตรง และ
 ท่านเจ้าคุณพระราชาสุธี (หนู อโนมปลัดไญ) วัดสระเกศคือกรุปหนึ่ง

เมื่อหลวงพ่อดีถึงมรณภาพแล้ว พี่ต๋านก็ตาย เมื่อข้าพเจ้าเข้าเรียน
 แก่ ม. ๒ แล้ว ต่อมาหลวงพี่ชั้นก็ไม่สบายมาก ท่านก็เป็นห้วงข้าพเจ้า จึงได้
 นำข้าพเจ้าไปฝากไว้กับ “หลวงตามาก” ในขณะเดียวกัน หลวงตาก็รักข้าพเจ้า
 มากเช่นกัน เมื่อข้าพเจ้าเรียนจบ ม. ๒ จาก ร.ร. บัญญานิธิแล้วก็มาสอบเข้า
 ม. ๓ ที่โรงเรียนมัธยมวัดสระเกศ ปีนั้นเขารับเพียง ๒ คน ข้าพเจ้าก็สอบเข้า
 ได้ ตอนนั้นแม่ส่งเสียข้าพเจ้าเพียงคนเดียว ถึงหน้าเขาก็ต้องไปปรับจ่างเขาคำนา
 เกี่ยวข้าว พันหน้าเขาก็เล่นไฟ แม่ต้องต่อสู้ตัวเป็นเกลียว เพื่อหาเงินส่งเสีย
 ข้าพเจ้าให้เล่าเรียนให้สำเร็จ ยิ่งข้าพเจ้าเรียนได้ดี สอบได้ที่ ๑ ทุกครั้ง และทุก
 โรงเรียนด้วย แม่ก็ดีใจมาก และมีกำลังใจ ings ที่แม่จน แต่แม่ก็ยังต้องเลี้ยง
 คุยทั้งพี่ทั้งน้องของแม่ ทั้งลูกและหลานๆอีกหลายคน ไครยากจนขาดที่พึ่งก็ต้อง
 มาอยู่กับแม่ ข้าพเจ้าจึงรักแม่มาก เห็นใจแม่มาก และก็ได้แต่ปลอบใจแม่ว่า
 ถ้าเรียนจบแล้วจะเลี้ยงแม่เอง ไม่ให้แม่ต้องลำบากอีกต่อไป เพราะแม่ได้ลำบาก
 เพื่อลูกมาากแล้ว ปีหนึ่งข้าพเจ้าจึงจะได้มีโอกาสไปเยี่ยมแม่สักครั้งหนึ่ง สมัย
 นั้นก็ไปทางเรือ ขึ้นเรือที่ท่าเตียน ไปต่อที่ท่าเรือ จากท่าเรือก็ต่อเรือไปท่า
 หลวง จากท่าหลวงก็ต่อเรืออีกทอดหนึ่งจึงจะไปถึงบ้าน ข้าพเจ้ามักจะกลับบ้าน
 พร้อมกับพี่ชม แต่ตอนหลังๆเมื่ออายุได้ ๑๒-๑๓ ปี ก็กลับบ้านเอง เพราะช่วย
 ตัวเองได้แล้ว กรณีที่จะจับเด็กไปเรียกค่าไถ่ก็ยังไม่มื ถึงจับข้าพเจ้าไป ก็คง
 ไม่มีใครเอาเงินไปได้ตัวแน่

ปีที่ข้าพเจ้าเข้าเรียน ม. ๓ นั้นเอง ตอนปลายๆปี จวนจะสอบไล่ ก็
 ไม่ทันได้สอบ “ญี่ปุ่นบุก” เลยงทดสอบ เลื่อนชั้นให้ เรียกว่า “ปีโตโจ”
 ซึ่งเป็นชื่อนายพลผู้เป็นนายกรัฐมนตรญี่ปุ่นในสมัยนั้น ข้าพเจ้าเสียตายมากที่ไม่
 ได้สอบไล่ เพราะทำให้การสอบไต่ปีนั้นไร้ศักดิ์ศรีอย่างที่สุด แต่คนที่เขาคิดว่า

เขากงสอบไม่ได้ เขาก็อาจตั้งใจเป็นธรรมดา ปีต่อมาโรงเรียนส่วนมากก็อพยพไปสอนไปเรียนกัน ในต่างจังหวัด ข้าพเจ้าไม่มีปัญญาจะติดตามไปเรียนในต่างจังหวัดซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นอีกได้ ะยะนั้นเครื่องบินก็มาทิ้งระเบิดอยู่บ่อยๆ ข้าพเจ้าอยู่ที่วัดสระเกศบ้างเพราะเป็นห่วงหลวงตา กลับไปอยู่บ้านบ้างเพราะเกรงว่าแม่จะเป็นห่วง ก็เลยเดินทางไปๆมาๆ ข้าพเจ้าเดินทางไปกลับทางรถไฟไปลงที่ท่าเรือ จ. พระนครศรีอยุธยา จากท่าเรือก็ต่อเรือไปท่าหลวงแล้ว จากท่าหลวงก็ไปลงที่บ้าน

ระยะเวลาหนึ่งปีนั้นก็ล่วงไปโดยไม่ได้ประโยชน์อะไรนัก เมื่ออยู่บ้านก็เอาแต่เล่นการพนันบ้าง หัดจะเป็นนักแสดงหัวไม้บ้าง เทียวแสวงหาเมตตามหานิยม เพื่อให้คนรักบ้าง ไปตามเรื่องตามราว ทั้งนี้เพราะสิ่งแวดล้อมทางบ้านข้าพเจ้าเป็นเช่นนั้น เมื่อหลวงพี่ชั้นท่านกลับไปบ้าน พบว่าข้าพเจ้าเอาแต่เที่ยวเตร่และชอบเล่นการพนัน ก็เกรงว่าจะเสียเด็ก ก็เลยเอาตัวกลับกรุงเทพฯ ให้บวชเณร โดยไปบวชที่กุฎเจ้าอาวาสวัดสระเกศ ซึ่งในสมัยนั้น คือ *พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์* หรือบางคนก็เรียกว่า “*ธรรมใจดี*” เพราะใจดีจริงๆ ต่อมาได้รับสถาปนาเป็น *สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโยมหาเถระ)* โดยมี *คุณโฆมลुकฉันทน์* ที่วิสสุทธिक्षัตริย์ เป็นโฆมอุปัฏฐาก

ข้าพเจ้าเป็นคนชอบเรียนหนังสือ ถ้ามีหนังสือให้เรียน ก็เรียนได้ทุกแบบ แต่ถ้าไม่ได้เรียน ก็เที่ยวบ้าง เล่นการพนันบ้าง เมื่อมาบวชเสียได้ อบายมุขก็ค่อยๆหมดไป ข้าพเจ้าก็ตั้งหน้าตั้งตาเล่าเรียนเพื่อสนองคุณแม่ พรรรษาแรกก็สอบนักธรรมตรีได้ พรรรษา ๒ ก็สอบนักธรรมโท เปรีียญ ๓ ประโยคได้ พรรรษา ๓ ก็สอบนักธรรมเอก เปรีียญ ๔ ประโยคได้ และในที่สุดก็ได้เปรีียญ ๗ ตั้งแต่เป็นสามเณร ตอนที่ได้เป็นเปรีียญ ๕ ประโยคนั้น ทางคณะสงฆ์ไทย

ได้เปิดมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นที่วัดมหาธาตุ ชื่อ “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” และเปิดเรียนเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ข้าพเจ้าก็ไปสมัครเรียนเป็นรุ่นแรก และก็เรียนสำเร็จมาเป็นชุดแรก และได้รับปริญญาบัตรเป็นคนแรกด้วย เมื่ออีก ๘ ปีต่อมา

เมื่อข้าพเจ้าบวชเป็นสามเณรก็อยู่กับหลวงตามากตลอดมาจนกระทั่งบวชเป็นพระ ท่านรักข้าพเจ้ามาก ตอนเป็นเด็กข้าพเจ้าก็ถือปืนโตตามท่านไปรับบาตรบ้านญาติโยมแถวตลาดมหานาคตลอดมาจนกระทั่งลาสิกขา จนกระทั่งญาติโยมทั้งหลายเหล่านั้นเป็นเสมือนญาติพี่น้องของข้าพเจ้าจริงๆ เวลาใครจะมีงานมีการอะไรก็ต้องบอกกันเสมอ สมัยที่ข้าพเจ้ายังบวชอยู่ บรรดาลูกหลานของญาติโยมเหล่านั้นก็มาบวชอยู่กับข้าพเจ้า “ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง” หรือบางทียิ่งกว่าญาติเสียอีก

ในขณะนี้แหละที่แม่ได้มีโอกาสมาเยี่ยมข้าพเจ้าบ้าง ข้าพเจ้าได้มีโอกาสบำรุงเลี้ยงแม่ตามหน้าที่ของลูกบ้าง แม่แม่จะสบายขึ้น แต่แม่ก็ยังอด “เล่นไฟ” ไม่ได้ เพราะถ้าไม่เล่นไฟก็ไม่รู้จะทำอะไร อายุก็มากแล้ว ข้าพเจ้าก็เห็นว่าเป็นความสุขของท่าน ตำรวจแถวนั้น ตามปรกติก็มักจะไม่ค่อยไปจับคนเล่นไฟ เพราะถือเป็นเรื่องธรรมดาไป แม่ก็รู้ตัวรู้หัวแล้ว พออายุมากเข้า หูตาทักไม่ดี เดินไม่ไหวก็งดิกลงไปเอง และก็ปรากฏว่าพออายุสัก ๘๗ ปี ก็เกือบจะเล่นไม่ได้แล้ว มาเลิกเล่นได้จริงๆเมื่ออายุ ๘๘ ปี ทั้งนี้เพราะเดินไปไหนมาไหนแทบไม่ได้แล้ว

สมัยที่ข้าพเจ้าเป็นสามเณรเปรียญอยู่ ตอนนั้นกำลังเรียนประโยค ๕ ก่อนงานภูเขาทอง *คุณโยมแถม* ชาวชยันต ซึ่งเป็นโยมอุปัฏฐากและรักข้าพเจ้าเหมือนลูก ได้ชวนไปชยันตด้วยกัน โดยจะไปซื้อไข่จากชยันตมาทำ

ชนมพวกทองหยิบ ฝอยทองขายในงานภูเขาทอง พกเงินไปหลายร้อยบาท ซึ่งสมัยนั้นค่าของเงินยังสูงมาก และคุณโยมแถมก็ฝากเงินไว้ในถุงย่ามข้าพเจ้า การเดินทางก็ไปทางเรือเมล์ ออกจากท่าเตียนตอนเย็นไปสว่างเอาเกือบถึงชัชชาติแล้ว เมื่อฉันเข้าแล้ว จะหาเงินในย่าม ปรากฏว่าไม่มีเหลือเลย ต่อมาก็มี้เด็กหนุ่มผู้โดยสารไปในเรือลำนั้น บอกว่ามีผู้ชายอายุกลางคนผู้หนึ่งได้ล้วงย่ามไปเมื่อคืนนี้ จึงให้ตำรวจกองปราบซึ่งโดยสารไปในเรือลำนั้นตรวจค้น ก็ได้ของกลางผูกไว้ที่โคนขา จึงต้องนำตัวไปที่อำเภอเมืองชัชชาติ เมื่อสอบปากคำแล้ว ข้าพเจ้าก็ไปบ้านกับโยมซึ่งอยู่บ้านตึกกะเนน เลยเมืองไปหน่อย ในระหว่างนี้ก็ต้องเดินทางไม่มาระหว่างบ้านโยมกับจังหวัด บางทีก็ไปทางเรือ บางทีก็เดินจริงๆ ระยะทางหลายกิโลเมตร ในที่สุดเมื่อเวลาล่วงไปกว่าเดือน เรื่องก็ดูจะเลือนลางอยู่ ข้าพเจ้าต้องขอให้ท่านเจ้าคุณพระราชสุธี ซึ่งตอนนั้นก็ยังเป็นสามเณรเช่นกัน ส่งหนังสือบาตีไปให้ รอเท่าไรก็ไม่ได้หนังสือสักที เมื่อใกล้สอบบาตีเข้าจริง เลยบอกโยมแถมว่ากลับกรุงเทพฯ ดี เงินเห็นจะไม่ได้แล้ว ในที่สุดก็เลยพากันกลับ พอกลับมาถึงกรุงเทพฯ ปรากฏว่าหนังสือไปอยู่ชัชชาติแล้ว คือ สวนทางกัน

เมื่อข้าพเจ้ากลับมาถึงกรุงเทพฯ ก็พบโยมแม่รออยู่ โดยหาซื้อจิวรมา ให้ เวลานั้นหาจิวรผ้าจู้ไม่ได้ หลังสงครามต้องใช้ผ้าฝ้ายกัน แม้ก็อุตสาหหาซื้อจิวรอย่างตีมาให้ แม้จะเป็นของใช้แล้วก็ตาม มารออยู่นาน เมื่อทราบว่ข้าพเจ้าไปต่างจังหวัดยังไม่กลับ ก็ไปให้พระท่านช่วยดูหมอบให้ พระท่านก็บอกว่าข้าพเจ้าเห็นจะไม่ได้บวชพระดอกกงจะสึกเสียก่อน ดังนั้นพอข้าพเจ้ากลับมาแม่จึงดีใจมาก ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าสอบประโยค ๗ ได้ตั้งแต่เป็นเณร พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสามพระยา ซึ่งเป็น

อาจารย์สอนบาลีให้ข้าพเจ้า ก็บอกว่า ข้าพเจ้าอย่าเพิ่งบวชพระเลย ลองสอบเอา
 ประโยค ๘ ให้ได้เสียก่อนถึงค่อยบวชเถิด เพราะสมัยนั้นหาเณร ๘ ประโยคยัง
 ไม่ได้ มีเพียงแค่ ๗ ประโยคเท่านั้น ข้าพเจ้าก็เห็นด้วย แต่แม่ไม่ยอม แม่
 ร้องไห้ เกรงว่าข้าพเจ้าจะไม่ได้บวชพระตามที่หมอบุญท่านายไว้ ข้าพเจ้าจะพูด
 อย่างไรๆ แม่ก็ไม่ยอม บอกว่าขอให้บวชเถิด แม้จะบวชสัก ๑๕ วันก็ไม่ว่า
 ข้าพเจ้าเห็นแม่ร้องไห้ ก็เลยไม่ขัด และบอกแม่ว่าจะบวชให้ ๔ พรรษา แม่
 ตีใจมาก วันบวชก็มาร่วมในพิธีบวชโดยตลอด โดยมี *คุณนายละม้าย โทษานนท์*
 เป็นโยมอุปัฏฐาก

เมื่อบวชเป็นพระแล้ว ต่อมาข้าพเจ้าก็สมัครสอบประโยคक्रमัธยมได้
 พร้อมกับประโยค ๘ แม่ตีใจมากเป็นพิเศษ ข้าพเจ้าก็บอกแม่ว่าจะสึกณะนะ
 แม่ก็บอกว่าตามใจซี เพราะบวชให้ได้ครบ ๔ พรรษตามสัญญาแล้ว แต่
 ข้าพเจ้าก็ยังไม่สึก คงเรียนที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจนจบหลักสูตร-
 ปริญญาตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ หลังจากนั้นข้าพเจ้าก็ดำรงตำแหน่ง รักษาการ
 เลขานุการ ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมาตั้งแต่อายุได้ ๒๖ ปี พออายุ
 ได้ ๒๘ ปี ๗ เดือน พรรษา ๔ ข้าพเจ้าก็ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ก็เป็น
 พระราชาคณะที่ "*พระกวีรรญาณ*" ข้าพเจ้ารู้สึกที่แม่และญาติพี่น้องตีใจมาก
 เป็นพิเศษ ที่ปรากฏว่าลูกหลานซึ่งเป็นเด็กบ้านนอกที่จนๆคนหนึ่ง ได้ได้เข้า
 ชั้นมาจนกระทั่งเป็น "*เจ้าคุณ*" เมื่ออายุยังไม่ครบ ๒๘ ปี นับว่าอายุน้อยที่สุด
 ในสมัยนั้น และแม่ก็รู้สึกตีใจมากเป็นพิเศษที่ใครๆก็เรียกว่า "*โยมท่านเจ้าคุณ*"
 ข้าพเจ้าเองก็ตั้งใจที่ได้ทำหน้าที่ของลูกจนแม่ข้าพเจ้าได้รับการยกย่องนับถือทั้งใน
 กรุงเทพฯและต่างจังหวัด นับตั้งแต่นั้นมา แม่ก็ไม่ต้องลำบากเดือดร้อนอะไร
 นึก แม่ก็คงอยู่บ้านที่สระบุรีกับพี่ชายบ้าง น้องสาวบ้าง และหลานบ้าง เพราะ

ที่บ้านแม่ฉันเป็นเสมือนที่พักพิงชั่วคราวของบรรดาญาติพี่น้อง และลูกหลาน
ที่ตระกอล่าบ่ากทั้งหลาย ทั้งนั้นก็คงเป็นเพราะแม่ข้าพเจ้าเป็นนักเลง จึงมีใจ
นักเลง ใจกว้าง ไม่คิดเล็กคิดน้อย ซึ่งก็เลยเป็นนิสัยที่ตกทอดมาถึงข้าพเจ้า
ซึ่งเป็นลูกด้วย

เมื่อข้าพเจ้าได้เดินทางไปร่วมฉัฐรัฐสังคายนาที่สหภาพพม่า เมื่อ พ.ศ.
๒๔๘๗ ก็ตี เดินทางไปกุการพระศาสนาที่ลังกาและอินโดนีเซีย เมื่อ พ.ศ.
๒๕๐๒ ก็ตี หรือเมื่อเดินทางไปศึกษาต่อ ณ สหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒
ก็ตี แม่ก็ได้เดินทางมาจากบ้าน และไปส่งข้าพเจ้าที่สนามบินดอนเมืองทุกที
แม่จะอายุมากแล้ว ก็ไม่เคยขัดใจข้าพเจ้า เพราะแม่รู้ว่านั่นเป็นทางแห่งความ
เจริญก้าวหน้าของลูก แม่ไม่เคยร้องไห้ให้เห็นเลย ทั้งๆที่แม่ควรจะร้องไห้
ในเมื่อข้าพเจ้าซึ่งเป็นลูกคนเดียวต้องจากไปไกลและบางทีก็เป็นปีๆ ความจริงตั้ง
แต่ข้าพเจ้าขึ้นเรือเดินทางเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯเป็นครั้งแรกแล้ว ครั้งนั้น
ข้าพเจ้าอายุยังไม่ครบ ๑๐ ขวบตี. ทั้งๆที่แม่รักข้าพเจ้ามาก เพราะข้าพเจ้าเป็น
ลูกคนเดียวที่แม่มีอยู่ แต่แม่ก็ไม่ได้ร้องไห้เลย เมื่อญาติพี่น้องถามว่า ลูกจาก
ไปทั้งคนทำไมจึงไม่ร้องไห้ แม่ตอบว่า ก็ข้าพเจ้าเองยังไม่ร้องไห้เลย แล้วแม่
จะร้องไห้อย่างไร มิฉะนั้นก็อายลูกแยซี นับว่าเป็นพระคุณที่แม่มีต่อข้าพเจ้า
อย่างเหลือล้นที่แม่รักลูกถูกต้องทาง แม่เป็นนักเสียสละเพื่อลูก แม้บางครั้งแม่อาจ
จะไม่อยากให้ลูกจากไป ไม่อยากให้ลูกทำ แต่แม่ก็ไม่เคยขัดลูกเลย ถ้าข้าพเจ้า
ได้แม่ที่ลูกรักในทางผิดๆ บ้านนี้ข้าพเจ้าอาจเป็นลูกจ้างทำนา ทำไร่ หรืออาจ
เป็น "มหาโจร" ไปแล้วก็ได้

เมื่อข้าพเจ้าได้อยู่รับใช้ศาสนานับตั้งแต่อุปสมบทแล้วเป็นเวลาถึง ๑๕
ปี เมื่อปรากฏว่างานมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยซึ่งเป็นสถาบันที่ข้าพเจ้ารักและ

เป็นห่วงมากได้มีหลักมีฐานมั่นคง สงร่องสรรรอยดีแล้ว ข้าพเจ้าก็บอกแม่ว่า ข้าพเจ้าจะสีก (ลาสิกขา) ละ เพราะบวชให้เกิน ๔ ปีที่กำหนดแล้ว แม่ก็บอกว่า ตามใจข้าพเจ้าซี ข้าพเจ้าจึงได้ลาสิกขาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

หลังจากลาสิกขาแล้ว ข้าพเจ้าก็เป็นอาจารย์พิเศษ สอนตรรกศาสตร์ และปรัชญาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และต่อมาในปีนั้นเองข้าพเจ้าก็เข้ารับราชการที่ราชบัณฑิตยสถาน ตั้งแต่เดือนตุลาคม ๒๕๐๗ จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

เมื่อข้าพเจ้าลาสิกขาแล้ว แม่ก็มาเยี่ยมข้าพเจ้าเสมอ และข้าพเจ้าก็ไปเยี่ยมแม่อยู่เสมอเช่นเดียวกัน เพราะตอนนั้นแม่ยังแข็งแรงมาก ทั้งๆที่อายุร่วม ๘๐ แล้ว แม่ไม่ชอบมาอยู่กรุงเทพฯ นาน เพราะไปไหนมาไหนไม่สะดวก ไม่รู้จักใคร แม่บอกว่า “เหมือนมาอยู่ในคุก” จะไปไหนมาไหนก็ไม่ถูก เมื่อข้าพเจ้าแต่งงานเมื่อเดือนพฤษภาคม ๒๕๐๙ แม่ก็มาเป็นผู้ใหญ่ในงานนั้นด้วย และต่อมาเมื่อมีหลานย่า คือ *ด.ช. บัญญูวัฒน์ (โมเช่)* แม่ดีใจมาก และรักหลานคนนั้นมากเป็นพิเศษ เวลาพาหลานไปเยี่ยมที่บ้านสระบุรี แม่มักจะให้สตางค์หลานเสมอ และมักจะถามว่ามีหลานคนใหม่อีกหรือยัง อยู่เรื่อยๆ จนอีก ๕ ปีต่อมา จึงได้หลานย่าคนที่สองคือ *ด.ช. ญัฐวิทย์* ตอนนั้นแม่ชักหูตาฝ้าฟางไปบ้าง เพราะอายุตกเข้า ๘๖ ปีแล้ว สุขภาพก็ไม่ค่อยจะดีนัก

ตามปรกติแม่เป็นคนแข็งแรงและใจแข็งมาก ไม่ค่อยล้มหมอนนอนเสื่อง่ายๆ อยู่ที่บ้านตอนนั้นก็มิ *นายสมทบ คชารัตน์* หลานซึ่งเป็นลูกของน้องชายคนสุดท้ายของแม่ เอาใจใส่ดูแลอยู่ แม่ต่อมาจะมีครอบครัวไปแล้ว ก็ยังเอาใจใส่ดูแลเป็นพิเศษ เพราะบ้านอยู่ติดกัน ลูกหลานคนอื่นๆก็มาช่วยดูแลบ้างเป็นครั้งคราว แต่ทุกคนก็รักแม่ เพราะแม่เป็นป้าเป็นย่าเป็นยายที่มีจิต

ใจเมตตากรณาต่อลูกหลานทุกคนตามแบบของ “นักเลง” เมื่อแม่เป็นอะไร ลูกหลานก็กุดก็จอกันช่วยเหลือ ถ้าไม่สบายมาก ก็จะมีโทรเลขมาบอกข้าพเจ้า จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ แม่จึงล้มเจ็บมาก เพราะปรากฏว่าตัวขาไปแถบหนึ่ง กล้ายๆ จะเป็นอัมพาต เมื่อข้าพเจ้าและภรรยาได้รับโทรเลขก็เอาจรณต์ไปรับตัวมารักษาพยาบาลที่กรุงเทพฯ โดยเข้ารับรักษาตัวที่โรงพยาบาลตำรวจ เป็นเวลาเดือนเศษ ซึ่งก็ได้รับความช่วยเหลือจากทุกฝ่ายด้วยดีรวมทั้งนำประชุมวงศ์ สโรบล นายแพทย์ ตลอดจนจนพยาบาลและผู้ช่วยพยาบาลที่นั่น ซึ่งเคยเป็นลูกศิษย์ข้าพเจ้าด้วย เมื่อค่อยยังชั่วแล้วก็มาพักรักษาตัวอยู่ที่บ้านข้าพเจ้าอีก ๒ เดือนเศษ ต่อมาเมื่อนายสมทบและเพียงผู้ภรรยา ทำนาเสร็จแล้ว ก็มารับตัวไปรักษาพยาบาลต่อที่บ้านสระบุรี โดยให้ย้ายไปอยู่ที่บ้านสมทบ—เพียงเอง และก็ได้อยู่ที่บ้านหลานชายคนนี้เรื่อยมาจนถึงแก่กรรมรวมเป็นเวลาหลายปี นับว่าในบรรดาลูกหลานทั้งหลาย หลานที่ได้ทำหน้าที่ที่ดีที่สุด ก็คือ นายสมทบ กับ เพียง ผู้ภรรยาและลูกๆ นั้นเอง ซึ่งพระคุณนี้จะได้จารึกอยู่ในหัวใจของข้าพเจ้าตลอดไป

ครั้งสุดท้ายที่ข้าพเจ้าไปเยี่ยมแม่ก็คือวันอาทิตย์ที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๑๕ ซึ่งตอนนั้นแม่ก็เกือบไม่รู้สึกรู้สักแล้ว และข้าพเจ้าก็คิดว่าแม่คงจะมีอายุอยู่ไปอีกไม่กี่วัน จึงได้บอกน้องคือสมทบและเพียงว่า ถ้าแม่เป็นอะไรลง ก็ให้รีบมีโทรเลขไปบอก และจะนำศพไปตั้งที่กรุงเทพฯ เพราะสะดวกกว่า

ในที่สุดแม่ก็ถึงแก่กรรมด้วยโรคชรา เมื่อคืนวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๑๕ ตรงกับวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีมะโรง เวลากลางคืน สิริอายุได้ ๙๑ ปี

เมื่อแม่ได้ถึงแก่กรรมแล้ว ข้าพเจ้าและภรรยา ได้ไปอาราธนา ท่านเจ้าคุณพระราชสุวิวัตสระเกศ ไปรับศพแม่ที่สระบุรีด้วยกัน กว่าจะกลับมาถึงกรุงเทพฯ ก็เกือบทุ่ม และก็ต้องศพสวดในคืนนั้นเอง เพราะทางกรุงเทพฯ ท่าน

พระครูสุวิฑูรย์พิศาล (จำปี มุนินฺธโร) ซึ่งข้าพเจ้านับถือเหมือนพี่ชายผู้หนึ่ง และเคยเที่ยวเคยกินอยู่หลับนอนมาด้วยกัน ได้รับเป็นภารุระในการจัดสถานที่ตั้งศพ ทั้งนี้ก็ได้รับความเมตตาจากพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์ เจ้าอาวาสเป็นอย่างดี

เมื่อข้าพเจ้าไปถึงบ้านนั้น ปรากฏว่าทางบ้านเขาก็เตรียมตั้งศพไว้ และเตรียมซื้อข้าวของมาสำหรับทำบุญเลี้ยงพระแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้งในความปรารถนาดีของพี่น้องทั้งหลายเหล่านั้นมาก ตอนจะลากลับ รู้สึกตันตันใจจนพูดแทบไม่ออก

ในระหว่างที่ตั้งศพสวดพระอภิธรรมอยู่ที่วัดสระเกศนั้น ข้าพเจ้าได้ทำเป็นการภายในอย่างเงียบๆ แทบจะไม่ได้บอกใครเลย นอกจากผู้ที่เป็นญาติสนิทและมิตรสหายบางคนเท่านั้น แต่ถึงกระนั้นก็ได้ได้รับความอบอุ่นใจจากผู้ที่เคารพนับถือและบรรดาลูกศิษย์ที่ทราบข่าวมากพอสมควร เช่น ขวณฯ อัมพร จันทรวิจิตร รองนายกรัฐมนตรี พีชม พริ้งพวงษ์ และภรรยา นายประเสริฐทองนุสนธ์และภรรยา พีทวิ-พีแฉล้ม เจ้าหน้าที่และอาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณฯ อาจารย์และนิสิตคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ข้าราชการราชบัณฑิตยสถาน นำประชุมวงศ์ สโรบล ญาติพี่น้องที่สระบุรี คุณอรทัย เอี่ยมประเสริฐ และท่านที่มีได้กล่าวนามมาอีกมาก

ในวันทำบุญเจ็ดวันเก็บศพนั้น พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์ ก็เป็นผู้เดินนำศพไปเก็บ ณ คณะ ๘ วัดสระเกศ และท่านได้เป็นผู้ที่ส่งเสียท่านพระครูสุวิฑูรย์พิศาลและท่านมหาสังข์ ป.ธ. ๙ ให้ช่วยเอาใจใส่ดูแลให้เป็นพิเศษด้วย ข้าพเจ้ารู้สึกซึ่งในพระคุณของท่านเป็นอย่างยิ่ง

ด้วยอำนาจกุศลบุญราศี ที่ข้าพเจ้าและครอบครัว ตลอดจนญาติมิตร
 สหายและผู้ที่เกี่ยวข้องรวมทั้งบรรดาศิษย์ทั้งหลายได้ร่วมกันบำเพ็ญนี้ จึง
 ประมวลกันเป็นตะบะเคาะ เป็นพลวปัจจัยอำนวยการสมมติอิฐวิบูลมณูญผลแก่
 แม่ของลูก ถ้าหากแม่จะมีญาณวิถิตีใดๆทราบว่ลูกและผู้ที่เกี่ยวข้องได้บำเพ็ญ
 กุศลมาทั้งหมดนี้ ขอจงอนุโมทนาในส่วนบุญกุศลบุญราศีนั้น และประสบความ
 สุขในสุคติโลกสวรรค์สืบไป และขอให้แม่ได้เกิดเป็นแม่ของลูกต่อไปทุกภพทุก
 ชาติเถิด.

จำนงค์ ทองประเสริฐ

(ลูกคนเดียวของแม่)

๖ มี.ค. ๒๕๒๐

ช่องว่างในสังคม : ระหว่างอาจารย์กับศิษย์

วันนี้ผมจะพูดถึงช่องว่างในสังคมตอน “อาจารย์กับศิษย์” ซึ่งเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ และเป็นปัญหาที่มีอยู่ในสังคมปัจจุบันและสำคัญที่สุดปัญหาหนึ่งที่ทำให้กลายเป็นเหมือนกับลูกโซ่ที่ก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ทั่วไปอีก

เวลานี้เราจะพบว่ามิทั่วไปทุกหนทุกแห่งตั้งแต่ระดับมหาวิทยาลัยลงมาจนกระทั่งถึงโรงเรียนอนุบาล บางที่ที่โรงเรียนอนุบาลบางแห่ง นักเรียนก็เริ่มประท้วงครูอาจารย์แล้ว รู้สึกว่าเขาฝึกกันได้รวดเร็วมาก ปัญหาอย่างนี้จะเนื่องมาจากอะไรหรือเราจะแก้ไขกันอย่างไร ถ้าหากเรามาพิจารณาตอนนี้จะเห็นเป็นเรื่องน่าหนักอกหนักใจอยู่มาก เราจะแก้ไขกัน

- ปาฐกถาที่ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และตีพิมพ์ในนิตยสาร “ข้อฟ้า” ประจำเดือนเมษายน และ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๘

อย่างไร แต่ถ้าหากว่าเรามาพิจารณากันจริงๆ ศึกษาจนกระทั่งถึงสมุฏฐานของมันแล้ว ผมคิดว่าการแก้ปัญหาหนี้ ถ้าแก้ให้ถูกต้องก็ควรจะแก้ไม่ยาก แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะแก้แบบ “พายเรือในอ่าง” การที่จะแก้ปัญหาหนี้ไม่ไช่เป็นชนิตว่าโยนกลองกันไปโยนกลองกันมา

เวลานี้ถ้าหากว่าเราไปฟังเสียงของพวกครูบาอาจารย์ก็ดี เสียงของนักเรียนนิสิตนักศึกษาที่ดี มักจะโยนกลองกัน

ครูบาอาจารย์ก็บอกว่า เด็กเดี๋ยวนี้หัวแข็ง สอนไม่ค่อยเชื่อ ไม่อยู่ในโอวาท ไม่เหมือนสมัยก่อน

เด็กก็บอกว่า ครูเดี๋ยวนี้ไม่ได้เรื่อง ไม่ค่อยจะฟังความคิดเห็นของนักเรียนบ้างเลย

รู้สึกว่าการที่เราจะมาประสานกันหรือว่าจะมาประนีประนอมกันเพื่อที่จะช่วยแก้ปัญหาหนี้มันไม่มี

ทีนี้ผมก็คิดว่าถ้าหากเราจะเอาหลักพระพุทธศาสนามาใช้ เราจะทำอย่างไร พระพุทธเจ้าพระองค์ชื่อว่าเป็นพระบรมครู เราไม่เคยใช้นามพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระอาจารย์อะไรเลย ซึ่งเวลานี้รู้สึกว่าศักดิ์ศรีของครูลดลงไป ถ้าหากว่าสอนชั้นประถมหรือสอนอนุบาลก็เป็นครู ถ้าหากว่าสอนถึงชั้นมัธยมหรือชั้นอุดมศึกษาก็เป็นอาจารย์ และเวลานี้แม้โรงเรียนอนุบาลก็มีอาจารย์ เพราะเขาถือว่าดีหากผู้ที่สอนนั้นจบปริญญาก็ต้องเรียกอาจารย์ และในโรงเรียนอนุบาลสาธิตจุฬาฯ เป็นอาจารย์ทั้งนั้น เพราะว่าผู้ที่สอนล้วนจบปริญญาทั้งสิ้น สมัยผมเรียนอยู่ชั้นประถม ผมก็มีแต่ครู ขึ้นมาชั้นมัธยมก็มีแต่ครู แม้แต่ครูใหญ่ก็ไม่เรียกว่าอาจารย์ใหญ่

เดี๋ยวนี้ถ้าหากว่าเป็นโรงเรียนมัธยม เห็นจะหาครูใหญ่ยาก ส่วนมากเป็นอาจารย์ใหญ่เสียหมด และบางทีในโรงเรียนนั้นมีอาจารย์อยู่คนเดียว คืออาจารย์ใหญ่ นอกนั้นเป็นครู และบางทีก็เลยเป็นการแบ่งชั้นวรรณะกันระหว่างครูกับอาจารย์ว่า ฉันทันเป็นอาจารย์นี้ มีศักดิ์ศรีสูงกว่า

แต่เวลานี้ถ้าหากว่าเราพิจารณากันทั่วๆ ไปแล้ว คำว่า "อาจารย์" นี้รู้สึกมันเฟื่อง และบางทีอาจจะไปเรียนเสริมสวย เรียนตัดผม มเปิดโรงเรียนสอน ก็เป็นอาจารย์ อาจารย์สอนตัดเสื้อ อาจารย์สอนแต่งเล็บ อาจารย์สอนตัดผม หรืออาจารย์อาบอบนวดอะไรอย่างนี้เป็นอาจารย์ทั้งนั้น แม้แต่หมอกูตามทันมะขามก็เป็นอาจารย์ รู้สึกว่าความหมายของอาจารย์เวลานี้มันเฟื่องไปหมด

แต่ว่าความหมายของครูนี้รู้สึกว่ายากก่อนข้างดี แม้ว่าไม่ได้อยู่ในฐานะที่ได้รับการยกย่องสูงส่งนัก แต่ว่าไม่ขึ้นๆ ลงๆ เหมือนกับอาจารย์ เพราะว่าตามปกติทุกปี นักเรียนหรือนิสิตนักศึกษาเขาทำ "พิธีไหว้ครู"

พิธีไหว้ครูเวลานี้เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงอยู่หน่อยที่ว่า อย่งไรๆ ลูกศิษย์ก็ยังมาไหว้ครูบ้าง แม้ว่าปีหนึ่งจะไหว้สักครั้งหนึ่งก็ยังดีกว่าไม่ไหว้เสียเลย

ที่เราทำเป็นพิธีรึทองนี้จะได้ประโยชน์อะไร ในเมื่อลูกศิษย์ไม่เข้าใจวิธีการไหว้ครูนั้นว่าหมายถึงอะไร แล้วอาจารย์เองก็อธิบายไม่ได้ว่า ทำไมจะต้องทำอย่างนั้น หรือบางทีตอนเช้าไหว้ ตอนเย็นค่าครูเสียแล้ว ก็ยังดี ยังมีช่วงว่างสักชั่วโมงสองชั่วโมงที่ไหว้ครู นี่เป็นเพราะอะไร นี่เราต้องพิจารณากันในหลายแง่หลายมุม และข้อสำคัญก็คืออย่าเข้าข้างตัวเอง โดยมากครูก็มักจะเข้าข้างตัวเอง ลูกศิษย์มักจะเข้าข้างตัวเอง มันก็เลยต่างคนต่างเห็นแก่ตัว ความสัมพันธ์หรือการที่จะเข้าใจกันนี้ไม่ค่อยมี

วิธีการไหว้ครูนี้สิ่งที่เราจะขาดไม่ได้ก็คือ กล้วยาแพรก ข้าวตอก ดอกมะเขือ เคี้ยวหรือรู้สึกรว่าเราจะใช้เฉพาะดอกเข็ม ดอกมะเขือ หรือบางทีก็มี กล้วยาแพรกอยู่บ้าง ข้าวตอกหรือรู้สึกรว่าไม่ค่อยจะมีกันแล้ว เพราะเราไม่เข้าใจ ความหมายอันลึกซึ้งของเขาว่าเขามีความหมายแค่ไหนเพียงไร

ดอกเข็มนี้คล้ายๆว่าเราไปไหว้ครู ขอให้สติปัญญาของเราแหลมคม เหมือนดอกเข็ม อย่างนั้นไปมองอีกแง่หนึ่ง คือความเห็นแก่ตัวของลูกศิษย์เกิดขึ้นมาแล้ว เกิดขึ้นโดยที่ไม่รู้ตัว

เพราะครูอาจารย์เองไม่เข้าใจความหมายของการไหว้ครูว่าเขาไหว้กันเพื่ออะไร

เป็นการแสดงอะไร ?

กล้วยาแพรกหมายถึงอะไร ?

ข้าวตอกหมายถึงอะไร ?

ดอกมะเขือหมายถึงอะไร ?

ทั้งนี้เพราะการไหว้ครูนี้ ลูกศิษย์จะต้องนำกล้วยาแพรก ข้าวตอก ดอกมะเขือไปบูชาครู ลักษณะของครูที่ดีจะต้องไม่เห็นแก่เงิน แต่เวลานี้ บางทีครูที่สอนหนังสือสอนไม่จบ ต้องมากวตริซากันอีก มากวตริซาที่บ้านและ ก็คิดค่ากวตริซาเป็นพิเศษ ลูกศิษย์ก็มองเห็นว่าครูนี้เห็นแก่ตัว

แต่บางทีลูกศิษย์ก็นึกไม่ออก อยากสอบได้ก็ยอมเสียเงิน

ครูที่ดีจะต้องทำตัวเป็นครูจริงๆ และจะต้องการฝึกลูกศิษย์จริงๆ คือ ต้องการให้ลูกศิษย์นี้เป็นคณาจารย์ เป็นข้าวตอก และเป็นดอกมะเขือ

ทำไมต้องการ ๓ อย่างเท่านั้น ทำไมไม่ต้องการให้มากกว่านั้น หรือ แม้แต่การเรียนวิชาบางอย่างต้องเสียค่ายกครู ค่ายกครูนี้เพียงหนึ่งก็มี มันเป็น

เพียงพิธีเท่านั้นเอง ไม่ใช่เราจะคิดตั้งตัวเป็นใหญ่เป็นโต หรือว่าต้องการที่จะเก็บรวบรวมเงินเพื่อตั้งตัวเป็นเศรษฐี

เรื่องนี้ผมนึกถึงตะวันตกสมัยโบราณ ผมจะปรับมาเข้ากันเสียเลยว่า แนวความคิดของเราได้เปลี่ยนแปลงไป เพราะเรารับอารยธรรมตะวันตกมา มาก ในตะวันตกสมัยโบราณมีนักปราชญ์พวกหนึ่ง เขาเรียกว่าพวกโซฟิสต์ (Sophist) พวกโซฟิสต์นี้เป็นนักปราชญ์ที่ไม่อยู่ประจำที่ มักจะท่องเที่ยว พเนจรไปยังที่ต่างๆ ไปที่ไหนก็เกิดสำนักเรียนที่นั่น แล้วก็เปิดรับลูกศิษย์ลูกหาที่จะมาเรียน แต่ว่าไม่ได้เปิดรับแบบชนิดที่วัดเพื่อเป็นวิทยาทาน เปิดรับเพื่อที่จะเก็บค่าเรียน ในราคาแพงๆ ไปอยู่ที่ไหนมีลูกศิษย์น้อย ได้เงินน้อย แกก็อยู่ไม่นาน แต่ถ้าอยู่ที่ไหนทำมาหากินคล่อง ได้เงินมาก ก็อยู่นาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยนั้น พวกโซฟิสต์อยู่ในประเทศกรีซ

ประเทศกรีซเวลานั้นกำลังตั้งตัวในการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบพวกเราในปัจจุบันนี้ แต่ประชาธิปไตยแบบที่ว่า ถ้าประชาชนไม่มีพื้นฐานการศึกษา บางทีมันจะเป็นประชาธิปไตยไปไม่ได้ อย่างเมืองไทยเวลานี้เปลี่ยนแปลงการปกครองมา ๔๒ ปีแล้วก็ยังไม่เป็นประชาธิปไตย และผมก็ยังไม่มองไม่เห็นว่เมื่อไรจะเป็น อีก ๒๐ ปีข้างหน้าจะเป็นประชาธิปไตยไหม ผมก็คิดว่ายังไม่เป็น

เพราะว่าการที่จะวางพื้นฐานประชาธิปไตยต้องวางโครงการหรือว่ามีกำหนดเวลาที่สักปีถึงจะเป็น และเราจะต้องดำเนินการเป็นขั้นๆ เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายหรือเป้าหมายนั้น ทั้งภาคทฤษฎี ทั้งภาคปฏิบัติ

ในประเทศกรีซสมัยนั้น คนต้องการที่จะเป็นประชาธิปไตย เป็นการเริ่มต้นเท่านั้น ในระบอบประชาธิปไตย นักการเมืองนี้ต้องพูดเก่ง เพราะ

จะต้องไปหาเสียงกับประชาชน ฉะนั้นคนใดที่พูดเก่ง ประชาชนก็มักจะเลือกหรือบางทีค้านเก่ง ถ้าเขาเก่ง คนก็ชอบ พรรคนักปากลัทธิ ถ้าเป็นผู้แทนแล้ว บางทีก็จะค้านสนุก ในที่สุดเราจะเห็นว่าคนที่เห็นแก่ตัวเพื่อหวังว่าเราจะได้ที่นั่งในสภาโดยไม่ได้คำนึงถึงอะไร ถ้าเราไม่ได้เป็นหรือไม่ได้ในสิ่งที่เราต้องการ พวกเราก็ตำราจะเจตกระเจิงไปหมด ในที่สุดเห็นใหม่ ผลเป็นอย่างไร ถ้าหากว่าเราไม่มีเสียงเด็ดขาด เสร็จแล้วก็ุ่นวายอย่างเมืองไทยเวลานี้ คือความไม่เข้าใจเรื่องประชาธิปไตย และประชาชนก็ไม่เข้าใจอีกเหมือนกัน ถ้าประชาชนเข้าใจในประชาธิปไตยแล้ว คนที่ตำราๆอาจจะไม่ได้รับเลือกก็ได้ เพราะแสดงให้เห็นว่าสันดานไม่ค่อยดี เราต้องการเลือกคนที่ดีไปปกครอง ไม่ต้องการเอาคนเลวๆไปปกครอง พวกโซฟิสต์เก่งอยู่อย่างหนึ่ง เก่งในเรื่องการสอนและการสอนวิชาโตเล่าที่จะหาเงินได้คล่อง

ในสมัยนั้นมีอยู่ ๒ วิชาเท่านั้น ที่หาเงินได้คล่องคือ วิชาตรรกศาสตร์ กับ วิชาวิทยาศาสตร์

ตรรกศาสตร์นี้สอนให้คนมีเหตุผล แต่มันได้ในชั้นทฤษฎี เช่นว่าผมต้องการที่จะโฆษณาสินค้า ผมจะเขียนหนังสืออย่างไร ที่จะทำให้นักสนใจสินค้าของผม ถ้าผมจะทำหนังสือ จะพาดหัวข่าวอย่างไร ที่จะทำให้นักซื้อหนังสือพิมพ์มากๆ ถ้าผมจะไปหาเสียงเป็นผู้แทนนี้ ผมจะคำเขาอย่างไร คนถึงจะเลือก แต่ว่าทางทฤษฎีอย่างเดียวไม่พอ บางทีเรียนรู้ไปแล้ว เอาเข้าจริงๆ ก็ทำไม่ได้

วิทยาศาสตร์นี้จะสอนภาคปฏิบัติ จะสอนแม้ว่ากระทั้งว่าจะใช้ไมโครโฟนนี้จะใช้อย่างไร ถ้าเป็นนักร้อง จะจับไมโครโฟนอย่างไร มันจับไม่เหมือนกัน หรอกครับ ถ้านักร้องจับไมโครโฟนเสียแน่น บางทีผมนี่กดแล้ว แกจริงจังกินไป แต่ถ้านักการเมืองต้องจับไมโครโฟนให้หักให้ได้ อย่างนี้คนเห็นจริงเห็นจังก็เลือก

วิธีการต่างๆ วาทศาสตร์จะสอน และบรรดาพวกที่สอนนี้ไม่มีพวกไหน เก่งเท่าพวกโซฟีสต์

เพราะฉะนั้นแก็เห็นแล้วว่าใครจะเป็นผู้แทนต้องพูดเก่ง เมื่ออยากพูดเก่งก็ต้องเรียน ถ้าไม่เรียนพูดจะอาศัยแบบว่าเก่งโดยธรรมชาติเหมือนนักมวย ถ้าเราไม่มีครูอาจารย์ อาจจะทำอยู่ปะปะ พอไปเจอคนชอบต่อๆ และก็มีหลักวิชา เพราะเขาเรียนจากครูบาอาจารย์ ก็สู้เขาไม่ได้

เพราะฉะนั้นพวกนี้เรียนเพราะต้องการเป็นนักการเมืองที่ยิ่งใหญ่ พวกโซฟีสต์รู้ว่า พวกนี้ต้องการ เป็นนักการเมือง ต้องการมีอำนาจ มีอำนาจแล้วจะไปโกง เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ว่าจุดสำคัญเพียงอย่างเดียวว่า เมื่อเข้ามาเรียนแล้วเราต้องเก็บค่าเล่าเรียนให้แพงที่สุด คนมีสตางค์ ถึงจะแพงก็เอา เพราะว่าเราลงทุนไปล้านหนึ่ง แต่เราเข้าเป็นผู้แทนนี้ อาจจะทำได้ ๒๐ ล้าน ตีตลาดกติกแล้วได้กำไรมากกว่า ถ้าหากว่าคิดระยะระยะผิด ปรากฏว่าไม่ได้ บางทีก็ต้องติดป้ายขายบ้านหรือบางทีก็ต้องถึงเดินแก้ผ้าอะไรทำนองนี้ นี่คือการผิดพลาด ลงทุนถึงขนาดมีนา ๒๐๐ ไร่ก็ขายหมด ถ้าหากเราเป็นผู้แทนแล้ว เราจะซื้อกลับคืนได้ตั้ง ๕๐๐ ไร่ นี่ปรากฏว่าพวกโซฟีสต์เก็บค่าเล่าเรียนเฉพาะวิชาตรรกศาสตร์กับวิชาวาทศาสตร์ ถ้าคิดเป็นเงินไทยเดี๋ยวนี้ประมาณ ๒ แสนบาท มหาวิทยาลัยที่แพงที่สุดในอเมริกา อย่างมหาวิทยาลัยเยลหรือฮาร์วาร์ดราวๆ บิลละ ๖ หมื่นบาท หรือ ๗ หมื่นบาทเท่านั้นเอง แต่นี่คิดแล้วประมาณ ๒ แสนบาท แล้วใครจะไม่เรียนเล่าครับ ถ้ามีเงิน เพราะเราหวังแล้วเราจะต้องได้เงินต่อไป

ฉะนั้นการที่จะเข้าไปเรียนได้ก็ต้องเป็นคนมีเงินอีกนั่นแหละ แล้วก็ต้องเป็นพวกลูกนายทุน เพราะฉะนั้นจึงปรากฏว่าในสถาบัน นายทุนคุมเสียงอีกเหมือนกัน เพราะแก็มีเทคนิคในการพูดดีกว่าคนอื่นๆ ซึ่งไม่มีโอกาสเรียน ฉะนั้น

คนเขาก็เชื่อ เมื่อเชื่อ แก้ก็ได้เข้าสภา นี่ครับเป็นจุดหนึ่งที่ทำให้ประชาธิปไตยของกรีซในเวลานั้นไปไม่รอด และในที่สุดระบบทระราชย์ก็เข้ามาแทน

ที่ผมพูดนี้ไม่ใช่ผมพูดเรื่องเหตุการณ์ปัจจุบัน ผมสอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มา ๑๗ ปี เรื่องระบบทระราชย์นี้มีมาในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยของพลาโต (Plato) แล้ว ท่านพยายามที่จะแก้ปัญหาโดยการสร้างทฤษฎี หรือว่ารัฐในอุดมคติของท่านคือ รีพับลิก (Republic) เพราะเพื่อจะแก้ปัญหา คือ การปกครองนี้ระบบไหนไม่สำคัญ ไม่ใช่ว่าเพียงดีดบายแล้วจะวิเศษขึ้นมาอย่างเซนต์โทมัสอะไควนัส (St. Thomas Aquinas) บอกว่า การปกครองระบบไหนไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่ว่ากฎหมายนี้ให้ความยุติธรรมแก่สังคมไหม ไม่ว่าดีตราหือไหนมันดีทั้งนั้น แต่เวลานี้เราดีตราประชาธิปไตยมา ๔๒ ปีแล้วในเมื่อตราเป็นประชาธิปไตย แต่ว่าเนื้อหาไม่เป็น ก็ไปไม่รอดเหมือนกัน

เพราะฉะนั้นเราจะเห็นระบบของกรุกก็เห็นแก่ตัวอย่างพวกโซฟิสต์นั้นในที่สุดก็ถูกพวกลูกศิษย์นั้นประณามว่า อาจารย์เราเป็นนายพราน นายพรานที่คอยล่าลูกศิษย์หนุ่มๆ ซึ่งเป็นคนมีเงิน คนไหนเป็นคนไม่มีเงิน ก็เรียนไม่ได้ เพราะฉะนั้นคนมีเงิน พวกโซฟิสต์ก็เอาอกเอาใจมากเป็นพิเศษ เพราะว่าถ้ามีลูกศิษย์สัก ๕ หรือ ๖ คน ค่าเล่าเรียนที่ได้มาก็สบายไปแล้ว พวกนั้นก็ต้องไปหาทางที่จะถอนทุนคืนต่อไป แล้วภาวะนี้ตกอยู่ที่ใคร ก็ตกอยู่ที่ประชาชน

เพราะฉะนั้นการศึกษานี้ผมจึงถือว่าสำคัญ เราสร้างลูกศิษย์มาไม่ดี ต่อไปลูกศิษย์เหล่านี้เป็นใหญ่เป็นโตขึ้นมา ก็จะเป็นคนใหญ่คนโตขึ้นมาไม่ดีเพราะเวลาเป็นเด็กก็เป็นเด็กไม่ดี เป็นนักเรียนก็เป็นนักเรียนที่ไม่ดี เป็นนักศึกษาก็เป็นนักศึกษาที่ไม่ดี ต่อไปเป็นรัฐมนตรี เป็นนายก ก็เป็นนายกเป็นรัฐมนตรีที่ไม่ดี เราจะต้องแก้ปัญหาตั้งแต่ต้น

เพราะฉะนั้นในสมัยก่อนนี้ เวลาเขาเอาลูกไปฝากโรงเรียนหรือเอาลูกไปฝากวัด อย่างผมนี่แม่เอาไปฝากวัดและฝากโรงเรียนก็ฝากทำนองเดียวกัน แม่จะบอกว่า “ถ้ามันดีมันช่น ก็ดีมันเด็ก อย่าให้ถึงกับแขนหักขาหักหรือว่าตาบอดหูหนวกก็แล้วกัน” เพราะเราถือว่า “รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี” คติของเราเป็นอย่างนั้น แต่ว่าเพราะคนบางคนไม่เข้าใจ โดยเฉพาะรุ่นหลังนี้ไปเรียนเมืองนอกมา บอกว่า ถ้าหากว่าใครสอนนักเรียนแล้วจะต้องใช้อาชญาลงโทษ แสดงว่าครูผู้นั้นไม่มีสมรรถภาพในการสอนแล้วครูทั้งหลายก็อยากแสดงว่าฉันมีสมรรถภาพปรากฏว่าบิฉันไม่เคยตีนักเรียนเลย

นักเรียนมีหลายประเภท บางคนนี่ว่านอนสอนง่าย ไม่มีปัญหา พวกนี้ไม่ถึงกับจะต้องตี เพียงคุยเท่านั้น ก็เสียอกเสียใจแล้ว

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า

บางพวกนี้เหมือนกับดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำแล้วพร้อมที่จะบานอยู่ทุกเมื่อ บอกรับเดี๋ยวก็เข้าใจ

บางพวกนี้เหมือนกับดอกบัวที่ปรึมนานา อาจจะต้องบอกลง ๒-๓ ครั้งกว่าจะเข้าใจ แต่ก็เรียกว่าค่อนข้างดี

แต่อีกพวกหนึ่งพอจะแนะนำได้ คือ เปรียบเหมือนดอกบัวโผล่ขึ้นมาพ้นเลนแล้ว แต่ว่ายังไม่ถึงปรึมนานา ใต้น้ำก็ต้องโผล่ขึ้นมาแน่ อย่างนี้สอน ๑๐ ครั้ง ๒๐ ครั้ง ก็อาจจะได้ผล

แต่บางพวกนี้เหมือนกับดอกบัวที่อยู่ในเลน พวกนี้จะโผล่พ้นขึ้นมาหรือไม่ ไม่ทราบ อาจจะเป็นอาหารของปูปลาและเต่าเสียก่อนก็ได้ ก็เหมือนกับคนบางคนนี้เคยเห็นอยู่อย่างไรก็ไม่ไหว ซึ่งท่านเรียนว่า ปทปรมะ

เพราะฉะนั้นบางคนนี่ก็ต้องมีตึกกันบ้าง แม้แต่ลูกเรานี่ บางทีไม่ใช่ว่าเราอยากตี แต่ก็ต้องตี แต่ว่าตีแล้ว บางทีแทบจะร้องไห้ สงสารลูก มันเหมือนกับช่างหม้อที่เขาคีหม้อ เขากีตีเพื่อให้หม้อมันมีทรวดทรงดี ไม่ใช่ตีให้มันแตกตีด้วยเมตตาไม่เป็นไร ผมตอนที่เป็เด็กเคยผูกอาฆาตครูหรือว่าผูกอาฆาตพระมาแล้ว คือคิดว่าถ้าหากต่อไปเราบวชบ้าง ถ้าเอาลูกมาฝากจะตีให้คุ้มทีเดียว แต่เสร็จแล้ว ผมกลับไปนึกถึงบุญคุณของท่านเหล่านี้ ผมจำชื่อท่านเหล่านั้นได้ทุกอย่าง เพราะว่าเคยผูกอาฆาตไว้ตั้งแต่เป็นเด็ก แต่ว่าองค์ไหนที่ใจดีบางทีเห็นหน้าแล้วจำชื่อท่านไม่ได้ เพราะท่านไม่เคยตีเราเลย แต่ว่าเดี๋ยวนี้ก็นึกว่าที่ผมคิดขึ้นมา ความจริงก็เพราะไม่เรียนนี่แหละ เพราะว่าท่านก็ไม่ได้โกรธเคืองเรา ความจริงก็เป็นญาติพี่น้องเรานั้นแหละ ท่านถึงมีความหวังดี เราชนไปเอง ข้อสำคัญก็คือพ่อแม่ ถ้ากลับมาบ้าน ฟ้องว่าพระเขียนหรือครูเขียนละก็ แม่ก็ส่ง ไม่ได้สอบถามว่าเราผิดหรือไม่

เดี๋ยวนี้ไม่ได้เป็นอย่างนั้น ถ้าหากว่าครูอาจารย์ตีลูกเขา บางทีผู้ปกครองก็มาตำราครูอาจารย์ ฟ้องอาจารย์ใหญ่ แจ้งกระทรวง ลงหนังสือพิมพ์ บอกฉันเลี้ยงลูกมาตั้ง ๒๐ ปี ไม่เคยตีลูกเลย ครูอวดดีอย่างไรมาตีลูกฉัน นี่ผมว่ามนุษย์สัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกก็ผิด มนุษย์สัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนก็เริ่มผิด เพราะทัศนคติของเรามันไม่ถูก

ทีนเวลาที่เราไหว้ครู เรามีหญ้าแพรกไปบูชาครู หมายความว่าเราขอมมอบตัวเป็นลูกศิษย์ครู มันเหมือนกับหญ้าแพรก หญ้าแพรกไม่เหมือนกับหญ้าคาหรือหญ้าอื่นๆ หญ้าคาหญ้าอะไรต่างๆเหล่านี้ใบมันคม ถ้าเราตัดไม่ได้ก็บาดมือเรา แต่หญ้าแพรกมีทั่วไป มันกระจายไปได้เร็ว พร้อมกันนั้นหญ้าแพรกมันไม่เป็นอันตราย ไม่ว่าเราจะไปกระทุบหรือว่าเราจะไปนอนเกตุอก-

กลิ้งไปบนหญ้าแพรก มันจะไม่ระคายผิวหนังของเราเลย ลูกศิษย์ก็ต้องทำตัวเหมือนหญ้าแพรก แม้ครูอาจารย์จะดุบ้าง จะตีบ้าง ก็ต้องทำตัวเหมือนหญ้าแพรกคือไม่มีปฏิกิริยาโกรธ เกลียด หรืออาฆาตครุ เราทำตัวได้อย่างนั้นไหม เราตั้งใจของเราไว้ได้อย่างนั้นไหม หรือว่าสักแต่ว่าเขาให้อาหญ้าแพรกไป เราก็เอาไปเท่านั้น นี่เพราะเราไม่เข้าใจ

ความหมายข้าวตอกก็คือข้าวเวลาคั่วแล้วมันแตก ทัพเราสังเกตดูสิครับ ข้าวที่เขามาคั่วให้เป็นข้าวตอก มันก็ต้องมีความร้อน ถ้าไม่ร้อน มันแตกไม่ได้ เพราะฉะนั้นนักเรียนที่เขามอบให้ครูเพื่ออบ แต่ความจริงอบให้มันหอม ให้มันมีราคา ให้มีค่า รมนี้ รมให้มันดำ ของบางอย่างต้องรมอย่างพระเก่าๆเขารมดำ หรือว่าบาตรถ้ำรมดำแล้วมันสวย ลูกศิษย์นั้นต้องได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์ทอดเพื่อให้สติปัญญาอันแตกฉาน ความรู้ที่เราได้จากพ่อแม่เพียงส่วนน้อยเท่านั้น วิชาความรู้เราได้จากครูอาจารย์เป็นส่วนใหญ่

เพราะฉะนั้นเราเอาข้าวตอกไปบูชาครูก็เพื่อให้ครูอบรมสั่งสอนเรา เกี่ยวให้ปัญญาของเราแตกฉานเหมือนข้าวตอก แต่ว่าเราเป็นเม็ดข้าวโพดอยู่ในตัว มันมีปัญญาอยู่ในตัวอยู่แล้ว แต่ว่าถ้าหากเราไม่ได้รับการเอาไปคั่ว มันก็ไม่แตก ก็เหมือนกับว่าถ้าหากเราไม่ได้ครูบาอาจารย์อบรมสั่งสอน ก็ไม่มีความรู้เรื่องนี้ผมก็เลยนึกถึงนักปราชญ์อีกคนหนึ่งของตะวันตกคือ โสกราตีส (Socrates)

โสกราตีสที่ท่านเคยพูดว่า คนบางคนนี่ดูเหมือนจะโง่ๆ แต่ถ้าหากว่ามาสนทนากับท่านไม่นานก็จะกลายเป็นคนฉลาดขึ้นมา แล้วคนก็เลยคิดว่าโสกราตีสนี้เป็นคนคุยโว แต่ความจริงโสกราตีสไม่ใช่เป็นคนคุยโวอะไรเลย ท่านเคยพูดไว้ว่า “สิ่งที่ข้าพเจ้ารู้ก็คือข้าพเจ้าไม่รู้อะไรเลย” ท่านเป็นคนถ่อม

คน แต่ทำไมท่านถึงบอกว่าคนที่ดูเหมือนโง่ๆ ถ้ามาคุยมาสนทนากับท่านก็จะฉลาดขึ้นมาได้ นี่เราจะพิจารณาว่าโสคราติสท่านเป็นคนยกตัวหรือว่าต่อมตัว เราต้องพิจารณาหลายแง่หลายมุม ไม่ใช่เพียงยกคำพูดขึ้นมาประโยคเดียวแล้ว ก็ถึงความเห็นเอาเองว่าโสคราติสคุยโตเหลือเกิน ผมว่าไม่ใช่

โสคราติสเองท่านบอกว่า ท่านทำตัวเหมือนนางผดุงครรภ์ที่ทำคลอด คือ ทำคลอดเอาเด็กที่อยู่ในครรภ์ออกมาต่างหาก แต่ไม่ได้ไปทำให้เด็กมันเกิดขึ้นมา เด็กมันมีอยู่ในครรภ์ แต่ผดุงครรภ์แกจะต้องฉลาด เพราะเด็กที่อยู่ในครรภ์นี้ควรจะเอาออกอย่างไร แม่และลูกถึงจะปลอดภัย

ผดุงครรภ์ที่ดีต้องตรวจอยู่เสมอว่า คนนี้ควรจะให้คลอดแบบไหน หรือว่าบางทีจะต้องผ่า ไม่ใช่ทำอย่างหมอต้าแย จะออกอย่างไรก็ออกได้

โสคราติสท่านบอกว่า คนทุกคนนี้มีปัญญาอยู่แล้ว เหมือนกับว่า ผู้หญิงที่มีครรภ์มีลูกอยู่ในครรภ์แล้ว นางผดุงครรภ์เพียงแค่เอาลูกออกมาเท่านั้น เพียงแต่จะเอาออกอย่างไร แม่และเด็กจึงจะปลอดภัย

โสคราติสนี้ท่านทำตัวเหมือนนางผดุงครรภ์ ท่านถือว่าคนทุกคนมีปัญญาอยู่แล้ว แต่ว่าคนคนนี้จะต้องสอนอย่างนั้นถึงจะเข้าใจ ถ้าสอนอย่างอื่นไม่เข้าใจ ท่านรู้จักวิธีว่าคนคนนี้ควรจะสอนอย่างไร สอนให้ถูกกับแบคกราวนด์ (background) หรือภูมิหลัง หรือพื้นฐานแห่งความรู้ของเขา แบบเดียวกับ พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าของเราในช่วงระยะเวลา ๔๕ ปี พระองค์ทรงสอนอยู่เรื่องเดียว คือ อริยสัจ ๔ แต่ว่าพระองค์ทรงสอนคนต่างๆไม่เหมือนกัน

เวลาพระองค์ทรงสอนพระปัญจวัคคีย์ พระองค์ทรงสอน “ธรรมจกัปปวัตินสูตร” ซึ่งให้เห็นว่า การหมกมุ่นในกามารมณ์ไม่ใช่ทางแห่งความ

พันทุกซ์ ซึ่งพระปัญญาจักษ์ก็เห็นว่า การบำเพ็ญทุกรกิริยาต่างหากคือความพันทุกซ์ พระพุทธเจ้าท่านก็เทศน์เรื่องโทษแห่งกามคุณให้พระปัญญาจักษ์เข้าใจ วิธีการสอนเป็นเรื่องรายละเอียด แต่ว่าผมต้องชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าสอนตามพื้นฐาน หรือแบบกราวนด์ของคน

เวลาดำสอน พระยศ พระองค์ไม่เอาธรรมจักรมาสอน เพราะชินเอาธรรมจักรกับปุวตันสูตรมาสอน พระยศคงไม่รู้เรื่อง เพราะพระยศเป็นลูกเศรษฐี เอาแต่เที่ยวเตร่ การทำงานอะไรต่างๆ ก็คงไม่ค่อยมีนัก ถ้าเปรียบกับเดี๋ยวนี้ ก็เหมือนกับพวกเพลย์บอย (playboy) ทั้งหลาย ไม่เอาเรื่องเอาราว เพราะฉะนั้นต้องเสนอเรื่องง่ายๆ

พระองค์ก็ทรงสอนเรื่อง “อนุปฺพพิทถา” คือ

สอนเรื่อง ทาน คนเรียนธรรมะก็พึงรู้เรื่อง ถึงไม่ได้เรียนเลยก็รู้เรื่อง

สอนเรื่อง ศีล คนธรรมดาาก็รู้เรื่อง

สอนเรื่อง สวรรค์ ที่คนทุกคนอยากจะไป

สอนเรื่อง โทษของกาม แม้ว่าสวรรค์จะดีอย่างไรก็ยังมีโทษ เพราะ

เป็นเรื่องของกามคุณ ซึ่งพระยศผ่านมาหมดแล้ว ท่านมีปราสาทอยู่ ๓ หลัง มีนางบำเรอไม่รู้จักเท่าไร ท่านเห็นโทษของกามารมณ์แล้ว ท่านจึงบอกว่า “ท้าวขุนวายนอ ท้าวขันธขันธ์นอ” หนีออกจากบ้าน เพียงแต่ว่าตอนนี้ พระยศยังไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร

พระพุทธเจ้าจึงเทศน์ อานิสงส์ของการออกบวช ชื่อนี้แหละเป็นจุดที่ทำให้พระยศคิดว่า การที่จะแก้ปัญหาคือต้องแก้ด้วยการบวช ในที่สุดพระยศก็ออกบวช และได้เป็นพระอรหันต์

เรื่องพระพุทธองค์เทศน์โปรด พระอรุณเวลกัสสป กัยกเอา "อาทิ-
ปริยายสูตร" มาเทศน์ เพราะพวกนี้บูชาไฟ พระพุทธเจ้าเทศน์เรื่องความร้อน
ความร้อนอยู่ที่ไหน ตาเรานี้แหละเป็นตัว ไฟฟ้าที่สำคัญ รูปที่เราเห็นนี้เป็น
ไฟฟ้าที่สำคัญ พอมันเจอกันเข้าก็เกิดการสปาร์กขึ้น บางทีก็เกิดการเผาไหม้
ขึ้นมาเพราะมันร้อนต่อร้อนด้วยกัน

เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรงเทศน์ตามพื้นฐานของคน นี้คือวิธีการ
สอนของพระพุทธเจ้า

วิธีการของโสกราตีสก็เป็นแบบเดียวกัน เพราะว่าในขณะที่เดียวกันนี้
บางคนก็ดูเหมือนโง่ แต่บางทีก็ไม่โง่

ในพระพุทธประวัติก็มีอย่างเช่น พระจุลบันดก กับ พระมหาบันดก
ซึ่งเป็นลูกเศรษฐี พระจุลบันดกเป็นน้องชาย แต่พระมหาบันดกมาบวชเพราะ
เบื่อการครองชีวิตในทางโลก และเป็นพระอรหันต์ เป็นสาวกผู้ใหญ่ของพระ-
พุทธเจ้า ต่อมาน้องชายนึกว่า แหมพี่ชายเรานี้สละสมบัติตั้งหลายโกฏิเหมือน
บัวหน้าลายทั้งอย่างนั้น เรานี้จะมากินกินน้ำลายพี่ชายหรือ มันน่าขยะแขยง
เลยสละสมบัติโดยเอามาแจกเป็นทานหมด ออกบวชแล้วก็อยู่กับพี่ชาย พี่ก็สอน
ให้ท่องคาถาเพียง ๔ บรรทัดเท่านั้นท่องอยู่ ๓ เดือน แต่ก็ท่องไม่ได้ ได้ข้าง
หน้า ลืมข้างหลัง ได้ข้างหลัง ลืมข้างหน้า จนออกพรรษายังท่องไม่ได้ พี่-
ชายบอกว่าท่านสีกตีกว่า อยู่เปลืองข้าวสุกชาวบ้านเขา แล้วอย่างนี้เมื่อไรจะไป
สอนชาวบ้านเขาได้ นี่ ๓ เดือนแล้วยังท่องคาถาบทหนึ่งไม่ได้เลย

ท่านจุลบันดกนิตานบวชด้วยศรัทธา ไม่ได้บวชชนิดที่ว่า เทียวมลาญ
ข้าวสุกชาวบ้าน ท่านไม่ยอมสีก ท่านก็ร้องห่มร้องไห้

ถ้าจะถามว่า พระร้องให้เป็นหรือ อย่างนี้กว่าพระนักร้องให้ไม่เป็น พระ
อานนท์เป็นพระโตคาบันด้วยซ้ำ พอพระพุทธเจ้าหนีพพาน ก็ร้องไห้โฮทีเดียว
ผู้ที่จะตัดขาด ปลงธรรมสังเวชได้ ต้องเป็นพระอรหันต์ ถ้ายังไม่เป็นพระอร-
หันต์ เรื่องการร้องไห้ร้องไห้นี้ก็ยังมียู่

พระพุทธเจ้าท่านเสด็จผ่านมาเห็นเข้า ถามว่าทำไมถึงร้องไห้ ก็เล่า
ให้ฟัง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเอาผ้าขาวไปผืนหนึ่ง แล้ว विकกรรม
กัมมัญฐานที่เรียนมาแล้วเมื่อตอนบวช เอากัมมัญฐานนี้มาพิจารณาแล้วเอามือนี้
ลูบผ้าขาวไปนะ แล้วก็พิจารณากัมมัญฐานมองให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
ไม่นานท่านจุลบันตกพิจารณาตามกัมมัญฐานที่เรียนมา และในเช้าวันนั้นเอง
พระจุลบันตกได้เป็นพระอรหันต์

อย่างนี้เราจะว่าพระจุลบันตกนี้โง่หรือฉลาด

ถ้าเราบอกฉลาด ทำไมคาถาบทเดียว ๓ เดือนท่องไม่ได้

ถ้าโง่ ทำไมประเดี๋ยวเดียวจึงได้บรรลุพระอรหันต์ นี่ขึ้นอยู่กับผู้

สอนด้วย

โสคราตีस्तท่านเป็นคฤงครรภักซ์ชั้นเยี่ยม ท่านสามารถเอาปัญญาของคน
ออกมาได้ แม้ว่าจะดูเหมือนโง่ แต่บางทีมันไม่ได้โง่ เพราะฉะนั้นศิษย์นี้เหมือน
กับเม็ดข้าวโพด แต่ยังไม่เป็นข้าวตอก ครูอาจารย์นี้จะทำให้เป็นข้าวตอกขึ้นมา
ที่ข้าวตอกนี้มันเบา ถ้าหากว่าเราไปวางทิ้งไว้ เดี่ยวลมก็พัดกระจัด
กระจายไป เพราะฉะนั้นเราก็หาภาชนะใส่เสีย หรือมีจะนั้นก็ต้องเอาไปเคียวกับ
น้ำตาลให้มันติดกันจึงจะเป็นระเบียบ มันถึงจะอยู่ในกรอบ

เพราะฉะนั้นนักเรียนต้องอยู่ในกรอบ เพื่อความเป็นระเบียบ และ
เมื่อเราเข้าไปเป็นลูกศิษย์ครูนี้ เราจะต้องพร้อมที่จะอยู่ในระเบียบ

ดอกมะเขือ ในที่นี้หมายถึงมะเขือเปราะ ไม่ได้หมายถึงมะเขือพวง
ทำไมถึงบอกว่าหมายถึงมะเขือเปราะ เพราะมะเขือเปราะถ้าหากว่าสังเกตดูที่ดอก
ดอกมันจะคว่ำลงเสมอ นี่เป็นสัญลักษณ์ว่า เรามอบตัวเป็นลูกศิษย์ เราต้อง
พร้อมที่จะรับฟังการสอน พร้อมทั้งจะเชื่อถือปฏิบัติตาม คือว่าอ่อนน้อมเหมือน
กับว่าเราจะต้องน้อมศีรษะลง แม้อาจารย์จะเขกกบาลบ้างก็ไม่เป็นไร ผมเอง
ก็ถูกเขกกบาลมาบ่อยๆ ในสมัยนั้น มีผู้บอกว่าถ้าเขกแล้วประเดี๋ยวจะเขี้ยวรด
ที่นอน จริงหรือไม่จริงก็ไม่ทราบ บางทีไม่ได้เขกก็เขี้ยวรดที่นอน เรื่องจะรด
ก็รดเหมือนกันนั้น ไม่สำคัญ ข้อสำคัญก็คือว่าให้เรามีความระ มีความเคารพครู
ครูจะได้เมตตา จะได้สงสาร นี่คือการที่เราไปไหว้ครู

หญ้าแพรก ข้าวตอก ดอกมะเขือ นี้ล้วนเป็นสัญลักษณ์ทั้งนั้น
แต่ว่าเวลานี้เราไม่เข้าใจว่าทำไมเราจะต้องเอาหญ้าแพรก ข้าวตอก ดอกมะเขือ
ไปด้วย และครูเองก็ไม่เข้าใจ จึงอธิบายให้ลูกศิษย์ฟังไม่ได้ ทำให้ความ
สัมพันธ์ระหว่างครูกับลูกศิษย์มันก็เลอะหมดไป บางทีครูก็ไม่มี ความเมตตาสง-
สารศิษย์ เพราะลูกศิษย์หัวแข็งเกินไป ไม่มีความเคารวะ ไม่มีความอ่อนน้อม
จนเรานี้จะเจริญได้ มันต้องมีความเคารวะ คนที่มันแข็งนี้ส่วนมากที่ฉันบอกว่า
มันเหมือนกับข้าวตอก ข้าวตอกซึ่งมันไม่มีเมล็ดที่จะเป็นข้าวสารได้ รวงมันจะชู
แต่ถ้าหากว่ามีเมล็ดที่จะเป็นข้าวสาร เมล็ดต่างๆ รวงมันจะโค้งลง ถ้ารวงใหญ่
ก็โค้งลงมาก ถ้ารวงน้อยก็โค้งลงน้อย ถ้าไม่มีข้าวเมล็ดต่างเลย มีแต่ข้าวตอก
รวงมันก็ตั้ง

คนเราก็เหมือนกัน ถ้าหากว่าคนที่ไม่ค่อยมีความรู้ ความสามารถ
บางทีก็มีปมด้อย คนจำพวกนี้พยายามที่จะสร้างจุดเด่นขึ้น

ขงจื้อท่านบอกว่าทำไมทะเลมหาสมุทรจึงเป็นที่รวมของน้ำทั้งหลาย ก็เพราะว่ามันอยู่ในที่ต่ำ น้ำในแม่น้ำสายต่างๆก็ไหลลงสู่ทะเล ถ้าหากทะเลอยู่บนภูเขา ก็เป็นทะเลไม่ได้ เพราะน้ำจะไม่ไหลขึ้นไปถึง คนที่มีความการะวะ มีความอ่อนน้อม ครูบาอาจารย์ก็เมตตา ผู้หลักผู้ใหญ่ก็สงสาร เพื่อนฝูงก็ตีค้ำย ถือว่าน้ำมันไม่ถือตัวก็เข้ากับใครต่อใครได้

เพราะฉะนั้นความเคารพความอ่อนน้อมจึงสำคัญ การที่ครูจะให้ลูกศิษย์ไปเคารพอ่อนน้อมเหมือนกับหญ้าแพรก ข้าวตอก ดอกมะเขือ นั้นครูทำตัวสมเป็นครูหรือยัง มันมีปัญหาต่อไปอีก ไม่ใช่ว่าเราจะเรียกร่องเอาแต่จากลูกศิษย์อย่างเดียว เราต้องทำตัวให้เหมาะสมแก่การที่ลูกศิษย์จะมาไหว้เราด้วย

เราจะทำอย่างไรเล่า เราถึงจะเป็นครูที่ดี

ข้อนี้ก็มีหลักอยู่ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ท่านให้คุณสมบัติของครูไว้ว่า

ประการแรกครูนี้จะต้องเป็นที่รัก บาลีบอกว่า

ปิโย คุรุ ภวานิโย วตฺตา จ วจนกฺขโม

คฺมภิรณฺจ กถิ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิโยชเย

ปิโยนี้ แปลว่า เป็นที่รัก

คุรุ แปลว่า ผู้หนัก

ภวานิโย เป็นผู้ที่ได้รับการอบรม หรือว่าควรแก่การยกย่อง

วตฺตา เป็นผู้กล้าว เป็นผู้สอน

วจนกฺขโม เป็นผู้ออกทนต่อคำพูด

คฺมภิรณฺจ กถิ กตฺตา คือหมายถึงว่ากระทำด้วยคำที่มันยากให้ง่าย

โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่สอนลูกศิษย์หรือแนะนำลูกศิษย์ในสิ่งที่ไม่ใช่ฐานะหรือว่าสิ่งที่ไม่มีประโยชน์

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961129256

คำว่า บิโย ซึ่งเราแปลว่า ที่รัก นี้หมายถึงอะไร การที่ครูเรานี้จะทำ
 ทั่วย่างไร เราจึงจะเป็นที่รักของลูกศิษย์ ไม่ใช่ว่าครูนี้จะต้องไปประจบลูก
 ศิษย์ วิธีนั้นไม่ถูก ถ้าหากว่าครูเห็นว่าลูกศิษย์เรานี้มีพ่อเป็นรัฐมนตรีก็ประจบ
 ลูกศิษย์ หรือว่าพ่อเป็นนักการเมือง หรือว่าเป็นบุคคลที่มีอำนาจในกระทรวง
 และเราก็เอาอกเอาใจลูกศิษย์ ครูชนิดนี้จะไม่เป็นที่รักของลูกศิษย์ อาจจะเป็นที่
 รักของลูกศิษย์เพียงคนเดียว แต่ไม่ใช่ที่รักของลูกศิษย์ทั้งหมด เพราะลูกศิษย์
 ที่เหลือนี้จะไม่ชอบหน้า เพราะเห็นว่าครูนี้ลำเอียง

เพราะฉะนั้นครูที่เป็นที่รักของลูกศิษย์ได้นี้ ครูจะต้องไม่มีอคติความ
 ลำเอียงใดๆทั้งสิ้น ครูจะต้องมีเมตตากรุดแก่ศิษย์ แต่ว่ามีเมตตาอย่างเดียว
 ไม่ได้

ลักษณะของเมตตาอันเวลานี้เราใช้กันเมื่อไปหมก เพราะฉะนั้นสังคม
 จึงวุ่นวาย ถ้าหากว่าเราเป็นครู เราก็ถือว่าเป็นผู้ใหญ่ในโรงเรียน เราเป็นพ่อ
 แม่ เราก็เป็นผู้ใหญ่ในบ้าน เราเป็นผู้บังคับบัญชา เราก็เป็นผู้ใหญ่ในที่ที่เรา
 บังคับบัญชา ฉะนั้นลักษณะของผู้ใหญ่ต้องมี "พรหมวิหาร"

พรหมวิหาร เวลานี้ เราใช้กันไม่ครบ ใช้เพียงบางข้อจึงวุ่นวาย ผม
 เคยบอกลูกศิษย์ของผมเสมอว่า เวลาผมสอน ผมสอนด้วยเมตตา คือผมอยากจะ
 ให้ลูกศิษย์ของผมทุกคนสอบได้ แต่ว่าเวลาตรวจข้อสอบผมจะตรวจด้วยอุเบกขา
 คือหมายความว่าวางเฉยหรือมีความเป็นกลาง ความยุติธรรม ไม่ใช่ว่าลูกศิษย์
 คนนี้สวย ให้คะแนนมากหน่อย คนนี้รูปร่างชั่ว ให้คะแนนน้อยหน่อย นั่น
 คือความไม่เป็นธรรม

ฉะนั้นครูนี้ จะต้องมีความเมตตาต่อลูกศิษย์เท่าเทียมกัน ต้องถือว่าทุกคน
 นี้เป็นลูกศิษย์เราทั้งนั้น เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านบอกว่า ทุกคนที่มา

บวชในศาสนาแล้วเป็นศากยบุตร ลูกของพระศากยมุนีทั้งนั้น ไม่ว่าจะมาจาก
วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ วรรณะศูทร เสมอกันหมด
และเวลาพระองค์ยกย่องสาวกไว้ในตำแหน่งเอกทัคคะ พระองค์ก็ทรงยกย่อง
ตามความสามารถ ไม่ใช่ว่าเป็นน้องฉัน ฉันก็ให้ตำแหน่งสำคัญๆหมด นี่ไม่ใช่
ญาติฉัน ฉันไม่ให้

พระองค์จะยกย่องน้องของพระองค์ขึ้นมาเป็นเอกทัคคะ พระองค์ก็
ต้องดูว่ามีความสามารถจริงๆ อย่างเช่นพระอานนท์ พระอนุรุทธ พระภิกขุยะ
อย่างนี้เป็นต้น แต่ไม่ใช่ทำให้หมด อย่างพระภุคคุก็ได้ พระกิมพิละก็ได้
แล้วพวกเขาจะตั้งหลายร้อยองค์ก็ได้ เพราะมีความสามารถไม่ถึง พระ-
อุบาลีเป็นช่างตัดผมของพวกเขา แต่ที่ท่านผู้เฒ่าในคัมภีร์วินัย ก็ยกย่องให้
เป็นเลิศในทางวินัยหรือทางกฎหมาย พระองค์ทรงยกย่องลูกศิษย์ตามความ
สามารถ โดยไม่เห็นแก่หน้าไม่เห็นแก่พรรคพวก ไม่เห็นแก่พวกพ้องหรือญาติ
พี่น้อง เพราะฉะนั้นผมจึงบอกว่า เวลาตรวจข้อสอบ ผมตรวจด้วยอุเบกขา คุณ
ไม่ต้องมาบอกผมหรือว่าของคุณเบอร์เท่าไร ถึงบอก ผมก็ฟังเท่านั้น แต่เวลา
ตรวจ ผมไม่ได้ไปพิจารณาด้วย

ทีนี้ถ้าหากว่าลูกศิษย์เราสอบได้ดี เราก็มี มุทิตา คือ พลอยยินดีที่ลูก
ศิษย์ของเราสอบได้ หรือว่าบางทีถ้าหากว่าได้ เอ. ได้เกียรตินิยม เรายิ่งแสดง
ความยินดีมาก

ถ้าหากว่าลูกศิษย์เราสอบตก เราก็ต้องมี กรุณา คือ สงสาร แต่ว่า
สงสารนี้ไม่ได้หมายความว่าให้แก้ได้นะ ถ้าแก้ก็ต้องให้ตก ถ้าจะให้แก้หมด
ก็ไม่ต้องสอบกัน ถึงสิ้นเทอม เราก็ให้หมด หรือว่าสิ้นปี เราก็ให้ไปหมด ฉะนั้น
การสอนนี้ เราก็ต้องว่ากันไปตามแบบฉบับ กรุณา นี้หมายความว่าเราสงสาร

อยากจะให้แก้ได้ เราก็บอกว่า ถ้าตกนี้เพราะเธอทำไม่ถูก ตรงนั้นเป็นอย่างนั้น เธอเอาหลักนี้ไปใช้มันก็ไม่ถูก ถ้าหากว่าสงสัยอะไรมาถามได้ แม้ในเวลาที่ทำราชการ ผมบอกแก้ว่ามาได้ทั้งนั้น และข้อสำคัญก็คือว่าได้ก็ต้องได้จริงๆ ไม่ใช่แต่ว่าสอบได้ ๓๕ เปอร์เซ็นต์ก็ให้ได้

ถ้าหากว่าเราทำได้แบบนี้ ปัญหาที่ว่าเราล่าเอียงก็ไม่มี แม้ว่าเราจะตก แกรู้ตัวว่าตกจริงๆ ไม่เคยมีลูกศิษย์คนไหนมาประท้วงผมว่า อาจารย์ทำไมไม่ให้ผมตก เพราะว่าเวลาเราตรวจ ผมบอก ผมไม่หวนคะแนนหรือ ผมพยายามให้ แต่ต้องตรวจก่อน เพราะว่าเวลาสอบนี้ เราไม่ต้องการสอบให้ตก ความจริงต้องการให้สอบได้ แต่ว่าให้ได้อย่างสมภูมิหน่อย

ถ้าจะต้องการให้นักศึกษาสอบตก ก็ออกข้อสอบจะให้ยาก ทำอย่างไรก็ตกครับ จะผ่านไปไม่ก็คนหรือ เราไม่ต้องการอย่างนั้น ผู้ใหญ่ทุกคนจะต้องมีพรหมวิหาร

ที่นี้ครูเราจะให้เป็นที่รักของลูกศิษย์ เราก็ต้องทำตัวให้เป็นผู้ใหญ่จริงๆ ให้ผู้ที่เป็นลูกศิษย์ควรจะเคารพนับถือได้ และบางอย่างเราจะเห็นได้ว่าครูบางคนนี้ทำไม่คุ้นกับศิษย์นัก แต่ไม่ใช่ประจบลูกศิษย์ แต่ว่าเราถือว่าเราเป็นกันเองกับลูกศิษย์ ผมนี้ไม่ได้เป็นอาจารย์ประจำที่ไหนเลย แต่ว่าผมเป็นอาจารย์พิเศษในหลายมหาวิทยาลัย ลูกศิษย์ผมปีหนึ่งๆก็หลายพัน ถ้ารวมๆกันแล้วก็หลายหมื่น เวลาสอนบางทีนี่มีคนนักศึกษา ๓๐๐-๔๐๐ คนในห้องนี้ผมเดินตระเวนรอบห้อง คือไม่ได้ตามเฉพาะคนข้างหน้า คนที่อยู่ข้างหลังผมก็เดินไปตามเดินถึงตัวกันเลย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ตามหมด คือพยายามเป็นกันเองกับแกไม่ให้เห็นว่าเราเป็นคนอีกชั้นหนึ่งซึ่งแตกต่างจากแก ซึ่งแกจะเข้าถึงเราไม่ได้ มิฉะนั้นมนุษยสัมพันธ์ของเราก็เสีย

เพราะว่าครูนี้มักทำหน้าที่เหมือนกับว่าฉันเป็นครู เป็นคนอีกชั้นหนึ่ง ลูกศิษย์ต่ำกว่าฉัน หรืออย่างบางทีนักศึกษาไปขอพุดกับรัฐมนตรีทบวงมหาวิทยาลัย พุดไม่ได้ เพราะอยู่ข้างถนน ไม่สมเกียรติ รู้สึกว่าเกียรติมันมากเกินไป

ทำไมพระพุทธรเจ้าไปเทศนาโปรดคนที่ข้างถนน ที่ไหนท่านก็โปรดได้ ทำไมมนุษย์เรานี้มันต่างกันอย่างนี้ ความจริงเกิดมาก็แก่ เจ็บตายด้วยกันทั้งนั้น และมีนั้นก็หมีไม่ฟัน แต่ทำไมบางที่เราล้มตัวล้มอะไรจนกระทั่งมันเข้าน้ำไม่ได้ แล้วอย่างนี้เราจะให้ลูกศิษย์รักได้อย่างไร ?

ประการที่ ๒ ครู หรือครู แปลว่าผู้หนัก หนักอย่างไร? ตามปกติครูต้องหนักใจมาก ทั่วๆที่ปกครองนักเรียน ๔๐ คนเท่านั้น เพราะบางคนก็ปกครองง่าย บางคนก็ปกครองยาก ครูนี้หนักอกหนักใจนะ อยู่ไปคิดว่าจะบายอกสบายใจ นอกจากครูที่ไม่เอาเรื่องเท่านั้นแหละ ถ้าเป็นครูจริงๆ จะต้องติดตามผล บางทีแม้ลูกศิษย์ออกไปพ้นโรงเรียนแล้ว ก็ยังคอยติดตามตามข่าวอยู่เรื่อยๆ เป็นอย่างไร? เธอทำงานที่ไหน? ไม่ว่าลูกศิษย์จะมีปัญหาอะไร เราก็พร้อมที่จะเป็นที่ปรึกษาของลูกศิษย์ได้ ไม่ใช่ว่าพอพ้นโรงเรียนแล้ว มันคนละเรื่อง ฉันมีหน้าที่ ฉันจะต้องไปทำ ฉันมีงาน มาตามฉัน ฉันไม่เอาด้วยอย่างนี้ไม่ได้

ครูต้องมีความหนักแน่น นอกจากจะเป็นคนต้องหนักใจ แต่ว่าต้องเต็มใจแล้ว ครูจะต้องหนักแน่นอย่างไร ใจต้องหนักแน่น ถ้าครูนี้เป็นคนที่ไม่มีใจหนักแน่น คำว่า ใจหนักแน่น กับ ใจแข็ง ไม่เหมือนกัน ใจทมิฬหินชาติอีกอย่างหนึ่ง ครูบางคนนี้เป็นคนเจ้าอารมณ์ ถ้าหากว่าไปเจอครูเจ้าอารมณ์เข้า รายไหนก็รายนั้น ทั้งครูทั้งลูกศิษย์พังไปด้วยกัน เพราะฉะนั้น ครูนี้จะต้องหนักแน่น

นอกจากว่าจะต้องมีใจหนักแน่นแล้วครูจะต้องมีความรู้หนักแน่นด้วย
หมายความว่าถ้าลูกศิษย์ถามอะไรมา ครูจะต้องตอบได้

คำว่าตอบได้นี้ไม่ใช่ทำให้ครูเป็นศัพท์บัญญัติสารพัด

ที่ว่าตอบได้ในที่นี้หมายความว่า ถ้าเราไม่รู้ เราก็ตอบว่าเราไม่รู้ ถ้าเรา
ไม่รู้ เราก็บอกว่าเราไม่รู้ และเราก็พยายามไปหาความรู้ในเรื่องที่เด็กถามนั้นมา
ตอบ ไม่ใช่ว่าถ้าหากเราตอบเด็กไม่ได้นี้จะขายหน้า ทำไมเราจะประกาศตัวเรา
เองไม่ได้หรือว่า “ครูเองไม่ได้รู้หมดทุกอย่างนะเธอ อย่าเข้าใจว่าครูรู้ทุกอย่าง
แต่ว่าถามมาเด็ก ถ้าอะไรที่ครูรู้ ครูจะตอบ แต่ถ้าครูไม่รู้ ครูจะบอกว่าไม่รู้
แล้วครูจะเที่ยวไปถามผู้รู้เขามาอธิบายให้ฟัง”

ขงจื้อท่านได้ตอบปัญหาที่ว่า ความรู้คืออะไร ท่านบอกว่า “เมื่อรู้
เราก็มารู้ว่าเรารู้ เมื่อเราไม่รู้เราก็มารู้ว่าเราไม่รู้ นั่นคือความรู้”

พระพุทธเจ้าท่านก็สอนว่า “คนโง่เมื่อรู้ตัวว่าโง่ ก็เป็นบัณฑิตได้
แต่ถ้าหากว่าคนโง่เข้าใจตัวว่าเป็นบัณฑิต นั่นแหละโง่โดยแท้” ไม่มีทางที่
จะเป็นบัณฑิตขึ้นมาได้ เพราะเข้าใจว่าตัวเป็นบัณฑิตที่ทั้งๆที่ตัวไม่ได้เป็น แต่
ถ้าโง่แล้วเข้าใจว่าตัวโง่ จะได้เตรียมตัวศึกษากันคว้าหาความรู้เพื่อจะได้เป็น
บัณฑิตต่อไป

เพราะฉะนั้นครูนี้จะต้องมีความหนักแน่น จะต้องแสวงหาความรู้อยู่
ตลอดเวลาไม่ใช่ว่าเรียนมาเมื่อ ๒๐ ปีมาแล้วก็มาสอนถึงเดี๋ยวนี้ ไม่ได้มีความรู้
ใหม่เพิ่มขึ้นมาเลย สมัยผมเป็นเด็กนักเรียน เรื่องธาตุมีอยู่ ๔๗ ธาตุ เดียวนี้ถ้า
ผมมาสอนเด็ก และบอกเด็กว่ามี ๔๗ ธาตุ เด็กก็หัวเราะกรันเท่านั้นแหละครับ
พุทธโธ่ โลกเขาเจริญไปตั้งเยอะ มีธาตุใหม่ๆขึ้นมาถึงหลายธาตุ ก็ยัง ๔๗ ธาตุ
อยู่ ผมเรียนมา ๔๗ ธาตุ เดียวนี้ที่รู้ชัดๆถึง ๑๐๓ ธาตุแล้ว และก็ยังมิมีธาตุ

คลุมเครือยังไม่แน่ชัดอีกตั้ง ๒ หรือ ๓ ธาตุ อย่างนี้เราก็คงต้องศึกษาให้ทัน มันต้องติดตาม ก็คือว่าครูนี้จะต้องหยุดยาว ต้องศึกษาหาความรู้อยู่ตลอดเวลา นี่คือลักษณะของครู

ประการที่ ๓ ภาวนีโย คำว่า “ภาวนีโย” ตามปกติแปลว่า นายกองหรือว่าเป็นผู้ที่ได้รับการอบรมตนอยู่เสมอ เป็นผู้สะอาดหมดจด ครูต้องมีอิสระอาต ถ้าครูนี้ทำจริตเช่นขายข้อสอบหรืออะไรต่างๆ ความนิยมหรือว่าศรัทธาในตัวครูจะหมดไป ครูจะต้องอบรมตนเอง เพราะว่าตัวเป็นผู้ใหญ่แล้ว จะให้เด็กอบรมก็แย่ ครูต้องรู้จักอบรมตัวเองให้เป็นคนดีมีศีลธรรม ไม่ใช่ได้แต่สอนอย่างเดียว เราต้องทำตัวให้เป็นแบบฉบับของลูกศิษย์ได้ ถ้าเราบอกว่า “เหล่าไม่ตีนะเธอ อย่ากิน เป็นอบายมุข” ครูก็ต้องไม่กิน “การพนันไม่ตีนะเธอ เป็นอบายมุข” ครูก็ต้องไม่เล่น ไม่ใช่ว่าครูบอกว่าเหล่าไม่ตีนะ แต่ว่าครูกิน การพนันไม่กินนะ แต่เมื่อตอนบ่นายนี้เห็นออกมาจากสนามม้า แล้วอย่างนี้ศรัทธาจะเกิดได้อย่างไร

ครูนี้ต้องมีการอบรมตนเองด้วย จะต้องตั้งตัวเป็นโจทก์ฟ้องตัวเองเป็นจำเลย พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า:

อตตนา โจทตตนา

จงเตือนตนด้วยตนเอง

ผมแปลใหม่ว่า จงตั้งตัวเป็นโจทก์ฟ้องตัวเองเป็นจำเลย และที่ตั้งตัวเองเป็นผู้พิพากษาคัดสินด้วยความเที่ยงธรรม อย่าเข้าข้างตัว ลองพิจารณาตัวเองว่า วันนี้เราทำความดีมากไหม หรือว่าทำความชั่วมาก อย่างลำเอียง วันนี้ไม่ไปโรงเรียน ความจริงนี่โรงเรียน แต่แก้ตัวว่ามันไม่ค่อยสบาย เราต้องตัดสินตัวเองด้วยความเที่ยงธรรม เช่นว่า วันนี้เราขี้เกียจ เราก็ดูว่าวันนี้เราทำ

ความซื่อมากกว่าทำความดี บัญชีชีวิตของเราในวันนี้ขาดकुศลแล้ว เราจะทำอย่างไร? ถ้าพรุ่งนี้ขาดकुศลอีก ในที่สุดเราก็จะเป็นคนล้มละลาย คือขาดकुศลทุกวันๆ เหมือนรัฐบาล ต่างขาดकुศลทุกปีก็เป็นซ้ำๆ ต้องไปกู้หนี้ยืมสินเขา ในที่สุดก็ต้องเอาบ้านเมืองไปจำหน่ายเขาอย่างที่เขาว่า เราต้องพิจารณาตัวเราให้ถี่ อย่าน้อยให้ได้कुศลและอย่างดีก็ควรให้เกินकुศล เราจะได้มีทุนสำรองไว้เพื่อให้ทุนสำรองนั้นมันมากขึ้น เสถียรภาพทางเศรษฐกิจของเราก็จะดี ถ้าตัวเรามีมีทุนสำรองคือความดีมากขึ้นทุกๆวัน เสถียรภาพแห่งชีวิตของเรามันก็มีมั่นคง เพราะเรามีแต่ความดี เมื่อเป็นบุคคลที่มีความดีอย่างนี้ เราก็เป็นบุคคลที่ควรยกย่อง ไม่ใช่ว่าสักแต่ว่าเป็นครูเท่านั้น

คุณนี้เป็นคนที่ทำตัวเหมาะแก่การยกย่องไหม? ถ้าเราจะพูดว่าคุณนี้เป็นอาจารย์ผมเอง ครูผมเอง เรามาภุมิใหม่? บางทีก็ไม่กล้าไม่อยากจะพูดด้วยซ้ำว่าคุณนี้เป็นครูผม เพราะเห็นพฤติกรรมหรือการประพฤติปฏิบัติแล้วไม่น่าจะยกย่องเป็นครู ไปบอกเขาว่าคุณครูผม ก็รู้สึกอับอายขายหน้า ในเมื่อครูเราไม่ดี เหมือนพ่อแม่เรา ถ้าหากว่าพ่อแม่เราไม่ดี มันก็พูดไม่เต็มปากครับ เพราะฉะนั้นบางคนก็เลยไม่กล้า บอกว่า นี่พ่อแม่ฉัน เพราะความอายมันมีอยู่

ทีนี้ถ้าหากว่าพ่อแม่เราดี ครูเราดี ไม่ต้องกลัวหรือกลัวบ้างไม่ต้องไปขอให้ลูกศิษย์ช่วยยกย่อง และเราก็ไม่ต้องยกย่องเอง โฆษณาเอง ลูกศิษย์ประชาสัมพันธ์ให้เราเสร็จ เพราะฉะนั้นครูจะต้องทำตัวให้เป็นภาวนีโย เป็นบุคคลที่ควรแก่การยกย่อง

ประการที่ ๔ วตุตา แปลว่า “ผู้กล่าว” หมายความว่าครูนี้จะต้องพูดเก่ง จะต้องรู้จักอบรมสั่งสอนถ่ายทอดวิชาความรู้เก่ง บางคนมีความรู้จริง แต่ถ่ายทอดความรู้ไม่เป็น บางทีเรียนมาได้คะแนนถึง ๘๕ เปอร์เซ็นต์ แต่สอนจำนวนผู้ครูบางคนซึ่งสอบได้เพียง ๗๐ เปอร์เซ็นต์ไม่ได้ อย่างนี้เขาเรียกว่ามี

ความสามารถจริงในด้านการเรียน แต่ขาดวิสัยสามารถในการถ่ายทอดความรู้
อย่างนี้ก็ไม่ค่อยได้ประโยชน์มากนัก

เพราะฉะนั้นครูจะต้องเรียนเก่ง พุคเก่ง แต่ไม่ใช่พุกเก่งอย่างเดียว
มันต้องทำเก่งด้วย

ที่นี้ วัฑดา นี้จะต้องเป็นผู้พุก คือ ช่างพุก พระพุทธเจ้าท่านมีมนุษย-
สัมพันธ์ดี ท่านได้รับยกย่องว่าเป็น “บรมครู” เพราะตามปกติแล้วท่านเจอใคร
ท่านจะทักเขาก่อน เป็นครูทักลูกศิษย์ไม่เป็นไร เพราะลูกศิษย์เรา บางทีลูกศิษย์
เห็นครูแล้วไม่กล้าทัก แต่ว่าก็มีเยอะตามถนนหนทาง เวลาเจอ บางทีผมก็จำไม่
ได้ เขาก็มาทัก เรารู้ว่า อ้อ ลูกศิษย์ แต่ว่าลูกศิษย์ที่ไหนก็ไม่ทราบ ก็ต้องได้
เสียงว่าเธอจบที่ไหน จบตั้งแต่เมื่อไร ผมรู้สึกว่ ในอาชีพทั้งหมดนั้น อาชีพที่มี
เกียรติที่สุดคืออาชีพครู แม้ว่าลูกศิษย์ของเรา เราจะไม่รู้จักแก จำแกไม่ได้ แต่
ว่าแกเห็นเรา แกยังทักทาย ถ้าผมเป็นนายอำเภอหรือผมเป็นรัฐมนตรี เป็นรอง-
นายกหรือเป็นอะไร เจอก็ยังไม่พุกกันเลย แล้วไม่เคยยกมือไหว้ด้วย เพราะใน
เมื่อเรารู้ว่าคนนี้ ไม่ใช่เป็นบุคคลที่น่ารักอะไร ความสัมพันธ์ส่วนตัวก็ไม่มี
เพราะฉะนั้น บางทีสวนทางกัน เราก็อะไรๆ แต่ถ้าหากว่าเป็นครูเรา แม้ท่านจะ
จำเราไม่ได้ เห็นถือคทักทายปราศรัยคุยกับท่านไม่ได้ ก็ต้องแสดงความเคารพ
ท่าน นี่เป็นเรื่องธรรมดาเหลือเกิน เพราะฉะนั้นครูนี้ จำต้องพุกเก่ง

เพราะฉะนั้นคนที่พุกเก่งและมีศิลปะในการสอนนี้อยู่ในพวก “วัฑดา”
คือว่า ถ้าสอนอย่างนี้ไม่เข้าใจก็ต้องหาวิธีอื่นมาสอนจนกว่าจะเข้าใจ บางทีคน
นั้นเข้าใจ อีกคนไม่เข้าใจ บางทีต้องเรียกมากุยตัวต่อตัว ต้องเอามาแนะนำ
ค่อยๆพุกไป บางทีแกก็เข้าใจได้เหมือนกัน

ประการที่ ๕ วจนกขโม นี้แปลว่า อดทนต่อถ้อยคำ เพราะเด็กที่เป็น
ลูกศิษย์ เรามีหลายประเภท ที่ได้รับการอบรมมาไม่ดีกว่า อันธพาลก็มี เราจะทำ

อย่างไร? ลูกศิษย์บางคนทำครูชกก็มี แล้วครูนี้ควรจะไปชกกับลูกศิษย์ใหม่ ครูบางคนรับทำลูกศิษย์ อย่างนี้ก็หมดกันเท่านั้น เพราะลตตัวลงไปเสมอลูกศิษย์ บางทีลูกศิษย์ไม่พอใจครู บางทีเขียนใส่กระดาษตัวเบ้อเรอมาวางไว้ที่โต๊ะครู เขียนว่า “อ้ายบัว” พอครูเข้ามา มาเห็นคำว่า “อ้ายบัว” นี่แหลมลูกศิษย์เรา นี่แยะ ครูบางคนอาจจะโมโหทันที หาดูว่าใครเป็นคนเขียน ต้องเอาตัวมาลงโทษให้ได้

ครูที่ดีต้องอารมณ์เย็น รู้จักข่ม ข่มอย่างไร? เก็บความรู้สึกเสียก่อน เรามีหน้าที่เข้ามาสอน เราก็ดสอน เพราะโทษนะถ้าพลังขึ้นมาแล้วบังคับบัญชาหมด

ฉะนั้นครูจะต้องไม่ตกหลุมพรานนี้ ถ้าครูที่ดีก็อาจจะสอนเรื่อยไป พอหมดชั่วโมงแล้ว อาจพูดว่า วันนี้ไม่รู้ใครเอาจดหมายมาวางไว้ฉบับหนึ่ง ลงแต่ชื่อคนเขียนไว้ข้อความไม่มี ลงชื่อไว้ว่า “อ้ายบัว” คือแทนที่ว่าครูนี้จะเป็นอ้ายบัว คนเขียนนั้นแหละอ้ายบัว แต่ครูไม่ได้บอกว่าเป็นคนเขียนนี่อ้ายบัว เพียงแต่ว่า จดหมายฉบับนี้มีแต่ลงชื่อไว้ แต่ไม่มีข้อความ เป็นจดหมายที่แปลกที่สุดเท่าที่เคยเห็นมา โดยมากมีแต่จดหมายที่มีข้อความ ไม่ลงชื่อผู้เขียน แต่นี่ลงชื่อผู้เขียน แต่ไม่มีข้อความ นวัตกรรมของครูที่จะแก้ปัญหานั้นมันจะเป็นเรื่องใหญ่ขึ้นมากก็กลายเป็นเรื่องเล็ก เรื่องตลกไป และคนที่เขียนนี่ลองคิดดูซิครับว่าจะมีความรู้สึกอย่างไร ดีไม่ดีต่อมาอาจจะต้องมาขอขมา ขอโทษครูว่าครูนี้แหลม ท่านสมกับเป็นครูจริงๆ ท่านออกทน ถ้าครูนี้จะต้องลตฐานะไปเสมอลูกศิษย์ มันก็เป็นครูไม่ได้

ประการที่ ๖ คุมภริญจกถิ กตฺตา แปลว่าผู้ทำด้วยคำที่ยากให้มันง่าย คือ ข้อความบางอย่างนี้เรื่องมันลึกซึ้ง แต่ว่าครูที่ดีต้องมีศิลปะการสอนเรื่องยากให้มันง่าย

วิธีสอนเรื่องยากให้มันง่ายมีหลายวิธีการด้วยกัน พระพุทธเจ้าท่านท่านใช้มาก โดยตัวเองจะต้องรู้ระดับคนบางคน คนบางพวก อย่างในระดับมหา-

วิทยาลัย ถ้าสอนง่ายเกินไป คือ ถ้าเอาเรื่องยากๆ ไปพูดเสียง่ายๆ จนกระทั่งเป็นเรื่องธรรมดา เขาจะไม่เลื่อมใส และอาจพูดว่า “พูดไร้อะไร เรื่องง่ายๆ อย่างนี้ก็เอามาพูดด้วย” แต่ถ้าหากพูดตั้งชั่วโมงนี้ แล้วแกไม่เข้าใจเลย แกก็จะบอกว่าเอาอะไรมาพูด ไม่เห็นรู้เรื่องเลย เป็นอย่างนี้ไป บางทีระดับคนที่จะใช้ความคิดได้นี้ เราต้องเปิดโอกาสให้แกได้คิดบ้าง แต่ให้คิดทั้งหมด แกก็ไม่เอา ไม่ให้แกคิดเลย ก็ไม่เอา ต้องเปิดโอกาสให้แกคิดได้บ้าง มันเหมือนกับคุุฑตระภาคเหยียบกรวดแหละครับ เจ็บบ้างอะไรบ้าง รู้สึกเฟลิดเฟลิดก็เหมือนกัน

เพราะฉะนั้นครูอาจารย์ต้องมีเทคนิค แต่ว่าไม่ใช่ว่าทำเรื่องง่ายให้ยาก บางทีเรื่องง่ายๆ ครูบางคนสอนเสียยาก ลูกศิษย์ไม่รู้เรื่อง เรื่องยากต้องพยายามทำให้มันง่าย เด็กจะได้ไม่หนักใจ อย่างปรัชญานี้มันยาก เราจะสอนอย่างไรให้เห็นว่าปรัชญาไม่มันง่าย เพราะถ้าเรียนยาก เรียนไปแล้ว เด็กไม่มีกำลังใจเรียน พอถึงวิชาหนึ่งบอกว่าวิชาหนึ่งยากเหลือเกิน เด็กก็หมดกำลังใจจะเรียน เพราะไม่รู้ว่าจะไปรอดหรือไม่รอด ชักไม่ตีแล้ว มันแพ้มาตั้งแต่เริ่มเรียนแล้ว เพราะฉะนั้นต้องสอนให้เด็กเห็นว่าเรื่องนี้ไม่ยากอะไรหรอก ข้อสำคัญก็คือว่าจะต้องตั้งอกตั้งใจเรียนตั้งใจฟัง แล้วเธอก็ทำได้ เรื่องนี้ไม่ยาก ถ้ามันยาก ไม่มีใครเขาเรียนกันได้หรอก ที่มีคนเขาเรียนมาได้ตั้งเยอะแยะ แสดงว่าไม่ยากจนเกินไป

ประการที่ ๗ โน จอจนาเน นิโยชเย แปลว่า “ไม่ฟังแนะนำหรือว่าชักชวนลูกศิษย์ไปในทางเสียหาย” บางทีครูอาจจะเห็นว่า ลูกศิษย์นี้มี استعدادค่อนข้างๆ ก็เลยพาไปเที่ยวอาบอบนวดที่นั่น ไปเที่ยวในท่ากัลป์ที่นี่ แหม มีตัวดีๆ ด้วยอะไรอย่างนั้น ลูกศิษย์ซึ่งบางทีเป็นเด็กหนุ่มๆ ก็อยากไป แต่บางทีไม่มีผู้นำได้ครูเป็นผู้นำเที่ยวอะไรอย่างนี้ เราเป็นคนจ่ายทรัพย์ อย่างนี้ก็แย่ ในที่สุดลูกศิษย์กับอาจารย์ก็เสมอกัน

เพราะฉะนั้นครูต้องแนะนำลูกศิษย์ในทางที่ถูก ไม่ใช่บอกว่า “เธอจงทำอย่าง^๑ที่ครูสอน อย่าทำอย่าง^๒ที่ครูทำ” อย่าง^๑นี้ไปไม่รอดเหมือนกัน ครูต้องทำตัวเป็นแบบฉบับที่ดีแล้ว^๑ก็ทำตัวให้เหมาะสมแก่การที่จะเป็นผู้นำของลูกศิษย์ ถ้าหากว่าครูอาจารย์ทั้งหลายได้ตระหนักในหน้าที่ของตน ซึ่งปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้ ท่านคิดหรือว่าลูกศิษย์จะเกลียดครู ไม่มีทางหรอกครับ ครุณี่ก็จะเป็นขวัญใจของลูกศิษย์ ลูกศิษย์จะมีความเคารพนับถือครูตลอดไป แม้กระทั่งออกจากโรงเรียนแล้ว ลูกศิษย์ก็ยังเคารพนับถืออยู่

ฉะนั้นมนุษย์สัมพันธ์ ระหว่างครูอาจารย์กับลูกศิษย์นี้จึงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ในเวลานี้ครูบาอาจารย์ก็ไม่พยายามฟังความคิดเห็นของลูกศิษย์ และลูกศิษย์เวลานี้บางทีก็ก้าวหน้าเกินไป รู้สึกว่าแก่จะบริหารงานแทนอาจารย์ได้หมด แม้ในมหาวิทยาลัยที่เรียนปี ๑ ก็รู้สึกว่าแก่เป็นจะคนบดก็ได้แล้ว เคียวนี้บางมหาวิทยาลัยนี้ไม่มีใครเขาอยากเป็นคนบดกัน เมื่อสองสามวันนี้มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะโบราณคดี เขาเอาออกทั้งคนบดและพวกหัวหน้าภาควิชา เพราะนักศึกษาเรียกร้องมาก นี่กรรมสนองกรรมครับ พอต่อไปเป็นใหญ่เป็นโตขึ้นมาเป็นอาจารย์ขึ้นมา ก็จะถูกเด็กประท้วงอีกเหมือนกัน นี่ต้องแก้ ต้องพยายามฟังความคิดเห็นของกันและกัน ไม่ใช่แต่ที่เราเป็นครู เราจะไม่ผิด ครูอาจทำผิดพลาคได้ ฉะนั้นเราก็คงพยายามที่จะชี้แจง บางทีเด็กเขาคงปัญหาขึ้นมาอย่างนี้ ให้ทำอย่างนั้นๆ เราก็บอกว่า เรื่องนี้ ตอนนี้อยากจะทำ แต่ทำยังไม่ได้ เพราะเหตุผลอย่างนั้นๆ บอกให้เด็กเข้าใจเสีย หรือว่าเรื่องนี้พอทำได้ ความคิดก็ดี เรอมีความคิดเห็นอย่างไรเสนอกรรมมานะ ถ้าหากว่าดี ครูก็จะเอามาทำมาปฏิบัติ ถ้าไม่ดีก็จะชี้แจง หรือว่าบางทีก็ แต่ยังไม่เหมาะ ก็ชี้แจงให้เข้าใจเสีย อย่างนี้ปัญหาหมันก็ไม่ค่อยมี.

กษัตริย์ผู้เป็นปราชญ์

วันนี้เป็นรายการของดีจากชาตก รู้สึกว่าติดต่อกจากราวที่
แล้ว เมื่อคราวที่แล้ว ผมได้พูดถึงเรื่อง “มนุษยสัมพันธ์
ระหว่างครูอาจารย์กับศิษย์” โดยเหตุที่เรื่องมนุษยสัมพันธ์
หรือความสัมพันธ์ของสังคมที่เราเรียกว่าผู้ที่เป็มนุษย์ผู้มีจิต
ใจสูงนั้น ในพระพุทธศาสนาได้สอนหลักมนุษยสัมพันธ์ไว้
ถึง ๖ ประการดังปรากฏอยู่ในเรื่องทิส ๖ เรื่องมนุษยสัมพันธ์
ผมได้เคยพูดมาหลายครั้งแล้ว ที่สำคัญก็ได้เน้นให้เห็นถึงว่า
หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ถ้าหากว่าเรารู้จักที่จะเอาไป
ประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันของเราได้ เราก็จะมองเห็นคุณค่า
ของพระศาสนามากยิ่งขึ้น วิชาการในโลกปัจจุบันนี้มีวิชา

ชื่อใหม่ๆเกิดขึ้นอยู่มากมายเหลือเกิน ถ้าหากว่าเราไม่ได้พยายามศึกษาดังความเป็นไปหรือวิวัฒนาการของวิชาการ ในทางโลกก็ยากที่เราจะปรับเอาคำสอนในพระพุทธศาสนาไปใช้ให้เหมาะสมกับวิทยาการต่างๆเหล่านั้นได้ อย่างเช่นเรื่องมนุษยสัมพันธ์นี้ ผมได้เคยออกข้อสอบถามพระในมหาวิทยาลัยว่า ในปัจจุบันนี้วิชามนุษยสัมพันธ์เป็นวิชาที่สำคัญวิชาหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการสังคมสงเคราะห์ แม้แต่ที่คณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดินเขาก็มีการอบรมเกี่ยวกับวิชามนุษยสัมพันธ์ด้วย ซึ่งผมก็ได้รับเชิญไปพูดให้คำบรรยายเกี่ยวกับวิชานี้เป็นประจำติดต่อกันมาหลายปีแล้ว บางทีพระที่ท่านได้ศึกษาเกี่ยวกับธรรมะมาโดยเฉพาะนี้ แต่พอลงมาเรื่องมนุษยสัมพันธ์ท่านก็ไม่เข้าใจเหมือนกันว่าในพระพุทธศาสนา^{นี้} พระพุทธเจ้าทรงสอนมนุษยสัมพันธ์ไว้ที่ไหน แต่รู้ว่าท่านสอนไว้แน่แต่ข้อสำคัญก็คือว่า ไม่รู้ว่าสอนไว้ที่ไหน นี่แหละครับเป็นปัญหาที่สำคัญที่ว่า แม้เราจะมีการศึกษาในระดับถึงมหาวิทยาลัยแล้วก็ตาม หรือเราอาจจะจบการศึกษาเป็นเปรียญ ๘ ประโยคไปแล้วก็ตาม แต่ถ้าหากว่าเราไม่สามารถที่จะนำธรรมะไปประยุกต์ใช้กับชีวิตหรือให้เหมาะสมกับความเป็นไปของโลกแล้ว ก็เป็นเรื่องที่อาจจะเห็นเหตุทำให้พระศาสนา^{นี้} ไม่เข้าถึงจิตใจของประชาชน^{นี้}เท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะว่าประชาชนที่เข้าศึกษาพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นคนไทยหรือว่าเป็นชาวต่างประเทศก็ตาม เขาต้องการที่จะเอาคำสอนในพระศาสนา^{นี้} ไปใช้กับชีวิตประจำวันของเขาได้ ถ้าหากว่าเขาไม่สามารถเอาไปใช้ได้ ก็ทำให้เกิดปฏิกิริยาหรือผลสะท้อนออกมาในอีกแง่หนึ่งเหมือนกัน และเรื่องมนุษยสัมพันธ์^{นี้} พระพุทธศาสนา^{นี้} ได้สอนไว้ แต่ไม่ได้ให้ชื่อว่ามนุษยสัมพันธ์เท่านั้น ท่านให้ชื่อว่า “ทิส ๖” “ทิส ๖” นี้ดูเหมือนจะเป็นหลักสูตรในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑

หรือ ๒ หรือ ๓ ผมก็จำไม่ได้ แต่ว่าอยู่ใน ๓ ชั้นนี้ ชั้นใดชั้นหนึ่ง ผมก็เขียนหนังสือประกอบหลักสูตรให้เขาและก็จำไม่ได้หรอกว่าอยู่ในชั้นไหน แต่ว่าอยู่ในชั้นใดชั้นหนึ่งใน ๓ ชั้นนี้แหละ เพราะเพิ่งเขียนเสร็จไปเมื่อสองสามวันนี่เอง

ในเรื่อง "ทิส ๖" นี้ ตามปกติเป็นเรื่องวิชาการวิชาหนึ่งเขาเรียกว่าวิชา "จักรวาลวิทยา" หรือ "คอสโมโลยี" (Cosmology) วิชาจักรวาลวิทยาเวลานี้ไม่ใช่วิชาที่คลุมจักรวาลหรอก แต่ว่ามีเรื่องเกี่ยวกับการถือคติถืออะไรต่างๆ เหล่านี้อยู่มาก ถ้าหากว่าเราไปที่นครปฐม เราจะเห็นองค์พระปฐมเจดีย์ และถ้าหากว่าท่านจะใช้ความสังเกตดูสักหน่อย ท่านจะเห็นว่าองค์พระเจดีย์นี้ไม่มีปัญหาอะไรหรอก เพราะว่าองค์พระเจดีย์ที่ว่ามีฐานเป็นวงกลม แต่ถ้าหากว่าเราไปพิจารณาคู่วหรือกำแพงรอบองค์พระปฐมเจดีย์ เราจะเห็นว่าไม่ได้เป็นวงกลมเลย ทำไมไม่ทำให้เป็นวงกลมล้อมรอบองค์พระเจดีย์ ซึ่งมีลักษณะกลมบ้าง นี่เป็นเรื่องของวิชาจักรวาลวิทยา กำแพงรอบพระปฐมเจดีย์นั้นทำเป็นรูป ๔ เหลี่ยมจัตุรัส ในวิชาจักรวาลวิทยาไม่ว่าจะเป็นแบบของจีนหรือแบบของอินเดียอะไรก็ตาม มักมีลักษณะที่สอดคล้องกัน เพราะว่าทั้งจีนทั้งอินเดียซึ่งเราถือว่าเป็นหลักอารยธรรมของโลกนี้ เขาถือเรื่องฟ้าและดินมากเป็นพิเศษ อย่างในปรัชญาจีนเราจะได้พบคำว่า ฟ้าบนดิน หรือว่า โอรสของฟ้า ฟ้าดินจะบนดินอะไรอย่างนี้เราเอามาใช้ นี่เป็นอิทธิพลของปรัชญาต่างๆ เหล่านี้ เวลาที่เขาจะสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นตัวแทนของฟ้าและดิน เขาถือว่าลักษณะของแผ่นดินหรือของโลกเป็นลักษณะของ ๔ เหลี่ยมจัตุรัส เพราะฉะนั้น กำแพงที่ล้อมรอบองค์ปฐมเจดีย์นั้นเป็นตัวแทนของดินหรือว่าเป็นตัวแทนของโลก ส่วนองค์พระปฐมเจดีย์นั้นมีลักษณะกลมหรือเป็นจุดกลมนี้เป็นลักษณะของฟ้าลักษณะของฟ้ากลม เพราะถ้าเรามองดูท้องฟ้า เราจะเห็นกลมโดยรอบ แม้

แต่อาหารที่สำคัญหรือว่าจะถือว่าเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจีนในเมืองปักกิ่ง เขาก็ทำรูปเป็นหอคอยกลมลักษณะกลมแล้วก็มีกำแพง ๔ เหลี่ยม จัตุรัสล้อมรอบเช่นเดียวกัน

ถ้าหากว่าเรามีความเข้าใจเรื่องเหล่านี้ ไม่ว่าจะเราจะไปศึกษาอะไร แม้แต่โบราณคดีก็สนุกทั้งนั้น ผมได้เคยแนะนำอาจารย์ท่านหนึ่งซึ่งเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องโบราณคดีโดยเฉพาะ หลังจากที่ผมได้ไปศึกษาเกี่ยวกับเรื่องปรัชญามาจากต่างประเทศ และก็บังเอิญวิชาหนึ่ง กลายเป็นการศึกษาปรัชญาของคิลปะ คือถ้าหากว่าเรามองคิลปะในแง่ของปรัชญา เราจะได้ปรัชญาอย่างสมมุติว่า ทำไมพระปฐมเจดีย์ต้องทำอย่างนี้ หรือถ้าหากว่าไปที่อินโดนีเซีย อาจจะพบพุทธวิหาร โบโรพุทโร ทำไมท่านทำรูปอย่างนั้น หรือว่าไปนครวัด เราก็อาจจะพบว่า นครวัด นครธม ทำไมมีรูปร่างอย่างนั้น นี่เป็นเรื่องของศาสนาที่เข้าไปมีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมหรือชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ฉะนั้นเรื่องมนุษย์สัมพันธ์ก็เป็นเรื่องของจักรวาลวิทยา คือตามปกติในเรื่องจักรวาลวิทยานี้ เราถือทิศสำคัญมีอยู่ ๔ ทิศ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ถ้าแบ่งซอยออกไปก็เป็น ๘ ทิศ จาก ๘ ทิศก็เป็น ๑๖ ทิศ จาก ๑๖ ทิศก็เป็น ๓๒ ทิศ มันย่อยออกไปเรื่อยๆ เพราะฉะนั้นเทวดาในชั้นดาวดึงส์จึงมี ๓๓ องค์ที่เป็นหลักอันสำคัญ ดาวดึงส์ แปลว่า ๓๓ ซึ่ง ๓๓ นี้ตัวแทนของทิศ ๓๒ ทิศ แต่ว่ามันมียอดเสียหนึ่งยอด นั่นก็คือพระอินทร์ถือว่าเป็นจอมของเทวดา ส่วนเทวดาอีก ๓๒ องค์นั้นเป็นเทวดาที่เป็นสหายกันมา เป็นตัวแทนของทิศ ๓๒ ทิศ เรื่องทิศ ๖ นี้มันมีลักษณะแบบนั้นเหมือนกัน คือมีทิศที่สำคัญอยู่ ๔ ทิศ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก แต่ ๒ ทิศที่ไหลชันมากกลายเป็น ๖ ทิศ มันเป็นทิศเบื้องบนกับทิศเบื้องต่ำหรือทิศเบื้องล่าง ฉะนั้นพ่อของสิ่งกาล

มาณฑพ จึงบอกให้ลูกบุญชาติศ คือต้องไหว้ทิศทุกๆวันในเวลาเช้าๆ เช่นเดียวกับผู้ที่นับถือดวงอาทิตย์ เขาก็บูชาดวงอาทิตย์ ผู้ที่นับถือไฟ เขาก็บูชาไฟ หรือผู้ที่นับถือต้นไม้ เขาก็ไปบูชาต้นไม้ ในเรื่องทิศต่างๆนี้ เราจะเห็นได้ว่าเรื่องเทคนิคในการสอนนี้ พระพุทธเจ้านี้สำคัญมาก ในเมื่อพวกพราหมณ์นี้เขาถือ พระพุทธเจ้า ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องทิศว่าการบูชาทิศไม่ได้ประโยชน์อะไร พระพุทธเจ้าไม่ว่าเลย ก็คือยุ่งๆพระพุทธเจ้าไม่มีลักษณะเป็นคนก้าวร้าวใคร ซึ่งสมัยนี้เราเรียกว่าพวก “แอกเกรสซีฟ” (aggressive) พระพุทธเจ้าไม่มีลักษณะอย่างนั้น แต่พยายามที่ประนีประนอมหรือพยายาม “คอมุโปรไมซ์” (compromise) อยู่เสมอ อะไรที่ไม่ได้ทำให้เสียหาย พระองค์ก็รับ และก็พยายามที่ประยุกต์ใช้ให้ได้ เพราะว่าถ้าหากว่าเราปฏิเสธอะไรที่เขานับถือมานานมาแล้ว ก็จะมีปฏิกิริยาเกิดขึ้น ซึ่งแทนที่เราจะได้บุคคลเหล่านั้นเป็นสมาชิกของเรา บุคคลเหล่านั้นจะไม่ยอมเป็นสมาชิก นอกจากไม่ยอมเป็นสมาชิกแล้ว บางทีอาจตั้งตัวเป็นศัตรูของเราอีกด้วย วิธีที่จะประยุกต์ธรรมะเข้ากับชีวิตของเขานี้จึงเป็นเรื่องสำคัญมาก เราจะเห็นว่าเมืองไทยเวลานี้ ทำไมเราจึงมีการบูชาไสยศาสตร์หรือนับถือไสยศาสตร์กันมากมายเหลือเกิน ทั้งๆที่เมืองไทยเราก็เป็นเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนา และเราก็ถือว่าเป็นพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ นี้เราพูดกันไปอย่างนั้น ผมเองผมไม่ได้เต็มใจที่จะพูดว่า ประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์อะไร แต่ว่าถ้าเราเทียบกับที่อื่น เราอาจจะบอกว่าดีกว่าที่อื่น แต่ว่าจะถือว่าบริสุทธิ์จริงๆเห็นจะไม่บริสุทธิ์ ทั้งนี้ก็เพราะว่าศาสนาที่เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมินั้น ไม่ใช่พระพุทธศาสนาเข้ามาก่อน ศาสนาพราหมณ์เข้ามาก่อนแล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อศาสนาพุทธเข้ามา เราก็ไม่พยายามทำลายศาสนาพราหมณ์ แต่เราพยายามที่จะแทรกแซงเข้าไปในศาสนาพราหมณ์ แล้วก็พยายามที่จะทำ

ตัวให้เป็นแก่นเหนือศาสนาพราหมณ์ ฉะนั้นเราจะเห็นในราชพิธีต่างๆ มีเรื่อง
ของพราหมณ์เข้ามายุ่งเกี่ยวอยู่มากมายเหลือเกิน แต่ว่าถ้าหากว่าท่านไปอ่าน
พระราชพิธี ๑๒ เดือน ของรัชกาลที่ ๕ จะเห็นได้ว่าพระราชพิธีบางอย่างเวลา
นี้ได้สูญไปแล้ว หมกไปแล้ว และก็มีพิธีอีกมากมายหลายอย่างที่พระได้เข้าไป
ทำหน้าที่แทนพวกพราหมณ์ นี่ก็แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาของเรา
พยายามที่จะแทรกซึมเข้าไปและคำว่า แทรกซึมนี้ ความจริงผมก็ไม่อยากจะใช้
หรอก เพราะว่า มักถือว่าเป็นเรื่องของคอมมิวนิสต์ แต่ความจริงพระพุทธ-
ศาสนาเรามีลักษณะอย่างนั้น คือพยายามปรับตัวที่จะให้เข้ากับสิ่งทั้งหลาย ถ้า
หากว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นไม่ตรงกันข้ามกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ในเรื่องทศ ๖ นี้ก็เหมือนกัน สังคาสมาณพณีแก่นับถือทศ แคมชาทิศ
เพราะพ่อสั่งไว้ก่อนตายว่า ให้บูชาทิศทุกวันนี้ พ่อพระพุทธเจ้ามาพบก็ตรัส
ถาม แกก็บอกว่า ที่แก่ไว้ทิศนี้ เพราะทำตามพ่อบอก นี่เรียกว่าเป็นลูกที่มีความ
ความเคารพพ่อแม่เหลือเกิน พ่อสั่งอย่างไรก็ทำ แต่ว่าพระพุทธเจ้าก็ไม่ว่าอะไร
เพียงแต่บอกว่า ที่คุณพ่อบอกไว้ ท่านไม่ได้หมายถึงมาราบทิศอย่างนี้หรอก
นี่แสดงให้เห็นว่าพ่อของมาณพคนนี้เป็นบัณฑิตเสียอีก ความจริงแล้วหมายถึง
ให้ทำความเคารพใครต่อใครบ้าง ผู้ที่เป็นตัวแทนของทิศทั้งหลาย เช่นบูรพทิศ
ทิศเบื้องหน้าก็คือบิดามารดา ที่ให้เคารพบูรพทิศก็คือให้เคารพพ่อแม่ของเรา
หรือว่าให้เคารพทิศเบื้องขวาก็หมายความว่า ให้เคารพครูบาอาจารย์อย่างนี้เป็น
ต้น ก็คือว่าพยายามที่จะหาบุคคลมาแทนทิศเหล่านั้น แต่ไม่ได้หมายความว่าเด็ก
ล้มทิศเหล่านั้น เพียงแต่ว่าตีความหมายของคำว่า ทิศ เสียใหม่ ซึ่งก็ไม่ได้เสีย
หายอะไรด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ในเรื่องของทศนี้ผมได้บอกไว้แล้วว่ามันเป็นเรื่องการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มันจะมีคู่กันอยู่เสมอ อย่างทศเบื้องหน้าซึ่งเราหมายถึง บิถัมมารดา ถ้าหากว่าไม่มีลูก บิถัมมารดาหรือพ่อแม่ก็มีไม่ได้ ฉะนั้นบิถัมมารดากับลูกก็ต้องมีความสัมพันธ์กัน ต้องมีปฏิการะต่อกัน บิถัมมารดานี้ถือว่าเป็นบุพการีของบุตร แต่พร้อมกันนั้นบุตรก็ต้องถือว่าคนจะต้องทำหน้าที่กตัญญูกตเวทีต่อบิถัมมารดา ปัญหาที่มีว่าทำไมบุตรจะต้องกตัญญูกตเวทีต่อบิถัมมารดา ท่านก็อธิบายให้เห็นว่าบิถัมมารดามีหน้าที่อย่างไร เมื่อบิถัมมารดามีหน้าที่อย่างนี้ได้ปฏิบัติต่อลูกอย่างนี้ ลูกควรจะปฏิบัติต่อบิถัมมารดาอย่างไร นี่หมายถึงต่างคนต่างทำ ไม่ใช่เพียงแต่ให้เกิดมาอย่างเดียวเท่านั้น ฉะนั้นคนมีหน้าที่จะต้องทำอย่างไร ก็ต้องทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ จึงจะเป็นปฏิการะต่อกันและกันจริงๆซึ่งเรื่องนี้ผมก็ได้เคยพูดมาแล้ว แต่ว่าสำหรับบางท่านอาจจะไม่ได้ฟัง ก็เลยเน้นถึงเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่ง ผมได้เคยพูดเรื่องมนุษยสัมพันธ์มาหลายเรื่องแล้ว แต่ก็ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่เห็นว่ามีเรื่องสำคัญมาก และก็รู้สึกว่าจะเหมาะกับเหตุการณ์นี้นั้นคือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง หรือถ้าหากว่าภาษาเก่า ก็เรียกว่า นายกับบ่าว แต่คำว่า นายกับบ่าว นั้นมันแคบไป เพราะว่าเรื่องของกรที่เราจะประยุกต์ธรรมะนี้ ไม่ได้หมายความว่าเราจะต้องฟิซซ์ (fix) ตายตัวลงไป กำหนดตายตัวลงไปอย่างนั้น เราจะต้องพิจารณาว่าอะไรเหมาะสมเข้ากันได้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในเรื่อง มหาประเทศ ๔ คือ เรื่องวิธีการที่จะปรับเข้ากัน อย่างเช่น น้ำอัฐบาน สำหรับภิกษุณี ลองไปอ่านดูเถิดคำว่า น้ำส้ม ไม่มีดอก ถ้าหากว่าเราถือว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้อนุญาตเรื่องน้ำส้มไว้ พระฉันทน้ำส้มก็อาบัติ แต่ความจริงไม่อาบัติ เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสมหาประเทศ ไว้ อะไรที่จะเข้ากันได้ก็อนุโลม ฉะนั้นอย่างเปปซี่ โคล่าอย่าง

นี้พระฉันไม่เป็นอาบัติ ทั้งๆที่สมณนั้นไม่มี เราจะบอกว่าสมณนั้นไม่มีเปปซี่ พระฉันเปปซี่ตอนเย็นก็เป็นอาบัติ ไม่ได้ อย่างนี้ท่านวางหลักไว้ เพราะฉะนั้น เรื่องของธรรมะเป็นเรื่องที่ยืดหยุ่นได้เหมือนกัน นี่เราหมายถึงธรรมะทั่วไป เราไม่ได้หมายถึงตัวสังฆธรรมจริงๆ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งได้กำหนดตายตัวลงไป แต่ธรรมะที่เรามาใช้กับชีวิตนี้ต้องรู้จักประยุกต์ให้เหมาะสม ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าวนี้ ผมใช้คำว่า ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง หรือ ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง เคียวนี้เราจะไปเรียก ลูกจ้าง ว่า คนใช้ หรือว่า บ่าว นี่ไม่ได้หรอกครับ แกไม่พอใจ เพราะเราเป็นคนไทย เราเป็นเสรีชน จะบอกว่าเป็นคนใช้เป็นบ่าวนี้ ความไม่พอใจจะเกิดขึ้น และเคียวนี้ ท่านจะเห็นได้ว่าการจะหาคนใช้หรือว่าจะหาลูกจ้างนี้ ไม่ได้หาง่ายๆต้องของอีกอัน อื่นนอนกันด้วย จะทำตัวเป็นเจ้านายอย่างสมัยก่อนไม่ได้หรอกครับ ติไม่ตี แกอยากจะออกเมื่อไร แกก็ออก ฉะนั้นเวลานี้จะหาลูกจ้างดีๆ หายาก เมื่อหาได้มาแล้ว บางทีก็ต้องเอาใจเขาใจใจ ไม่เหมือนสมัยก่อน

ในเรื่องของผู้ปกครองนี้ ถ้าหากว่าเราเอาชั้นสูงสุด ก็คือเขาผู้ปกครองบ้านเมืองเลย เรื่องในชาตกนี้ผู้ปกครองบ้านเมืองมีความสำคัญมาก และก็มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ซึ่งจะมีผลทำให้การปกครองประเทศชาตินี้เป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อยหรือไม่แค่นั้นเพียงไร เผอิญผมได้อ่านชาตกเรื่องหนึ่ง และอ่านเมื่อวานนี้เอง คือใ้มาศจารย์อื่นๆ เลยทีเดียว ชาตกเรื่องนี้ท่านให้ชื่อว่า ความนี้จันทชาตก อยู่ในติกนิบาต อรรถกถาชาตก เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของบุคคลที่จะเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง บุคคลที่จะปกครองบ้านเมืองนี้ ถ้าหากว่าเราได้คนโง่ๆไปปกครองบ้านเมือง มีแต่ความวิบัติ ก็จะมีแต่ความหายนะ เหมือนกับ

ในครอบครัวของเรา ถ้าหากหัวหน้าครอบครัวเป็นคนไม่เอาไหนเลย ความรู้ก็ไม่มี ความประพฤติก็เหลวไหล ครอบครัวใดได้ผู้ปกครองแบบนี้ ครอบครัวนั้นก็เดือดร้อน เราถือว่าประเทศชาตินี้เหมือนครอบครัวใหญ่ ผู้ที่ปกครองบ้านเมืองก็ถือว่าเป็นหัวหน้าของครอบครัว ซึ่งจะต้องมีความรับผิดชอบต่อประชาชนในชาติ เช่นเดียวกันกับที่พ่อแม่จะต้องมีความรับผิดชอบต่อลูกของคนทุกคน ในฐานะที่เราได้สร้างให้เขาเกิดขึ้นมาแล้ว เราจะไม่รับผิดชอบในหน้าที่ของเราหาได้ไม่ ฉันทโค ผู้ที่ปกครองบ้านเมืองก็ ฉันทนั้น เมื่อเราได้ตำแหน่งมา เราได้ยศมา เราได้อำนาจวาสนามา เราก็ต้องทำตนให้สมกับที่ทำได้ชื่อว่าเป็นนักปกครองที่ดี ซึ่งผมได้เคยยกเรื่อง มหาภิลาชาดก มาพูดให้เห็นถึงความรับผิดชอบของผู้ที่เป็นหัวหน้า ซึ่งในสมัยนั้นพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพญาลิง แล้วพระองค์ได้ทำหน้าที่ของผู้ปกครองที่ดีอย่างไร ในเรื่องกามนีจันทชาดก นี้แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถของกษัตริย์ ซึ่งแม้จะมีพระชนมายุน้อย คือมีพระชนมายุเพียง ๗ พรรษาเท่านั้น แต่ก็ได้แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถเป็นอย่างยิ่ง

เรื่องก็มีอยู่ว่า พระโพรตัสตัวนี้ได้เสวยพระชาติเป็นโอรสของ พระเจ้าชนตันธราช เมื่อพระองค์ได้รู้เตียงสาขขึ้นมา พระราชบิดาก็ส่งให้ไปศึกษาเล่าเรียนตั้งแต่เล็กๆ ถ้าแบบเดียวกันก็เรียกว่าเรียนกันมาตั้งแต่อนุบาล แต่พระโพรตัสตัวนี้เป็นเด็กที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดฝึกปดิมนุษย์ธรรมคา ฉะนั้นจึงสามารถศึกษาไต่รแพท ซึ่งเป็นหลักคำสอนอันสำคัญของศาสนาพราหมณ์ได้ เจนจบมาตั้งแต่เล็กๆ แต่ว่าพอพระชนมายุได้ ๗ พรรษา พระราชบิดาก็สวรรคต ปัญหาก็คือว่าพระโพรตัสตัวนี้ยังทรงพระเยาว์อยู่ จะให้ขึ้นครองบ้านครองเมืองตั้งแต่เล็กๆ นี้อาจจะทำให้เดือดร้อนก็ได้ เพราะตามปกติถ้าหากว่า

เอาเด็กขึ้นมาครองบ้านเมืองก็จำเป็นที่จะต้องเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น บางทีก็สร้างความเดือดร้อนให้แก่บ้านเมืองมากเหมือนกัน อย่างในพงศาวดารจีนหรือประวัติศาสตร์จีน บางทีเราจะพบว่า มีพวกพระอัครมเหสีหรือพระพันปีหลวงนี้ได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หลายองค์ทีเดียว บางองค์ก็ได้สร้างความเจริญให้แก่เมืองจีนอยู่เหมือนกัน แต่ที่ได้สร้างความหายนะให้แก่ประเทศชาติก็มีไม่น้อย ซึ่งผู้ที่สนใจในพงศาวดารก็คงจะได้เคยอ่าน อย่างเช่นพระนางบูเช็กเทียนหรือซูสีไทเฮาเป็นต้น ในกรณีของพระโพธิสัตว์นี่เขาก็จะต้องมีการทดสอบความสามารถดูก่อนว่า ถ้าหากว่าแม้มีพระชนมายุ ๗ พรรษา แต่มีพระปรีชาสามารถหลักแหลม ก็ควรจะไ้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์เสียตั้งแต่ ๗ ขวบนั้นแหละ แต่ถ้าหากว่ายังไม่สามารถที่จะปกครองบ้านเมืองได้ ก็จำเป็นที่จะต้องหาผู้สำเร็จราชการหรืออาจจะต้องตั้งใครขึ้นมาทำหน้าที่แทน ดังนั้นในวันหนึ่งก็ได้จัดสถานที่คือท้องพระโรงเหมือนกับว่า จะว่าราชการเป็นการใหญ่ทีเดียว แล้วได้อัญเชิญพระโพธิสัตว์ขึ้นประทับบนพระราชบัลลังก์ แล้วพวกเสนาอำมาตย์ทั้งหลายเหล่านี้ก็ไปจับลงมาตัวหนึ่ง ถึงตัวนี้เป็นสิ่งที่ได้ฝึกไว้เป็นอย่างดี สามารถเดิน ๒ ขาได้อย่างมนุษย์สบายๆ แล้วก็เอามาแต่งเนื้อแต่งตัวเหมือนกับเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่ง แล้วก็ให้ยืนอยู่ห่างๆ แล้วพวกอำมาตย์ทั้งหลายเหล่านี้ ก็มาราบทูลพระโพธิสัตว์ บอกว่าท่านผู้นั้นที่ยืนอยู่นั้น ได้มีหลายตำแหน่งที่เคยทำมาแล้ว นี่เขาพูดกันเป็น ๓ วาระ แต่ผมจะรวบรัด คือครั้งแรก ได้บอกว่าท่านผู้นั้นเคยเป็น อธิบดีกรมที่ดิน ว่าอย่างนั้นเถิด แต่ตำแหน่งเขาคือ วัตถุวิชาจารย์ ซึ่งก็คืออาจารย์ผู้รู้เกี่ยวกับเรื่องแผ่นดินเป็นอย่างดี บางทีเขาเรียกสั้นว่า วัตถาจารย์ คำว่า “วัตถุ” ตัวนี้แปลว่า “ที่ดิน” ก็ได้

ฉะนั้นเราจะพบอีกคำหนึ่งในภาษาไทยเราอย่าง ที่ราชพัสดุ คำว่า “พัสดุ” คำนั้นไม่ได้แปลว่า สิ่งของ หรือกรับ “พัสดุ” คำนั้นเป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า “ที่ดิน” นั่นเอง ที่ราชพัสดุ ก็คือ ที่ของหลวงนั่นแหละ บางทีจะเห็นมีป้ายไว้ว่า ห้ามมาตั้งบ้านปลูกบ้านหรือก่อสร้างอะไรต่างๆ ในบริเวณที่ดินราชพัสดุ พวกเสนาอำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่านี่คืออธิปไตยที่ดินของพระราชบิดาของพระองค์ เวลานั้นก็ยังสามารถ ก็ว่าสามารถที่จะบอกได้ว่า ไถ่แผ่นดินลงไป ในที่นี้มีอะไรอยู่ เรียกว่ามีศาคีพย์สามารถมองเห็นว่าไถ่แผ่นดินนั้นน้ำมันจริงไหม มีดีบุกจริงไหม มีแร่เหล็กจริงไหม อะไรต่างๆ เหล่านี้ บุคคลอย่างนี้ถ้าหากว่าเราเลี้ยงไว้ก็ย่อมก่อให้เกิดความเจริญแก่ประเทศชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านทรัพยากรของชาติ จะสามารถรู้ว่าในดินแดนของเราที่มีทรัพยากรอะไรอยู่ที่ไหนบ้าง และสามารถจะขุดขึ้นมาใช้ได้สักกี่ปีจึงจะหมด ลงทุนไปแล้วจะคุ้มทุนไหม แต่ว่าพระโพธิสัตว์พอมองเห็นเขาก็รู้อย่างนี้ไม่ใช่คน ชาติ ๗ ขวบ ไม่ต้องพระโพธิสัตว์หรือกรับ เด็กเดือนครึ่งไม่ต้องถึง ๗ ขวบหรือ ๓-๔ ขวบก็รู้แล้วว่าถึงหรือไม่ใช่ถึง พระโพธิสัตว์ท่านบอกว่าเป็นถึง เพราะฉะนั้นจะให้ถึงนี้มาเป็นผู้จัดการอะไรต่างๆ เกี่ยวกับกิจการต่างๆ เหล่านี้ไม่ได้หรอก เพราะถึงนี้ไม่ได้เป็นฝ่ายจัดการ แต่เป็นฝ่ายทำลาย คือถ้าหากว่าทำอะไรๆ แล้วปล่อยถึงพักเดียวกรับ เรียบหมด มันมีหน้าหรือ ไม่มีหน้าที่สร้าง พระโพธิสัตว์ท่านก็บอกว่าไม่เอา

ครั้นต่อมา ก็บอกว่า ท่านผู้เคยเป็นมหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยวรรคคดีต่างๆ ได้เที่ยงตรงยุติธรรมมาตั้งแต่สมัยพระอัยกาของพระองค์แล้ว คราวนี้ไม่ใช่พ่อแล้ว ขึ้นปีที่เดียว พระโพธิสัตว์ ก็ทรงบอกว่าสัตว์ที่มีขนอย่างนี้ไม่ใช่ขนมนุษย์ ขนมนุษย์ไม่อย่างนี้หรือ และการจะตั้งสัตว์อย่างนี้ คือลิงให้

มันทำหน้าที่วินิจฉัยคดี มันทำไม่ได้ เพราะว่าพวกนี้ไม่รู้ว่าจะไรควร อะไรไม่ควร และโดยวิธีนี้ พวกเสนาอำมาตย์ได้พยายามที่จะหลอกล่อหลายครั้งหลายหน ในที่สุดพวกเสนาอำมาตย์ราชบริพารทั้งหลายก็เห็นว่า พระโพรตัสตัวนี้ไม่อยู่ในวิสัยที่ใครจะหลอกได้ ก็เห็นว่าพระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถก็เลยจัดการราชาภิเษกพระองค์ขึ้นไว้ในราชสมบัติ

พระโพรตัสตัวพระองค์นี้ตั้งแต่เกิดมานี้ เป็นผู้ที่มิพระพักตร์แจ่มใสเหลือเกิน เขาบอกว่าที่พระพักตร์นี้ไม่มีฝ้าผาเลย พระพักตร์ผ่องใส มีน้ำมือนวลเหมือนกับกระจกเงา เพราะฉะนั้นพระโพรตัสตัวพระองค์นี้จึงได้นามว่า อาทาสมุข คำว่า “มุข” แปลว่า “หน้า” และคำว่า “อาทาส” ก็แปลว่า “กระจก” อาทาสมุข ก็คือพระราชกุมารที่มีพระพักตร์ดุจกระจกเงา และต่อมาเมื่อเป็นกษัตริย์ก็ทรงพระนามว่า พระเจ้าอาทาสมุข ที่นี้ก็มีพราหมณ์ที่ได้รับราชการอยู่กับพระเจ้าชนันธรราช ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระองค์นี้เป็นเวลานานมาแล้ว ท่านผู้นั้นชื่อ คามินจินท์ ท่านคามินจินท์นั้นก็มาพิจารณาเห็นว่าตนนี้เวลานี้ก็เป็นคนที่มีอายุมากแล้ว เป็นผู้สูงอายุแล้ว เวลานี้เราได้กษัตริย์ที่ยังทรงพระเยาว์ คือเพียง ๗ ขวบ ที่นี้ระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ บางทีอาจจะเข้ากันไม่ได้ เพราะฉะนั้นการทำงานนี้แม้จะเป็นที่ม ถ้าหากว่าผู้บริหารงานเป็นผู้年幼หรือว่าเป็นคนหนุ่มๆ บุคคลร่วมทีมควรจะเป็นคนหนุ่มด้วย งานถึงจะสัมพันธ์กันพูดกันเข้าใจ รู้เรื่อง ถ้าหากว่าเอาคนแก่กับคนหนุ่มมาทำงานร่วมกัน บางทีก็ถ่วงกัน เพราะว่าคนแก่คนเฒ่าที่ท่านรอบคอบมากสักหน่อย และบางทีก็มากจนเกินไป จะทำอย่างโน้นก็กลัว ทำอย่างนี้ก็กลัว ส่วนเด็กก็อยากจะทำอะไรเร็วๆ ใจมันร้อน ไม่ทันออกทันใจ ในที่สุดก็เลยขัดกัน แต่ถ้าหากว่าทั้งสองฝ่ายนี้ประนีประนอมกัน และพยายามปรับตัวเข้าหากัน คือ ตามลักษณะของเด็กนี้

เมื่อเป็นคนที่มิปัญญาแล้ว เรียกว่ากำลังเปรื่องปราด แต่ว่าพร้อมกันนั้น ใจมันร้อน ส่วนผู้ใหญ่ก็มีประสบการณ์ในชีวิตมามากและก็มีสติ แต่มักทำอะไรเฉื่อยชา เชื่องช้า ทั้งนี้เพราะว่าความกระตือรือร้นอะไรต่างๆ มันจะหมดไป ฉะนั้นเราจะสังเกตดูข้าราชการนี้พออายุจวนๆ ถึง ๖๐ จวนเกษียณอย่างนี้ ไม่ค่อยเอาเรื่อง เขาจึงปลตเกษียณกันเสีย เพราะไม่รู้จะทำไปทำไม อยู่ไปวันหนึ่งๆสบายกว่า หรือบางทีก็ ๓ ปีจะพ้นหรือเกษียณอายุก็ชิงลาออกเสีย ถ้าหากว่าสามารถจะไปทำงานที่อื่นได้ เพราะว่าได้เงินบำนาญกับเงินเดือนที่ได้ที่อื่นคิดแล้วมากกว่าเงินเดือนที่เราจะต้องอยู่ และจะต้องมารับผิดชอบ ออกไปแล้วไม่ต้องรับผิดชอบ เงินเดือนก็มากขึ้น ประเภทนี้ก็มีเยอะ ถ้าหากว่าเราพยายามที่จะประนีประนอมกัน ถ้าผู้ใหญ่นี้เป็นเสมือนกับว่าทางเสือเรือ พวกเด็กๆนี่ก็เป็นเสมือนกับว่าเครื่องจักร เครื่องจักรนี้มันก็เป็นเครื่องจักรที่มีกำลังแรงมั่งสูง มันก็อาจจะวิ่งไปได้รวดเร็ว แต่ตีไม้ตีก็อาจจะชนใครต่อใครวินาศ สันตะโรไปเหมือนกัน แต่ถ้าหากว่าเราได้นายท้ายที่ดี หรือว่าคนถือพวงมาลัยที่ดี ก็อาจจะชลดความเร็วลงได้บ้าง ถ้าหากว่าทำโดยวิธีนี้ ก็ยอมได้ผลดี แต่ว่าสำหรับท่านคามินิจันท์นี้ ท่านเห็นว่าท่านอายุมากแล้ว คือตั้ง ๕๐-๖๐ แล้ว การมาทำงานร่วมกับเด็กนี่อาจจะไปขัดกัน เพราะฉะนั้นท่านจึงเปิดโอกาสให้พวกเด็กๆ โดยท่านลาออกจากราชการไปประกอบกสิกรรมอยู่นอกเมือง ห่างออกไปประมาณ ๓ โยชน์ ก็ประมาณ ๓๐ ไมล์ ไปทำไร่ไถนา

ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของท่านคามินิจันท์ที่น่านับถือ ก็คือว่าขนาดเมื่อท่านจะอายุ ๖๐ แล้วออกไปทำไร่ไถนาก็ วิวสวยจะไถนาก็ไม่มี นี่แสดงว่าสมัยที่รับราชการ ท่านรับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ได้คอร์รัปชันอะไรเลย จึงไม่มีเงินมากมายพอจะไปนั่งกินนอนกิน ต้องไปทำไร่ไถนากับ

เขา บุคคลอย่างนี้เป็นบุคคลที่ควรยกย่อง เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ยกย่อง พระโณทตัญญู เป็นเอตทัคคะในทางรัตตัญญู รัตตัญญู แปลตามศัพท์ก็แปลว่า “ผู้รู้ราตรินาน” แต่ผมแปลใหม่ว่า “ผู้มีประสบการณ์มาก” เพราะในบรรดาสาวกพระพุทธเจ้านี้ พระโณทตัญญูนี้บวชก่อนเพื่อน เพราะฉะนั้นท่านจึงมีประสบการณ์ในศาสนามากกว่าทุกคน เช่นเดียวกับในด้านสวีกา พระปชาบดีโคตมี เป็นผู้บวชคนแรก เพราะฉะนั้นก็เป็นเลิศทางรัตตัญญู คือมีประสบการณ์มากเช่นเดียวกัน แต่ว่าท่านเหล่านั้นไม่ใช่เพียงแต่บวชมานาน มีประสบการณ์มากเท่านั้น แต่ท่านยังรู้จักว่าอะไรควร อะไรไม่ควร เมื่อท่านรู้ว่ามีคนหนุ่มๆเรียนจบใหม่ๆขึ้นมา มีความรู้ความสามารถ เขาจะแสดงความรู้ความสามารถได้มากกว่า ท่านก็เปิดโอกาสให้เขา เพราะบางที่เรายู่นีขวางหน้าขวางตาเขา อย่างพระโณทตัญญูนี้ ลาพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่สระอโนดาตแห่งหนึ่ง คืออยู่สบายๆเลย ไปเสวยวิมุตติสุขบ้าง อะไรบ้างทำนองนั้น นานๆก็มาเฝ้าพระพุทธเจ้าสักครั้งหนึ่ง นั่นคือ เพื่อหลีกทางให้พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระอนุรุทธ พระอานนท์ ฯลฯ ได้แสดงฝีมือลายมือกันได้เต็มที่ เพราะว่าเด็กนั้นบางทีก็เกรงใจผู้ใหญ่ ถ้าหากว่าผู้ใหญ่เปิดโอกาส เด็กก็ทำงานกันได้เต็มที่ ที่ ท่านกามนิจันท์ก็มีลักษณะแบบนั้น คือเปิดโอกาสให้เด็กๆเขาทำงานกัน ตัวท่านก็ไปทำอะไรไถนา แต่เพราะว่าท่านไม่มีเงิน ฉะนั้นเวลาทำนาก็ไปขอยืมวัวของเพื่อนบ้าน

แต่ก่อนที่ผมจะพูดถึงเรื่องท่านกามนิจันท์นี้ จุดสำคัญของผมก็คือ เพื่อแสดงให้เห็นว่าผู้ปกครองบ้านเมืองจะต้องมีความปรีชาสามารถ สามารถที่จะตัดสินใจอะไรได้เด็ดขาดและก็ต้องไม่ตั้งอยู่ในความลำเอียงใดๆทั้งสิ้น ลักษณะของมหาอำมาตย์ผู้วินิจฉัยนั้นจะต้องตั้งอยู่ในมัชฌิมัตถุเบกขา คือวางตัวเป็นกลาง ไม่

มีอคติ เพราะรัก เพราะเกลียด เพราะกลัว และ เพราะหลงใหลทุกสิ่งสิ้น การที่
เราจะแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของ พระโพธิสัตว์อาทาสุมุขนี้ว่ามีมาก
น้อยเพียงใด ก็จะต้องยกเรื่องของท่านคามนีจันท์ซาคกขึ้นมา และก็มีเรื่อง
ประกอบในเรื่องนี้ถึง ๑๔ เรื่องด้วยกัน ก็มี เรื่องโค ๑ เรื่องบุตร ๑ เรื่องม้า ๑
เรื่องช่างสहनเสอ ๑ เรื่องนายบ้านส่วย ๑ เรื่องหญิงแพศยา ๑ เรื่องหญิงสาวรุ่น
๑ เรื่องงู ๑ เรื่องเนื้อ ๑ เรื่องนกกะทา ๑ เรื่องรุกขเทวดา ๑ เรื่องพญานาค ๑
เรื่องดาบส ๑ และเรื่องพราหมณ์มาณพ ๑ ซึ่งทั้ง ๑๔ เรื่องที่กล่าวมานี้จะเป็น
การแสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถของพระเจ้าอาทาสุมุขว่าในฐานะที่พระองค์
ทรงเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองนี้ แม้ว่าจะอยู่ในวัยเด็ก ยังทรงพระเยาว์ ก็ยังมี
พระชนม์เพียง ๗ พรรษา แต่เรื่องของอายุนี้ไม่ได้เป็นเครื่องวัดว่าถ้าอายุน้อยจะ
ต้องเป็นคนมีปัญญาน้อย อายุมากจะต้องเป็นคนมีปัญญามาก อายุเป็นเพียงวุฒิ
อย่างหนึ่งซึ่งเราเรียกว่า วัยวุฒิ แต่ว่าในสังคมนั้นมีเพียงวัยวุฒิอย่างเดียวไม่พอ
ผู้ที่สังคมเขายกย่องมากเป็นพิเศษ อยู่ที่ คุณวุฒิ เพราะฉะนั้นเวลาที่พระพุทธเจ้า
ทรงยกย่องสาวกขึ้นเป็นเอกทัคคะหรือว่าเป็นเลิศในทางต่าง ๆ นั้น พระองค์ทรง
พิจารณาให้ท่านคุณวุฒิ อย่างเช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นลูกศิษย์
ของพระอัสสชิแท้ๆ แต่ก็ได้รับยกย่องให้เป็นอัครสาวกคือว่าเลิศกว่าบรรดาสาวก
ทั้งหลายรวมทั้งพระอัสสชิซึ่งเป็นอาจารย์ด้วย และพระอัสสชิก็ไม่ได้อยู่ใน
ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งเลย ใน ๘๐ ตำแหน่ง นี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้า
ทรงยกย่องบุคคลตามความรู้ความสามารถ ไม่ได้คำนึงถึงว่าภูมิหลังของเขาจะ
เป็นอย่างไร บางคนภูมิหลังอาจจะเป็นคนธรรมดาสามัญ หรือว่าลูกจ้าง แต่
ถ้ามีความสามารถก็ทรงยกย่อง อย่างพระอุบาลีเป็นช่างตัดผม แต่ที่ท่านเป็น
ยอดเยี่ยมในด้านของการทรงไว้ซึ่งพระวินัย หรือพูดภาษาชาวบ้านเขาเรียกว่า

เป็นนักกฎหมาย คือสามารถจำตัวบทกฎหมายทั้งหมดหรือวินัยทั้งหมดที่พระ-
พุทธเจ้าบัญญัติไว้ได้ แม้ท่านจะเป็นช่างตัดผมมาก่อน ถึงกระนั้น พระพุทธเจ้า
ก็ทรงยกย่องว่าเป็นเอกทัศคะ เลิศกว่าบรรดาภิกษุทั้งหลายที่ทรงไว้ซึ่งพระวินัย
หรือว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่บรรดาเป็นนักกฎหมาย ที่นี้ใน ๑๔ เรื่องก็เป็น
เรื่องของท่านคามนีจันท์ทั้งนั้นแหละ คือเรื่องก็มีอยู่ว่า

ท่านคามนีจันท์ที่ท่านท่านา แต่ท่านไม่มีวัว ท่านก็ไปขอยืมวัวของ
เพื่อนบ้านมา ๒ ตัว เอามาไถนา เมื่อไถนาเสร็จแล้ว ตอนเย็น ท่านก็เอาวัว
ไปอาบน้ำ ให้กินหญ้ากินอะไร เสร็จแล้วก็จะเอาไปส่งเจ้าของ ตอนที่ไปส่งเจ้า
ของนี้ ก็พอดีเจ้าของบ้านสองคนผิวเมียเขากำลังรับประทานอาหารกัน พอท่าน
คามนีจันท์จูงวัวไป เขาก็ทำเป็นไม่เห็น คามนีจันท์ก็เอาวัวเข้าคอก คือตาม
ปกติบ้านนอก คอกวัวก็คือใต้ถุนบ้านนี้เอง เพราะเวลากลางคืนจะสุ่มไฟ ความ
จริงโล่งๆให้วัวก็ไล่ให้เราด้วย เพราะควั่นกั้นไปข้างบนและเวลาขโมยจะมาลัก
วัวลักควายไปก็รู้ เพราะว่าอยู่ใต้ถุน ท่านคามนีจันท์ท่านกำลังหิวมาด้วย นึก
ว่าเพื่อนเราคงจะเรียกกินข้าวบ้างกระมัง แต่พอคามนีจันท์เอาวัวเข้าไปในคอก
เท่านั้นแหละ ทางนี้สองคนผิวเมียรู้กัน ผิวรีบลุกขึ้น เมียก็รีบยกสุ้ารับเก็บเข้า
ครัว คามนีจันท์พอเอาวัวเข้าคอกเรียบร้อยแล้ว พอออกมาที่ปรากฏว่าข้าวปลา
ที่เขากำลังกินกันอยู่เมื่อกี้หายไปหมดแล้ว ก็รู้โดยนัยว่าเขาไม่ยักให้เรากิน
ด้วย คือเขาไม่อยากจะเรียกเรา กลัวข้าวจะหมดหรืออะไรทำนองนั้น ก็เลยทำ
เป็นไม่รู้ไม่ชี้ ถือดำทักเข้า เขาก็ต้องเรียก ฉะนั้นเราอย่าไปทักเขาเลย ผูกวัว
ให้เขาเสร็จแล้วก็กลับออกไป ที่นี้ก็ปรากฏว่าคืนนั้นมันบังเอิญเคราะห์ร้ายของ
คามนีจันท์ที่ยังไม่ได้มอบวัว เพียงแต่เอาไปผูกไว้ในคอกเท่านั้น แล้วก็ออกมา
ตกกลางคืนขโมยก็มาขโมยวัวไป พอรุ่งขึ้นเจ้าของเขาก็จะมาเอาวัวเขาไปไถนา

บ้าง จึงลงมาเปิดคอก แต่ปรากฏว่าไม่มีวัวเลยจึงไปเรียกท่านคามนีจันท์มาถามว่า “เมื่อวานนี้ฉันให้วัวไปไถนาใช่ไหม?”

คามนีจันท์บอกว่า “ใช่”

เจ้าของวัวกล่าวว่า “ท่านยังไม่ได้ส่งวัวคืนฉัน ใช่ไหม?”

คามนีจันท์บอกว่า “ไม่ใช่ ฉันส่งแล้ว”

เจ้าของวัวกล่าวว่า “ส่งแล้วทำไมวัวไม่มีเล่า ท่านไม่ได้มอบให้ฉันใช่ไหม?”

คามนีจันท์ตอบว่า “ใช่ ฉันยังไม่ได้มอบ ฉันรีบกลับบ้าน เลยไม่ได้มอบ”

เจ้าของวัวกล่าวว่า “ถ้าอย่างนี้ความอาญาจะต้องตกแก่ท่านแล้ว”

สมัยนั้นกลัวเรื่องความอาญากันมาก พอบอกเรื่องอาญาแล้วหนีไม่ได้ครับ ถ้าหนี ก็ไม่ตีจะมีโทษสถานหนัก ในที่สุดเขาก็เลยเอาตัวคามนีจันท์นี้ไปยังโรงศาล คามนีจันท์ก็ไป แต่ในระหว่างทาง เกิดหิวขึ้นมา เพราะแกลเป็น คนจน เผอิญผ่านบ้านเพื่อน ก็คิดจะไปขอข้าวเขากิน แล้วบอกโจทก์ว่า รอเดี๋ยวนะ ขอไปกินข้าวที่บ้านเพื่อนหน่อยเถิด พอเข้าไปในบ้านเพื่อน ก็ปรากฏว่าเพื่อนไม่อยู่ อยู่แต่ภริยาของเพื่อน ก็เล่าเรื่องให้ฟัง ภริยาเพื่อนก็บอกว่า “แหม ข้าวที่สุกกินหมดเสียแล้ว เอาเถิด เดี่ยวจะหุงให้กิน” ทิ้งข้าวสารก็อยู่ในถัง ที่อยู่บนบ้านหมดเสียแล้ว ก็ต้องไปเอาข้าวในถัง ยุ้นนั่นมันสูง ก็ต้องปีนบันไดหรือว่าปีนพะองขึ้นไป บังเอิญผู้หญิงคนนั้นแกมีครรภ์ ๗ เดือนแล้ว พอขึ้นไป คงจะเป็นเพราะน้ำหนักมากเกินไป การทรงตัวไม่ค่อยดี ก็เลยตกลงมา ก็แท้งลูก พอสามีกลับมาประสพเหตุการณืเข้า เขาก็เล่างานคามนีจันท์ ทั้งข้อหากามนี-

จันท์ว่า ตีเมียเขาเสียจนกระทั่งแท้งลูก เพราะฉะนั้นก็ต้องเป็นความอาญากัน จะต้องไปโรงศาล เวลานี้คามณีจันท์มีโจทก์สองคนแล้ว

เมื่อเดินทางกันไปจนกระทั่งถึงทุ่งนาแห่งหนึ่ง ก็มีคนเลี้ยงม้า เขากำลังจะค้อนฝูงม้าเข้าบ้าน แต่ค้อนม้าก็ไม่ค่อยจะเข้าบ้าน ตัวนี้เข้า แต่ตัวโน้นไม่เข้า พอดีมาเจอ ๓ คนนี้เข้าจึงบอกว่า ท่านทั้งสามช่วยหยาอะไรขว้างมาให้มาทางนี้หน่อยเถิด คามณีจันท์แกล้งตี ควักก้อนหินได้ก้อนหนึ่งก็ขว้างไป ถูกขาม้าหัก ไม่ได้ถูกม้าชกหัก ถูกขาม้าหัก ที่นั่นก็มีโจทก์ขึ้นมาอีกรายหนึ่ง ในฐานะที่คามณีจันท์ไปทำทรัพย์สินของเขาให้เสียหาย เขาก็ขอเป็นโจทก์ด้วย จึงรวม ๓ คนแล้ว ที่คามณีจันท์ก็คิดว่า “แหม เรายังทำอะไรอย่างนั้นนะ มีขนาดที่ว่าเฉพาะรายแรก ค่าตัวเขานี้ก็ไม่มีเงินจะให้เขา ยังมีค่าทำลูกเขาตายอีก จะทำอย่างไร นี่ ตายดีกว่า” เดินๆ ไปก็เห็นภูเขาลูกหนึ่งซึ่งไม่สูงนัก หรอก เป็นภูเขาขนาดย่อม ที่เชิงภูเขานี้มีพ่อลูกสองคนเป็นช่างสานเสื่อว่าแพน กำลังนั่งสานเสื่อว่าแพนอยู่ พุราหมณ์คามณีจันท์ได้ขึ้นไปบนภูเขานั้นแล้วก็กระโดดลงเขาหมายจะให้ตาย แต่โชคไม่ดี โดดลงมาไปโดนตาพ่อเข้าให้ ตาพ่อตาย แต่ตัวแกไม่ตาย ลูกชายอยู่สองคนกับพ่อเท่านั้น พ่อตายเสียแล้วจะทำอย่างไร ก็ขอเป็นโจทก์ร่วมกลายเป็นโจทก์ ๔ คนขึ้นมา จะไปฟ้องร้องร่วมกัน ที่นั่นก็มีโจทก์ถึง ๔ คนแล้ว

พอเดินทางเรื่อยๆ ก็มาถึงบ้านกำนันแห่งหนึ่ง เรียกว่า บ้านนายส่วย คือบ้านกำนัน อาจจะเป็นสกุลการเขตกก็ได้ แต่ว่านายส่วยในสมัยก่อนหมายถึงกำนันผู้ใหญ่บ้าน นายส่วยนี้ รู้จักท่านคามณีจันท์นี่ดี เพราะท่านผู้นี้เคยรับราชการมาก่อน ก็ตามท่านคามณีจันท์ว่าจะไปไหนเล่า คามณีจันท์บอกว่า จะไปเฝ้าในหลวง บอกเสียใหญ่โตทีเดียวว่าจะไปเฝ้าในหลวง ความจริงเป็น

จำเลยเขา นายส่วยก็บอกว่า “อย่างนั้นช่วยกราบทูลในหลวงด้วย บอกว่า สมัยก่อนนี้เรามีรูปร่างสง่างาม มั่งมีเงินทอง มียศมีศักดิ์ โรคภัยไข้เจ็บไม่มี แต่ว่าไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร เทียนนี้ร่างกายซูบผอม คุณมันแก่เกินอายุ โรคภัยไข้เจ็บก็เบียดเบียน ยศศักดิ์ก็ไม่ค่อยจะมี ไม่มีใครนับหน้าถือตา ไม่รู้เป็นเพราะอะไร ช่วยกราบทูลตามนายหลวงด้วย เพราะได้ทราบว่าคุณองค์เป็นบัณฑิต” คำนี้จันทน์ก็รับคำไป

พอเดินต่อไปอีกสักพักใหญ่ๆ ก็ไปเจอหญิงแพศยา หญิงแพศยาก็คือ โสเภณี เรื่องโสเภณีผมเคยพูดมาแล้วว่ามีประวัติมาอย่างไร หญิงแพศยาคนนั้นก็ทักถามท่านจันทน์ว่าจะไปไหน นี่แสดงว่าท่านเป็นที่รู้จักกันมาก รู้จักกันในความซื่อสัตย์ รับราชการมานาน ก็ไม่มีเงินอะไรอย่างนี้ หญิงแพศยาก็บอกว่า “ฉันนี่แต่เดิมก็รู้สึกว่าจะกินคล่อง มีคนมาเที่ยวอยู่เสมอๆ ได้เงินได้ทองมากมาย แต่ไม่รู้เป็นอย่างไร เทียนนี้ไม่มีใครมาหาเสียเลย เรียกว่ารายได้ตกลงไปมาก แทนจะไม่มีอะไรจะกินอยู่แล้ว ช่วยกราบทูลตามในหลวงด้วยว่า เพราะอะไรกัน” คำนี้จันทน์แกก็รับปากจะกราบทูลให้

ต่อไปก็ไปเจอผู้หญิงสาวอีกคนหนึ่ง แต่เป็นหญิงสาวที่แต่งงานแล้ว ไม่ใช่หญิงสาวที่ยังไม่แต่งงาน หญิงสาวคนนี้ก็บอกให้ท่านจันทน์ช่วยไปกราบทูลในหลวงด้วยเถิดว่า “ฉันนี่ไม่อาจจะอยู่ในเรือนของสามีได้ บ้านสามีก็อยู่ไม่ได้ บ้านของพ่อแม่ของตระกูลฉันก็อยู่ไม่ได้ ไม่รู้เป็นเพราะอะไร ช่วยกราบทูลตามในหลวงด้วย ได้ทราบว่าคุณองค์ทรงปรีชาสามารถนัก” ทาพรหมณ์นี่ก็รับไปอีก

ที่นี้ก็ไปเจอ งูพูดได้อีกนั่นแหละ นี่ไม่ต้องถือเป็นเรื่องเป็นราว เอาหลักก็แล้วกันว่า งูตัวนี้ก็บอกพรหมณ์ว่า “เวลาเขาอยู่ในโพรงนี้มันหิวเหลือ

เกิน ร่างกายก็ซูบผอม แต่เวลาจะเลื้อยขึ้นมาหากิน มันขึ้นไปไม่ค่อยจะได้ทั้งๆที่ ผอมนี่ ขึ้นมาไม่ค่อยจะได้หรอก พอกินอิมหนำสำราญ ตัวมันก็อ้วนขึ้น พองขึ้น แต่ว่าลงรูไปไม่ได้สบายๆ ช่วยทุลตามในหลวงด้วย เพราะอะไร ความจริง เวลาขึ้นมาควรจะขึ้นคล่อง เพราะตัวมันผอม แต่ว่ากินอิมแล้วควรจะจับ มันควรจะลงไม่ได้ อะไอย่างนี้ มันกลับตรงกันข้าม ช่วยทุลตามด้วยเพราะอะไร” พราหมณ์ก็รับคำ แล้วก็เดินต่อไปอีก

คราวนี้ก็ไปเจอเนื้อตัวหนึ่ง ท่านใช้คำว่า “มฤคชาติ” จะเป็นละมั่ง อีแก้งอะไรก็ได้แล้วแต่ สมมุติว่าเป็นอีแก้งก็ได้เช่นกันหรือวางก็ได้ กวางตัวนี้บอก ว่าไม่อาจจะหากินหญ้าที่อื่นได้ มันกินได้เฉพาะหญ้าที่อยู่ใต้ต้นไม้ต้นนี้ต้นเดียว เท่านั้น มันเพราะอะไรจึงไปกินหญ้าที่อื่นไม่ได้ กินได้เฉพาะที่ใต้ต้นไม้ต้นเดียว เท่านั้น ช่วยทุลตามในหลวงด้วย

ต่อไปก็ไปเจอนกกระทา นกกระทาจับอยู่บนจอมปลวก นกกระทานี้ก็ บอกคามนี้ฉันท์ว่าให้ไปทุลตามในหลวงด้วยว่า “ฉันนี้เป็นอย่างไร จับเจ้าอยู่บนจอมปลวกจอมนี้จอมเดียวเท่านั้นเอง ไปที่ไหนก็ไม่ได้ อยู่แต่ที่นี้เท่านั้นแหละ กรรมอะไรของฉัน” พราหมณ์ก็รับไปอีก

ต่อมา ก็ไปเจอรุกขเทวดา รุกขเทวดาก็ถามคามนี้ฉันท์ว่าไปไหน เมื่อคามนี้ฉันท์บอกให้ทราบ ก็บอกว่า “ได้ทราบว่าในหลวงนี้ทรงพระปรีชาสามารถนัก ช่วยทุลตามด้วยว่า แต่ก่อนเราเคยได้เครื่องสักการะจากมนุษย์ทั้งหลาย มากมายเหลือเกิน แต่บัดนี้มันเสื่อมลาภสักการะไปหมด มันเพราะอะไร” พราหมณ์ก็ถามนี้ฉันท์ก็รับไปอีก

ต่อไปก็ไปเจอพญานาค พญานาคก็บอกให้ไปถามอีกเหมือนกัน บอกว่า “น้ำในสระของฉันนี้เดิมมันใสสะอาดเหลือเกิน แต่เดี๋ยวนี้มันขุ่นไปหมด

มันเพราะอะไร” แล้วต่อไปก็เจอคาบต คาบตก็บอกว่า “บริเวณอารามของฉัน
นี้มีมันมีต้นหมากกรากไม่มากมายเหลือเกิน และเค็มผลของมันก็เอร็ดอร่อย กิน
แล้วติดใจกันทั้งนั้น แต่เวลานี้ไม่รู้เป็นอย่างไร ผลหมากกรากไม่ในวัดฉันนี่รส
มันฝืดปนฝาดไปหมด ไม่อร่อยเหมือนเดิม ไม่ทราบว่าเพราะอะไร ช่วยทูล
ถามในหลวงด้วย ถ้าพระองค์ตรัสบอกอย่างไร ก็กลับมาบอกด้วยนะ”

ที่นี้ราษฎรพากันไปเจอพวกพราหมณ์หนุ่มๆ รู้ว่าท่านกามนีจันท์จะ
ไปเฝ้าในหลวงและรู้ว่าในหลวงนี้เป็นบัณฑิต เป็นผู้เฉลียวฉลาด ก็บอกว่าให้
ทูลถามในหลวงด้วย บอกว่า “แต่ก่อนนั้นมนตรีทั้งหลายที่ฉันได้ทูลอยู่ไว้ มัน
ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ฉันไปหมดทุกอย่างเลย แต่บัดนี้ไม่รู้เป็นอย่างไร มันเสื่อม
ลงไปหมด ช่วยกราบทูลถามด้วย เพราะอะไรกัน”

ในที่นี้สุกพราหมณ์และโจทก์ทั้งหมดก็ไปถึงพระราชวัง และเมื่อได้แจ้ง
ให้เสนาอำมาตย์ราชบริพารทั้งหลายทราบว่ามีคดีที่จะต้องพิจารณาตัดสิน ขอ
ให้ไปกราบทูลด้วย พวกนั้นก็ไปกราบทูลในหลวง ในหลวงก็เสด็จจะมาว่า
ราชการ จะทรงเป็นผู้ตัดสินเสียเอง พอโจทก์จำเลยเข้าไปพร้อมกันแล้ว ใน
หลวงก็ทรงทักท่านกามนีจันท์ว่า เป็นอย่างไร ตั้งแต่ฉันขึ้นครองบ้านครอง
เมืองนี้ถึงหายหน้าหายตาไปแล้ว ความนี้จันท์ก็กราบทูลว่า ไปประกอบอาชีพทำ
ไร่ไถนา เวลานั้นก็เกิดคดีขึ้นมา โจทก์หมคนี่เขายังจับขู่เชิญ กล้ายๆว่ายังจับ
ให้ข้าพระพุทธเจ้าต้องมาเฝ้าพระองค์ในที่นี้ ในหลวงก็รับสั่งว่า นี่ถ้าหากว่าไม่
มีโจทก์เขายังจับขู่เชิญมา คงไม่ได้มา คงไม่ได้พบกันกรรมงนี่ แล้วก็ทรงถาม
ว่าเรื่องราวเป็นอย่างไร

ท่านกามนีจันท์ก็เล่าถวายตั้งแต่เรื่องแรก ครั้งแรกในหลวงก็ทรงถาม
โจทก์คนแรกว่า เรื่องเป็นอย่างไร โจทก์นี้ก็กราบทูลว่า พราหมณ์คนนี้ขอมิ

วัวไปแล้วก็ไม่คืนวัวให้ จึงได้ตั้งข้อหาว่าโกงวัวไป ในหลวงก็ทรงรับสั่งถาม
คามนีจันท์ว่าจริงไหม

คามนีจันท์ก็กราบทูลว่า “จริงตรงที่ขอยืมไป แต่ว่าวันนี้ได้เอาไปส่ง
แล้ว เอาไปคืนแล้ว”

ในหลวงก็ทรงถามว่า “คืนนี้มอบเขาหรือเปล่า”

คามนีจันท์ก็กราบทูลว่า “ไม่ได้มอบหรอก” แล้วก็เล่าเรื่องราว “เจ้า
ของวัวเขากำลึงกินข้าวอยู่ ก็เกรงใจเขา แต่ว่าเขาก็เห็นแล้วว่า เขาวัวเข้าไว้ใน
คอกเรียบร้อยแล้ว เพียงแต่ไม่ได้ออกปากบอกเท่านั้นแหละ”

ในหลวงก็รับสั่งว่า “ถ้าอย่างนั้นก็คงถือว่าพราหมณ์นี้มีความผิด
เพราะไม่ได้มอบให้เป็นทางการเป็นกิจจะลักษณะ เพราะฉะนั้นพราหมณ์นี้จะ
ต้องเสียค่าปรับให้เขา ๑๕ ตำลึง แต่ว่าเจ้าของวัวนี้เห็นคามนีจันท์นี้เอาวัวเข้า
คอก เพราะตอนหลังในหลวงทรงชู้ว่า เห็นจริงหรือเปล่า จึงบอกไปตามทรง
นะ ฉันทู้อะไรดี” พราหมณ์เจ้าของวัวก็กลัว แก่ก็กราบทูลว่าเห็น ก็เลยทรง
ตัดสินไปว่า “เจ้าเห็น แต่เจ้าแจ้งความเท็จว่าไม่เห็น เพราะฉะนั้นให้ท่าน
คามนีจันท์นี้ไปควักลูกนัยน์ตาของเจ้าของวัวออกทั้งสองข้าง เพราะวัวเห็นแล้ว
ทำเป็นไม่เห็น ให้ควักออกเสียจะได้หมดเรื่องหมดคราวไป จะได้ไม่เห็น,, เจ้า
ของวัวก็เลยกลัว อ้อนวอนคามนีจันท์บอกว่า เขาเด็ก “เงินค่าปรับนี้ฉันไม่
เอาหรอก ฉันจะแถมเงินให้อีก แต่อย่าดึงควักลูกนัยน์ตาฉันเลย” เรื่องนี้แล้ว
แต่ใจทักจำเลยเขาจะตกลงกัน ในหลวงท่านก็ไม่ว่าอะไร เมื่อตัดสินไปแล้ว
หากเขาจะประนีประนอมกันได้ก็เอา ทกลงคามนีจันท์ก็เลยได้เงินเพิ่มมาอีก สอง
คนผิวเมียเจ้าของวัวนั้นก็กลับไป เลยไม่ได้อะไร

ทีนี้มารายเรื่องของชายที่ลুকตายซึ่งไปฟ้องในหลวงว่า พราหมณ์นี่ตีเมียแค้นกระทั่งเมียแตกลูกหรือว่าแทงลูกตาย ในหลวงก็ทรงถามคามนี่จันท์ว่าจริงไหม คามนี่จันท์ก็เล่าเรื่องทั้งหมดให้ทรงทราบโดยตลอด เสร็จแล้วในหลวงก็ถามผัวหญิงคนนั้นว่า “ที่ว่าพราหมณ์นี่เขาตีเมียตายนะ ตัวเห็นหรือ มีพยานหลักฐานอะไรไหม”

พราหมณ์นั้นก็กราบทูลว่า “ไม่มี”

ในหลวงทรงรับสั่งว่า “ถ้าอย่างนั้นเพียงแต่ว่ากล่าวตู่เจ้ๆโดยไม่มีหลักฐานใช่ไหม”

พราหมณ์ก็กราบทูลว่าใช่ ราชันก็แจ้งความเท็จอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้นในหลวงจึงรับสั่งถามว่า “อยากได้ลูกใช่ไหม” แก่ก็กราบทูลว่าใช่ เพราะว่าลูกอยู่ในท้องตั้ง ๗ เดือนแล้ว อีก ๓ เดือนหรือ ๒ เดือนก็จะคลอด แล้วนี่มาตายเสียเพราะพราหมณ์คนนี่เอง ในหลวงทรงรับสั่งว่า “เพราะฉะนั้นเมื่อท่านอยากได้ลูก พราหมณ์คามนี่จันท์นี่จึงเอาภริยาของเขาไปไว้ที่บ้านของพราหมณ์ก็แล้วกัน จนกว่าจะมีลูกเมื่อไหร่ถึงค่อยเอาไปคืนเขา เอาลูกไปให้เขาแล้วเอาเมียไปคืนเขาด้วย เพราะว่าเราทำลูกเขาตาย เรียกว่ากรรมสนองกรรมอะไรอย่างนี้ แต่ว่าเพราะท่านนี้พูดความเท็จ ฉะนั้นพราหมณ์คามนี่จันท์จึงเอานายคนนี้ไปตัดต้นเสีย เพราะกล่าวเท็จ” พราหมณ์นั้นก็บอกพราหมณ์คามนี่จันท์ว่า “ท่านอย่าทำลายแม่เรือนของฉฉฉเลย แล้วอย่ามาตัดต้นฉฉฉเลย เอาอย่างนี้เถิด อยากได้เงินเท่าไร ฉฉฉจะให้ ขอให้ความนี้เลิกแล้วกันไปก็แล้วกัน” พราหมณ์คามนี่จันท์ก็ตกลง ก็เป็นอันว่าคดีที่ ๒ ก็หมดไป

คดีที่ ๓ เป็นคดีเรื่องม้า เรื่องม้านี้ ชักกันไปชักกันมา พราหมณ์เจ้าของม้าก็รับว่าได้บอกให้ ๓ คนนี้ช่วยเอาอะไรขวางม้าก็ได้ ให้ม้านี้กลับไป

แต่ว่าพราหมณ์คามนีจันทน์เอาหินไปขว้าง ทำให้ขาม้าหักไป ฉะนั้นในหลวงก็ทรงตัดสินให้พราหมณ์คามนีจันทน์ต้องจ่ายเงินเขา แต่ว่าเอาเงินของฉันทน์ก็แล้วกัน เพราะพราหมณ์นี้ไม่มีเงินหрок จึงทรงให้เงินคามนีจันทน์ไปพันหนึ่ง เพื่อเอาไปใช้เขา แต่เพราะชายคนนั้นกลัวความเท็จต้องถูกตัดสินอีกเหมือนกัน ชายคนนั้นกลัวจะถูกตัดสิน เห็นว่าได้เงินพัน หนึ่งกับถูกตัดสินไม่คุ้มกัน จึงบอกคามนีจันทน์ว่า “ไม่เอาหрок เงินพันฉันทน์ไม่เอาดอก ฉันทน์จะให้เงินอีก ขอให้คดีนี้เลิกกันไป” คามนีจันทน์ก็ตกลง

คราวนี้มาถึงเรื่องช่างसानเสื่อ ในหลวงก็รับสั่งถามอีก พราหมณ์คามนีจันทน์ก็เล่าให้ฟัง บอกว่าอยากตายจึงไปกระโดดภูเขา ไม่ได้เจตนาจะฆ่าเขาหрок ในหลวงจึงทรงถามลูกของช่างसानเสื่อว่า “ทำไมเราเสียค่าย่อมากหรือ”

ลูกช่างเสื่อกราบทูลว่า “เสียค่าย่อเกิน”

ในหลวงก็ทรงรับสั่งว่า “นี่รูปธรรมนามธรรม เกิดมาแล้วก็ตาย ตายแล้วจะให้ฟื้นขึ้นมาอีกไม่ได้ เมื่อท่านอยากได้พ่อ พราหมณ์คามนีจันทน์จึงรับแม่เขาไปไว้ในบ้านของท่าน และทำตัวเป็นพ่อเขาเสียด้วย”

ลูกช่างเสื่อกราบทูลว่า “อย่างนี้ไม่เอาหрок จะเป็นการคล้ายๆ ว่าเป็นการทำลายบิดาของคนที่ตายไปแล้ว ทำลายประเพณี” จึงบอกพราหมณ์คามนีจันทน์ว่าไม่เอา และขอแถมเงินให้ ขอให้เลิกแล้วต่อกันไป เป็นอันว่าคดีทั้ง ๔ นี้ในหลวงก็ทรงตัดสินโดยเที่ยงธรรม แล้วโจทก์ทั้งหลายก็ยินดียิ่งที่จะยอมความกันหมด และแถมเงินให้พราหมณ์คามนีจันทน์ทั้งนั้น

วันนี้ก็เหลือปัญหาอีก ๑๐ ข้อ ที่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายได้ตามมา ในหลวงทรงรับสั่งว่า เราจะตอบตามลำดับ แต่ว่าเอาตั้งแต่ตอนท้ายมา จะพูดถึง

พราหมณ์เสียก่อนว่า ทำไมสมัยก่อนเคยท่องได้แม่นยำ จำได้นาน สมัยนี้ทำไมลืม ในหลวงก็รับสั่งว่า แต่เดิมพวกมาดพเหล่านี้เขาเลี้ยงไก่ไว้ให้ขันยาม ชันเวลา นี่เป็นไก่ที่เป็นมงคล ฉะนั้นพอไก่ขันขึ้นมา ก็รู้ว่าเป็นเวลาไหนแล้ว พราหมณ์ก็ตื่นขึ้นมาสาธยายมนตร์กว่าจะจบก็สว่างพอดี ที่นี้ต่อมาไก่ตัวนี้ตายไป ก็หาไก่ใหม่มา ไก่ตัวที่ได้มาทีหลังนี้ขันไม่ตรงตามเวลา นี้ก็อยากจะขันเมื่อไรก็ขัน พอขันขึ้นมาทีไร พราหมณ์ก็ตื่นมาสาธยายมนตร์ทุกที บางทีสาธยายจนหมดแล้วยังไม่สว่างเลย อีกนานกว่าจะสว่าง บางวันสาธยายยังไม่ทันจบ สว่างเสียแล้ว ก็ขันตามชอบใจ เพราะฉะนั้นการสาธยายมนตร์นี้จึงไม่เป็นเวลา ก็ทำให้วังเวงหาเวลานอน บางทีตื่นมาสาธยายตั้งแต่ตีหนึ่ง พอตี ๓ จบแล้วยังไม่สว่าง บางทีมาขันตีห้าครึ่ง สาธยายไปได้หน่อยเดียว สว่างเสียแล้ว อย่างนั้นก็เลยไม่เป็นเวล่ำเวลา จิตไม่ค่อยเป็นสมาธิ เพราะฉะนั้นท่านจงหาไก่ที่มันขันตามฤดูกาลตามเวลานี้ เรียกว่าขันยามนี้เอามาได้แล้ว ท่านก็จะสามารถทำอะไรก็ได้ จำได้รวดเร็ว ก็บอกไป

เรื่องที่ ๘ ก็คือคาบสที่ท่านบอกว่า ผลหมากรากไม้ในวัดของท่านหม่นหม่น เพราะว่ารสมันเฝื่อนผาดไปหมด ในหลวงก็รับสั่งว่า ท่านคาบสทั้งหลายเหล่านี้แต่ก่อนเจริญสมณธรรมที่หรรษา ตั้งอยู่ในศีลในธรรม สั่งสอนอบรมชาวบ้านตามหน้าที่ ตามกิจวัตรของตน แต่ว่าต่อมาท่านไม่ปฏิบัติสมณธรรมเหมือนเดิม เทียบประจบสอพลอต่อกฤหัสถ์ ทำหน้าที่ซึ่งไม่ใช่เรื่องของสมณะ ผิดสมณวิสัย เพราะฉะนั้นตั้งแต่ที่ท่านไม่ได้เอาใจใส่ในสมณธรรมหรือว่าไม่ได้บำเพ็ญสมณกิจให้สมกับฐานะของตน เพราะฉะนั้นผลหมากรากไม้ต่างๆ ที่มีอยู่ในวัดก็เลยเปลี่ยนแปลงไปหมด รสชาติของมันก็เฝื่อนผาดไปหมด ถ้าหากว่าต้องการที่จะให้ผลไม้นี้มีรสชาติเหมือนเดิม ก็ขอให้พระองค์เจ้า

ทั้งหลายจึงบำเพ็ญสมณธรรมให้สมกับเป็นสมณะที่ศีลศีลธรรม และก็ทำหน้าที่
ของคนให้ถูกต้องโดยการช่วยเหลืออบรมสั่งสอนชาวบ้านตามหน้าที่ แล้วผล
หมากรากไม้ทั้งหลายนี้ก็จะกลับเหมือนเดิม ก็ขอให้ไปบอกตามสทั้งหลายอย่างนี้

เรื่องที่ ๘ เป็นกรณีของพญานาคที่วน้ำในสระเคยใส เวลานั้นขุนมัก
ไป นี้พระองค์ก็รับสั่งว่าแต่เดิมพวงนาคทั้งหลายก็อยู่ด้วยความสามัคคีธรรม แต่
ว่าต่อมา นาคทั้งหลายทะเลาะกัน แทะสามัคคีกัน ก็กัดกันเอง พุดง่ายๆก็คือว่า
กัดกันเอง น้ำก็เลยขุ่น เพราะว่ากัดกันไปกัดกันมา ฟัดกันไปฟัดกันมา น้ำก็
เลยขุ่น ถ้าหากว่านาคทั้งหลายเหล่านี้จะตั้งอยู่ในความสามัคคีธรรมเหมือนเดิม
น้ำก็จะใสสะอาดอย่างเดิมเช่นเดียวกัน

เรื่อง ๙ มาถึงปัญหาที่รุกขเทวดาบอกว่า สมัยก่อนนี้มีคนไปทำพล
กรรม มีคนไปถวายเป็นเครื่องสักการะอะไรต่างๆมาก เพราะรุกขเทวดาทั้งหลายนี้
ได้คุ้มครองหมู่ไม้ในป่า คุ้มครองสัตว์ป่าเป็นอย่างดี ไม่ปล่อยให้พวกนายพราน
ทั้งหลายไปบุกรุก ไปยิงสัตว์อะไรทำนองนั้น คนก็เคารพนับถือ เพราะว่ามีต้นไม้
ไม้แล้วทำให้เกิดความร่มรื่นหรืออย่างน้อยก็ทำให้น้ำท่วมนี้ลดน้อยลง มีคนเคย
ถามว่า ทำไมไม้ตัดตัดต้นไม้หลายๆแล้วน้ำก็ท่วมบ้านท่วมเมืองบ่อยๆ สมัยก่อนไม้
ท่วมมากมายเหมือนเดี๋ยวนี้ นี่ไม่ใช่ผมหรอก อาจารย์ผม ท่านตอบเขาไป และ
ผมก็ขอจำว่า ท่านตอบแล้วฟังเข้าใจง่าย ท่านบอกว่าต้นไม้มีมากมาย น้ำไม่
ค่อยท่วม ถ้าตัดต้นไม้เสียหมดแล้ว น้ำจะท่วม ท่านก็เปรียบว่าเหมือนหัวคน
นี้แหละ หรือจะพูดว่าศีรษะคนนี้แหละ ถ้ามีผมมากๆเราเทน้ำลงไป ผมดูดน้ำ
เข้าไว้ ยังมีน้ำติดอยู่ แต่ถ้าหากว่าโกนหัวเสียให้หมด หรือว่าจะไม่โกน แต่
ว่าหมดไปเองอะไรก็ตาม ถ้าเทน้ำลงไปแล้ว น้ำมันไม่ติด มันไม่เหลือ ก็
เหมือนกับน้ำฝนที่ตกลงมานี้ ถ้ามีป่าไม้ รากไม้จะดูดน้ำไว้ได้มาก เพราะ

จะนั่นน้ำก็ค่อยๆ ไหลลงมา แต่ถ้ำตัดต้นไม้เสียหาย ผ่นตกลงมาเท่าไร ก็ไหลลงไปหมด เพราะฉะนั้นจึงเกิดน้ำท่วม ฉะนั้นรูกขเทวถานี่ต้องกำหนดหน้าที่ของตน รักษาหมู่บ้านสัตว์ทั้งหลายในบ้าน ให้เป็นที่ร่มเย็น เพราะว่าคนเรานี้ถ้าหากว่าขาดต้นไม้เสียแล้ว จะเดือดร้อน อย่างในกรุงเทพฯ เราบ้ เราจะเห็นได้ว่าหาที่สำหรับพักผ่อนเกือบจะไม่ได้ เราโค่นต้นไม้หมด เวลานั้นกำลังจะปลูกต้นไม้กันอีก ต้นไม้กับมนุษย์เรามีปฏิการะต่อกัน สิ่งที่เราไม่ต้องการ ต้นไม้มันต้องการ สิ่งที่ต้นไม้ไม่ต้องการ เราต้องการ นี่ถ้าเราเรียนทางวิทยาศาสตร์แล้วจะเห็นว่า มีประโยชน์ต่อกันอย่างไร เพราะฉะนั้นก็บอกว่ารูกขเทวคาทั้งหลายนี้ ควรจะเอาใจใส่ในการดูแลป่าไม้ ควรจะเอาใจใส่ในการดูแลสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในป่า อย่าให้นาทรร้อนใจ อย่าให้เดือดร้อน ในที่สุดประชาชนเขาก็จะมองเห็นความสำคัญของรูกขเทวคา เขาก็จะไ้ให้เครื่องสักการะหรือว่าเขาเครื่องพิธีกรรมทั้งหมดมาถวาย รูกขเทวคาเดียวกันก็เหมือนพนักงานป่าไม้ ถ้าพนักงานป่าไม้เอาใจใส่ป่าไม้และสัตว์ป่าดี ประชาชนก็ชื่นชมยินดี อย่างที่เราอ่านหนังสือพิมพ์ เราจะพบว่าพนักงานป่าไม้แถวเมืองกาญจน์นี้กำหนดหน้าที่ของแก็คคนก็สรรเสริญชื่นชมยินดี แต่ว่าบางแห่งก็พลอยล้กลอบค้กับเขาด้วย ก็เข้าคุกไปอะไรอย่างนี้ พวกรูกขเทวถานี่แหละเหมือนกัน

ที่นี้ก็มาถึง เรื่องที่ ๖ รายของนกกระทาที่จอมปลวก นกกระทาเกาะอยู่ที่จอมปลวกแห่งนั้นแห่งเดียวไม่ไปที่อื่น ในหลวงก็รับสั่งว่า ที่จอมปลวกนั้นมันมีทรัพย์ได้จอมปลวก เพราะฉะนั้นนกกระทาตัวนี้โลกในทรัพย์ ไม่กล้าไปไหน กลัวคนอื่นจะมาเอาชุมทรัพย์ไปเสีย ก็เลยอยู่ที่นั่นแหละ เพราะฉะนั้นท่านจงไปขุดจอมปลวกเอาชุมทรัพย์ไปเถิด ทรัพย์สมบัติทั้งหลายที่อยู่ใต้จอมปลวกเรายกให้ท่านหมด

แล้วมาถึง เรื่องที่ ๕ คือ รายของเนื้อหรือว่าควาง เรื่องของควางนี้ ก็เช่นเดียวกัน ในหลวงทรงรับสั่งว่า ที่มันกินหญ้าอยู่ใต้ต้นไม้คันเดียว มันไม่กินที่อื่น ก็เพราะว่าบนต้นไม้มีมันมีรังผึ้งขนาดใหญ่ น้ำผึ้งหยดลงมาทำให้หญ้าที่ใต้ต้นไม้คันนี้มีรสชาติเอร็ดอร่อย ทานกว่าที่อื่น ควางตัวนี้มาติดรสหญ้าที่เจอน้ำผึ้งจึงไม่ไปที่ไหน ฉะนั้นเราอนุญาตให้ท่านขึ้นไปเอารังผึ้งลงมาได้ เมื่อไปครั้นน้ำหวานแล้วแบ่ง มาถวายเราบ้างนะ ส่วนที่เหลือก็เอาไปเด็ก จะเอาไปกินไปขายอะไรก็ได้ เสร็จแล้วควางตัวนี้จะไปที่อื่นได้เหมือนกัน

เรื่องที่ ๔ คือ รายของงู ซึ่งมีปัญหาว่าเวลาที่มันผอม มันอกโซนี่ มันขึ้นมาจากรูไม่ค่อยจะได้ แต่ว่ากินอิม ตัวอ้วนแล้วกลับลงไปใต้คลอง ในหลวงทรงรับสั่งว่า ใต้แผ่นดินตรงนั้น คือที่รูงูนี้ มันมีทรัพย์สินสมบัติอยู่ งูตัวนี้มีความโลภในทรัพย์สิน แม้จะหิวอย่างไรก็ขึ้นมาไม่ค่อยได้ เป็นห่วงทรัพย์สิน ฉะนั้นแม้จะผอม กว่าที่จะขึ้นมาได้เนี่ยยากเหลือเกิน ไม่ใช่ไม่มีกำลังหรือ เพราะความโลภในทรัพย์สินสมบัติต่างหาก แต่ว่าเวลากินอิมแล้วนี้ ทั้งๆที่ตัวอ้วนขึ้นมาแต่มันลงได้เร็ว ก็เพราะความห่วงทรัพย์สินนี้แหละ จึงรีบลงไป เหมือนกับคนเราตัวใหญ่ๆ เวลากลัวขึ้นมา รันก็บินข้ามไปได้ บางทีโองังโองังแบกไปได้ ลักษณะแบบนี้เพราะว่ามีตัวคั่นหามาากนั่นเอง เพราะฉะนั้นท่านจงไปชุกเอาทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นไปเด็ก เรายกให้หมด จะได้ตั้งเนื้อตั้งตัวได้

ที่นี้ก็มาถึง เรื่องที่ ๓ คือ รายของหญิงสาวรุ่น ที่ว่าบ้านของสามีก็อยู่ไม่ได้ บ้านของพ่อแม่ก็อยู่ไม่ได้ เพราะอะไร ในหลวงทรงรับสั่งว่า ผู้หญิงคนนี้มีชู้ เวลาออกจากบ้านสามีก็บอกว่าจะไปนอนบ้านพ่อแม่ แต่ความจริงมาแหวะที่บ้านชู้ แต่ไปถึงบ้านพ่อแม่แล้ว ก็บอกว่าคิดถึงสามี จะกลับไปนอนกับ

สามมี ก็ออกจากบ้านพ่อแม่แล้วก็มานอนที่บ้านซู้อีกหนึ่งแหละ เพราะฉะนั้นบ้านพ่อแม่ก็ไม่อยากอยู่ บ้านสามมีก็ไม่อยากอยู่ เพราะผู้หญิงคนนั้นมีซู้ ไปบอกนางเถิด บอกว่าเรารู้

ที่นี้พอมาถึง เรื่องที่ ๒ คือ หญิงแพศยา ในหลวงทรงรับสั่งว่าที่ราคาดกไปเดี๋ยวนี้ ไม่ค่อยมีใครเข้ามาเที่ยวก็เพราะว่า หญิงแพศยาคนนั้นแก่เห็นแก่เงิน คือตามปกติเมื่อเข้ามาเข้าตัวไปนี้ แม้จะเป็นรายชั่วโมงหรือรายวันอะไรก็แล้วแต่ เมื่อใครมาก่อนก็ต้องไปกับเขาก่อน แต่ว่าหญิงแพศยาคนนั้นครั้งแรกก็รู้สึกว่าการปฏิบัติตามหน้าที่โดยเคร่งครัด แต่ต่อมาเห็นแก่เงิน บางทีคนที่มาทีหลัง แต่มีเงินมากกว่า ก็ไป ผลัดคนที่ของไว้ก่อน บอกว่าวันนี้ไม่ว่างหรืออะไรทำนองนั้น แล้วก็ไปกับคนมาทีหลัง เพราะเห็นแก่เงินทอง เมื่อชาวผู้รู้กันไปทั่วๆ เขาก็เห็นว่าผู้หญิงแพศยาคนนี้เป็นคนเห็นแก่เงิน ไม่รักษาคำพูด ไม่รักษาคำมั่นสัญญา ต่อไปก็เลยไม่มีใครเข้ามาเที่ยว ก็เลยต้องอดอยากไม่ค่อยมีรายได้เหมือนเดิม ไปบอกเถิด เรารู้เรื่องนี้

ที่นี้พอมาถึง รายสุดท้าย ซึ่งความจริงก็เป็นปัญหาขายแรก บ้านนายส่วยหรือว่ากำนันผู้ใหญ่บ้าน บอกว่าแต่เดิมมารู้สึกว่าเป็นหนุ่ม มีผิวพรรณผ่องใส มีเงินมีทอง มียศมีศักดิ์ ก็เพราะว่าตอนเป็นกำนันใหม่ๆ ก็เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ตัดสินคดีความต่างๆของชาวบ้านด้วยความยุติธรรม ชาวบ้านก็เคารพนับถือ เพราะฉะนั้นก็เป็นคนมีลาภมีสักการะมียศ มีคนเคารพนับถือก็ทำให้ผิวพรรณผ่องใสราศีดี แต่ต่อมาที่มีคอร์รัปชันตัดสินผู้ที่ถูกให้เป็นฝ่ายผิดผู้เป็นฝ่ายผิดให้เป็นฝ่ายถูก แล้วแต่ใครจะมาตัดสินบน ตั้งแต่วินบนมา

เรื่อยๆ ไม่ได้ตั้งอยู่ในธรรม เพราะฉะนั้นตัวเองก็เลยไม่เป็นที่เคารพนับถือของคนทั้งหลายต่อไป ก็เลยทำให้คนเขาไม่มีศรัทธา ไม่มี ความเคารพต่อไป ใครเขาก็ไม่นับถือ รายได้ก็ตก เมื่อรายได้ตก เงินทองไม่ค่อยมี ฝิวพรรณก็ไม่ผ่องใสเหมือนเดิม

นี่ก็เป็นเรื่อง que แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถของพระเจ้าอาทาสมุขซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ที่แสดงให้เห็นว่าผู้ที่ปกครองบ้านเมืองนั้นจะต้องตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม จะต้องมีพระปรีชาสามารถตัดสินใจความได้เที่ยงธรรม.

เมื่อข้าพเจ้าไปร่วมผ่าตัดพระพุทธรูปศาสนา

วันนี้ผมอยากจะพูดในหัวข้อเรื่อง “เมื่อข้าพเจ้าไปร่วมผ่าตัดพระพุทธรูปศาสนา” ซึ่งท่านผู้ฟังก็คงจะได้ทราบเมื่อเร็ว ๆ นี้ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้มีรายการขึ้นมารายการหนึ่ง เรียกว่า “นิทรรศการเกี่ยวกับการผ่าตัดพระพุทธรูปศาสนา” และผมเองก็ได้รับเชิญให้ไปร่วมอภิปรายในรายการนั้น ก็ไม่ได้ทราบว่า เป็นรายการผ่าตัด จนกระทั่งถึงวันไปแล้วจึงได้ทราบว่า อ้อ! เขาจะให้ไปผ่าตัดนี้เอง ความจริงตอนแรกผมได้รับเชิญให้เป็นผู้ดำเนินการอภิปราย ผมก็เห็นมีพระผู้ใหญ่ท่านไปด้วย คือมีท่านเจ้าคุณราชปัญญานันทมุนี ร่วมอยู่ในรายการของผู้จะอภิปราย ผมก็นึกว่า เอ, เห็นจะไม่เป็นไร

บรรยายที่ตำหนักสมเด็จพระบรมราช วัฑฒนาชคฺ และ ศักดิ์ทิพย์ในนิตยสาร ช่อฟ้า ฉบับมกราคม ๒๕๑๘

เพราะมีพระผู้ใหญ่ไปร่วมด้วย แต่ผมก็แปลกใจว่าจะให้ผมเป็นผู้ดำเนินการอภิปราย คือคนเชิญเขาก็ไม่ได้เป็นผู้ที่รู้จักกับผมหรอก เขาบอกว่าทางมหาวิทยาลัยหรือทางคณะเขาแนะนำมาให้เชิญผมเป็นผู้ดำเนินการอภิปราย แต่ถึงวันจริงเช้า ผมกลับเป็นผู้อภิปรายไป เขาบอกว่าท่านเจ้าคุณปัญญา ท่านไม่รับ เพราะว่าท่านบอกว่าอภิปรายท่านไม่ถนัด ถ้าไปพูดคนเดียว ท่านพูด พูดรายการอย่างนี้ท่านไม่พูด ก็เป็นอันว่ารายการนั้นผมก็เลยต้องไปอภิปรายกับเขาค้วย ตอนที่ไปอภิปรายนี้จึงรู้ว่า อ้อ! เขาจะไปผ่าคัทกันนี้เอง และในวันนั้นก็ปรากฏว่ามีพระร่วมอภิปรายอยู่องค์หนึ่ง แต่หนังสือพิมพ์สยามรัฐบอกว่า “คนหนึ่ง” นี่ก็เป็นเรื่องของหนังสือพิมพ์เขาจะว่าอย่างไรเป็นเรื่องของเขา ในที่สุดผมก็รู้สึกว่ ผมตั้งใจมากที่ได้มีโอกาสไปร่วมในรายการนั้น และก็ไปในวันแรก และก็พูดเป็นคนแรก และเขาบอกว่าเขาคังเรื่องไว้ว่า “เมืองไทยเป็นเมืองพุทธจริงหรือ?” ผมบอกว่าเมืองไทยนี้ยังเป็นเมืองพุทธไม่จริง ว่าอย่างนั้น ต่อมาก็มีอาจารย์คนหนึ่งเขาคัดค้าน เพราะว่าเมืองไทยเป็นเมืองพุทธจริงๆ เพราะเราจะดูเพียงแคกรุงเทพนี้ไม่พอ ถ้าไปต่างจังหวัดแล้ว เราจะเห็นได้ว่า คนไทยเรานี้เป็นชาวพุทธเต็มที ผมก็บอกว่านี้เรามองกันคนละแง่ คือผมไม่ได้ว่่าเมืองไทยนี้ไม่ได้เป็นเมืองพุทธ แต่ผมว่่าเป็นเมืองพุทธยังไม่จริง เพราะเรายังไม่เข้าถึงขั้นสูงสุดของพุทธศาสนาที่แท้ เพราะว่าถ้าหากว่่าเราพูดถึงในระดับของชาวบ้านทั่วไป ผมว่่า ไม่ว่าจะถือพุทธหรือถืออะไร ก็มีคล้ายๆกัน คือ ระบบศีลธรรมนั้นมันด้วยกันทั้งนั้น เพราะว่าทุกศาสนาที่เป็นไปในลักษณะคล้ายๆกัน แต่ว่่าพุทธศาสนานี้ต่างจากศาสนาอื่นก็คือว่่าเรามีหลักการอันสูงส่งซึ่งศาสนาอื่นมีไม่ถึง นี่ก็คือความต่างกัน “ไม่ใช่ว่่าเพียงประพฤติดีละชั่ว หรือเพียงละชั่วประพฤติดี” เท่านั้น ซึ่งอย่างนี้ ทุกศาสนาสอนเหมือนกันหมด และถ้าหากว่่าเราจะบอกว่่า

เอากันแค่นั้นพอแล้ว ผมก็ว่ามันพอสำหรับในสมัยอดีต แต่ไม่พอสำหรับในสมัยปัจจุบัน ซึ่งประชาชนต้องการเข้าถึงธรรมะหรือหลักศีลธรรมที่แท้จริงยิ่งขึ้น ซึ่งเราจะพบว่าพวกนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเวลานี้รู้สึกว่าเขาจะเบื่อๆศาสนามากขึ้น ที่เบื่อเพราะว่าเขาไม่เห็นว่าการศานนาช่วยประโยชน์อะไรได้เท่าไรเลย บางคนเขาบอกว่าเขาเป็นปริญญาบัตรเป็นพระเจ้า ทั้งๆที่เขาหลงทะเบียนไว้ว่าปริญญาบัตรศาสนาพุทธนั่นแหละ แต่เขาบอกว่าเขาเป็นปริญญาบัตรเป็นพระเจ้า เพราะวิทยาศาตร์นั้นสามารถดลบันดาลอะไรต่ออะไรต่างๆได้ นี่เป็นการมองกันหลายๆแง่ แต่ว่าผมนี่ผมถือว่าผมเดินสายกลาง ผมบอกว่าที่เมืองไทยยังไม่เป็นเมืองพุทธที่แท้จริง ผมก็มองในสองแง่ คือมองทั้งแง่ในวัด และมองในแง่นอกวัด ผมขอพูดทั้งสองแง่ ว่าถ้าผมมองในวัดนี้ ผมว่าเมืองไทยยังไม่เป็นเมืองพุทธที่แท้จริง เพราะว่าผมไม่ได้ถือเอาจำนวนวัดเป็นเครื่องวัดว่าเมืองไทยเป็นเมืองพุทธแค่ไหน เพียงไร ผมไม่ได้ถือเอาจำนวนพระเป็นเครื่องวัดว่าเมืองไทยเป็นเมืองพุทธแค่ไหนเพียงไร แต่ว่าเราจะต้องวัดด้วยสิ่งที่มีลักษณะที่ลึกซึ้งกว่านั้น เพราะว่าเรื่องวัดวาอารามนี้ เราเงิน เราสร้างได้ ไม่ยากอะไร แต่ว่าเราลองคิดดูว่า เวลานี้เรามีวัดสองหมื่นกว่าวัด พอใหม่ ผมก็บอกว่าถ้าหากว่าอยู่ในลักษณะอย่างนี้ ผมว่าพอ แต่ถ้าหากว่าจะทำให้ดีกว่านี้ผมว่ายังไม่พอ เพราะในสมัยที่ผมเป็นเด็กเมื่อเรียน ม. ๓ เขาบอกว่า เมืองไทยนี้มีประชาชนราว ๑๔ ล้านคน เรามีวัดอยู่ ๒ หมื่นกว่าวัด เวลานี้ประชาชนเมืองไทยมีราว ๔๐ ล้านคน เรามีวัดอยู่สองหมื่นกว่าวัด จำนวนของวัดไม่ได้เพิ่มขึ้น สถิติของพระไม่ได้สูงขึ้น เมื่อสมัยมีพลเมือง ๑๔ ล้านคน พระก็มีประมาณสองแสนรูป เคียงวันเรามีพลเมืองกว่า ๔๐ ล้านคน ก็มีพระประมาณสองแสนรูป สถิติไม่ได้สูงขึ้นเลย แต่ที่ว่าสถิติจำนวนพระไม่ได้สูงขึ้นนี้ ผมไม่สนใจหรอก

คือถ้าหากว่ามีจำนวนพระเพิ่มขึ้น ไปตั้ง ๕-๖ แสนนี้เราจะหนักใจยิ่งกว่านี้ เพราะเวลานี้พระเองท่านก็บิณฑบาตไม่พอฉันอยู่แล้ว ถ้าจะมาจากต่างจังหวัดมาอยู่ในกรุงเทพฯ ญาติโยมก็ต้องส่งข้าวปลาอาหารข้าวสุกข้าวสารมาถวาย และจะต้องมีลูกศิษย์หุงถวาย เพราะบางที่ท่านเดินบิณฑบาตกลับมา บางทีก็บาตรเปล่ากลับมา ไม่ได้อะไรกลับมา แต่ผมก็บอกว่าถึงท่านไม่ได้อะไร ท่านก็ควรจะออกทุกวัน ที่ผมบอกอย่างนี้ ก็เพราะว่า หลักธรรมของพุทธศาสนาหรือว่าหลักของพระนี่ เราถือว่าบิณฑบาตนี้เป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่ง และถ้าหากว่าเรานึกถึงความ เป็นไปในปัจจุบันหรือถ้าหากว่าเรานิยมแบบตะวันตก

ฝรั่งเขาก็ต้องออกมอร์นิ่งวอล์ก (morning walk) ตอนเช้าๆเป็นการออกกำลังกาย สู้อากาศอันบริสุทธิ์

พระท่านก็ออกแต่เช้าเหมือนกัน ท่านก็มอร์นิ่งวอล์กเหมือนกัน แต่ท่านไม่ได้วอล์กเฉยๆ ท่านได้ข้าวด้วย

เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าจะได้ข้าวกลับมาด้วยก็ถือว่าเป็นผลพลอยได้ ถ้าไม่ได้ก็ได้ออร์นิ่งวอล์ก ก็ดีแล้ว เดินเช้าๆออกกำลังกายในหัว ถ้าไม่ได้ออกกำลังกายเลย ก็จะเป็นโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ร่างกายก็ไม่แข็งแรง เพราะฉะนั้นผมก็บอกว่าท่านจะได้อาหาร หรือไม่ได้ก็เดินไปเดินกลับ นึกว่าไปรตัสต์และความจริงก็ไปรดตัวเองด้วย

ทีนี้เรามามองในแง่หนึ่งที่ผมบอกว่าจำนวนวัดนี้มันไม่ได้เพิ่มขึ้น ควรจะเพิ่มให้ได้สัดส่วนกับประชาชนเหมือนกัน แต่คราวนี้เป็นปัญหาว่าสมมุติว่าเราจะสร้างวัดเพิ่มขึ้นมาอีกสองสามหมื่นวัดนี้มันจะได้ประโยชน์อะไรหรือ เพราะว่าในปัจจุบันนี้เกือบจะไม่ได้ประโยชน์อะไร อย่าไปคิดว่าผมเป็นคอมมิวนิสต์ขึ้นมา คือผมพูดแบบกลางๆ

ที่ว่าไม่ได้ประโยชน์อะไร เพราะเวลานมวัด ๒ หมั้นกว่าวัด บาง
วัดหาสมภารไม่ได้นครับ นอกจากในกรุงเทพฯ บางทีก็แย่งกันเป็นสมภาร
ต่างจังหวัดบางที่อ่อนวอนให้ใครมาอยู่เป็นสมภาร นี่ท่านก็ไม่อยากจะเป็น
หรือเพราะฉะนั้นจึงปรากฏว่าเวลานมวัดที่ปราศจากสมภาร นับเป็นร้อยละ
วัด แล้วสมภารที่ลงขันมาตรฐานจริงๆบางที่หาไม่ได้ก็ต้องเอาชนิดที่ยังไม่ถึง
ขันมาตรฐานนั้นเป็นสมภารไปก่อน คือเมื่อยังหาได้ขันไม่ได้ ก็เอาเปิดขันไป
ก่อน ฉะนั้นเวลานมเพียงสองหมั้นกว่าวัด เรายังแก้ปัญหาไม่ตก จะสร้างมาทำ
ไม่ตงสหมันห้าหมั้นวัด แต่ว่าถ้าเรามองในแง่ถึงความต้องการของประชาชน
ที่จะบวชเรียน นี่เป็นเรื่องที่น่าเห็นใจ คือเรามองกันหลายๆแง่ สมัยก่อนเรามี
๒ หมั้นวัด มีประชาชน ๑๔ ล้านคน สมมุติว่าเรามีที่หรือกุฏิพอจะให้กุล-
บุตรมาบวชได้สบายๆ เดียวถ้าหากว่าเราจะไปบวชอยู่วัดไหนก็ตาม บางที่
ต้องไปบอกล่วงหน้าว่าฉัน ผมจะเอาลูกชายไปบวช ผมจะเอาหลานไปบวช
ฉันจะเอาน้องไปบวช เรียกว่าจองกุฏิไว้ก่อน ไม่อย่างนั้นกุฏิไม่พอ และพวก
ที่มาจากต่างจังหวัด เพื่อมาศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ นี้ ก็มักหากุฏิอยู่ไม่
ค่อยได้ เพราะว่าท่านจะต้องมาอยู่ประจำ ที่อยู่ได้หมายความว่าอยู่ได้ชั่ว
คราว อย่างเวลาเข้าพรรษา พระบวชใหม่ท่านอาจจะอยู่รวมกุฏิละ ๒ รูป
ก็ได้ แต่ว่าถ้าจะมาอยู่เรียนหนังสือหรือมาทำงานนี้ควรจะอยู่เป็นเอกเทศ
นี่เป็นปัญหาที่สำคัญเหมือนกัน แต่ว่าเรามีการแก้ปัญหามาโดยปริยาย
ซึ่งการแก้ปัญหานี้ก็มีอยู่คือ การบวชของเรานี้เป็นระบบบวชแล้วสัก ถ้า
หากว่าเรามีการบวชโดยไม่สัก ผมก็คิดว่าจะต้องเดินขบวนขับพระออกจาก
วัดเหมือนกัน เพราะว่าคนรุ่นใหม่จะมาบวชก็จะไม่มีกุฏิอยู่ เพราะพระเก่าไป
อยู่เต็มหมดแล้ว แล้วไม่ยอมออกสักที ก็ต้องมาเดินขบวนขอให้ออก ผมจะ

บาง บาง ไม่อย่างนั้นก็ต้องสร้างวัดเพิ่ม นี่ก็เป็นวิฆาฏาเปลี่ยนกันบวช ผลัดกันบวช ก็รู้สึกว่าได้ผล ได้ผลในแง่ที่ว่าเราสามารถแทรกพุทธศาสนานเข้าไปได้ทุกมุมเมือง คือคนที่มาบวชน้อยอย่างน้อย ๓ เดือน ถ้าบวชเพียง ๑๕ วัน ผมไม่อยากจะเอาเข้าบัญชี คือผมอยากจะขานบัญชีตั้งแต่ ๓ เดือนขึ้นไป เพราะเราบวช ๑๕ วันนี่ไม่ได้อะไรครับ ปฏิสังขาโย ๆ นี่บางที่ยังท้องไม่ได้เลย สมัยก่อนเราบวชเราจะต้องไปอยู่วัด เป็นนาคราว ๆ ๓ เดือนถึงจะมาบวช เมื่อเราบวชวันนั้นก็สามารสดมมนต์เย็นได้แล้ว เพราะท้องได้หมดตั้งแต่ก่อนบวช

แต่เดี๋ยวนี้พอบวชแล้วเราถึงจะมาเริ่มท้อง บางทีออกพรรษาแล้วยังท้องได้ไม่จบเลย สึกเสียแล้ว บางทีไม่มีโอกาสไปนั่งสวดมนต์หรือ บางทีก็ไปต่อท้ายเขา โดยที่สวดไม่ได้ การที่นิมนต์พระที่สวดมนต์ไม่ได้ไปสวดมนต์นั้นผมสงสารพระ เพราะผมเองเคยโดนมาแล้ว แหม ! บทสัจน์ที่สวดกันนี้เรารู้สึกว่ามันยาวเหลือเกิน เมื่อไรจะจบเสียที ถ้าบทไหนเราสวดไม่ได้ เหงื่อแตกเลยครับ อายเขา จะทำปากขมุขมิบก็หุบหมิบไม่เท่าเขา เขาอ้อ เราหุบอะไรอย่างนี้ เพราะฉะนั้นน่าเห็นใจ คือ ผมขนาดที่ว่าบวชมาหลายๆพรรษา บางทีไปเจอสวดบางแห่ง บทนี้เราไม่เคยสวดเลย เข้าไปสวดในวัง นี่เขาไม่ได้บอกว่าจะสวดอะไรบ้าง บางทีมีบางบทที่หัวหน้าท่านขึ้นมา เราสวดไม่ได้รู้สึกอายเหลือเกิน และบทนี้ความจริงก็ไม่ยาวหรอก บางทีอาจจะสักหน้าหนึ่งแต่เราฟังคุศัก ๘ หน้า เมื่อไรจะจบสักที เพราะไม่กล้ามองใคร ท้องนั่งก้มหน้าตลอดเวลาเลยครับ เพราะฉะนั้นการบวชของเราเดี๋ยวนี้ มักเป็นแบบสุกเอาเผากินมาก ยิ่งบวช ๗ วัน ๑๕ วันไม่ได้อะไรหรอก สึกไปแล้ว พอสึกไป เขาก็เรียกว่า "ทิด" เพราะถือว่าเป็นบัณฑิตแล้ว โดยที่ไม่รู้อะไรเลย นี่

เป็นเรื่องที่ทำให้เสื่อมเสียเกียรติได้เหมือนกัน แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า การบวช ๑๕ วันนั้นจะไม่รู้ศาสนา บางคนแสร้งก่อนมาบวชด้วยซ้ำ บางทีรู้ดี แต่อย่างนั้นเป็นจำนวนน้อย เมื่อเทียบกันแล้วมีจำนวนน้อยมาก

ที่ผมบอกว่าเมืองไทยยังไม่เป็นเมืองพุทธที่แท้ในแง่ของพระ ผมก็บอกว่าพระในปัจจุบันนี้ที่ให้ความรู้แก่ประชาชนที่แท้ยังมี ไม่พอแก่ความต้องการ เรายังไม่มีครูอาจารย์ที่เป็นพระที่จะไปช่วยสั่งสอนเด็กนักเรียนในโรงเรียนได้ ซึ่งบางคนเขาก็ไม่เห็นด้วย เขาเห็นว่าพระนี้ควรจะเอาไว้บูชา คือไม่ควรจะไปยุ่งกับสังคมเขา ไม่ควรจะต้องไปสั่งสอนอบรมตามโรงเรียน ซึ่งเขว่าเป็นเรื่องกตัญญูนี้แล้วแต่มองกันคนละแง่ ทั้งนี้ถ้าหากว่าคิดจะให้พระอยู่เฉยๆ เป็นพระประธานอย่างนั้นแล้ว ท่านไม่ได้ทำประโยชน์ให้แก่สังคมเลย เราก็จะบอกว่าพระนี้เบียดเบียนสังคม นักสังคม ทำให้สังคมต้องรับภาระเพิ่มเติมโดยที่พระไม่ได้ทำอะไรให้แก่สังคม เราก็จะต้องมาเล่นงานพระอีก ถ้าหากว่าพระไปทำประโยชน์ให้แก่สังคมบ้าง ชาวบ้านบางพวกก็ต่อว่าอีกหาว่าพระนี้ไปยุ่งกับสังคมเกินไป ผมก็บอกว่าพระนี้ควรจะช่วยสังคม แต่ว่าให้มันเหมาะสมกับสมณวิสัยของตน ไม่ใช่ใช้อย่างมีรายการผ่าตัดพระพุทธรศาสนาที่หนังสือพิมพ์ไม่เรียกพระว่า “องค์” บอกว่าพระ “คน” หนึ่ง และแถมบอกว่าขอใช้คำว่า “คน” เพราะฟังพูดแล้วไม่เป็นพระ คือสมณสารูปหรือลักษณะแห่งความเป็นพระนี้ไม่มี คือไปพูดแบบนักการเมือง นี่ก็แปลกตรงที่ว่า “เวลาเป็นพระอยากจะพูดการเมือง ถ้าสีก็ออกไปแล้ว การเมืองก็จะไม่พูด ก็จะไปเทศน์แทนพระเสียอีก” นี้มีกตสันถกกันอย่างนี้ คือคนไม่รู้จักหน้าที่ ผมบอกว่านี้บุคคลอย่างนี้แหละควรจะเอามาผ่าตัดด้วย คือพระที่ไม่ได้ทำหน้าที่ของพระให้เหมาะสมแก่ภาวะของตนอย่างนี้ควรจะจับมาผ่าตัดเสียบ้าง เพราะ

บุคคลเหล่านั้นแหละที่ทำให้ศาสนาเสื่อม หรือว่าบางทีท่านก็ใช้ภาษาซึ่งไม่ใช่สมณโวหารและไปพูดในที่ชุมนุมของคนที่มีความรู้ทั้งหลาย เช่น พูดเรื่องอาบอบนวดบ้าง เรื่องไปนวดบ้างอะไรต่างๆ แล้วบางทีก็มากกว่านั้น ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่พระควรจะไปพูดหรือว่าจะใส่หูตะเกาะออกไปหรืออะไรต่างๆ ไม่ใช่เรื่องของพระหรอก แต่ว่าถ้าเรามองในแง่หนึ่ง พระท่านก็เป็นประชาชนนี่ ตัดสัญชาติไม่ออก แยกกันไม่ออกจริงๆ แต่ว่าพระก็ต้องรู้ว่าเมื่อไรควร เมื่อไรไม่ควร เพราะการที่ไม่รู้จักว่าอะไรควร อะไรไม่ควรนี่แหละ เป็นจุดหนึ่งที่ทำให้คนเขาเสื่อมศรัทธาในศาสนา หรือบางทีพระเราก็จูงประชาชนไปในทางที่ผิดเสียเอง ประชาชนเข้าวัดแทนที่จะได้ธรรมะ แทนที่จะได้สังฆธรรมหรือว่าความรู้ในด้านศาสนาโดยตรง กลับไปได้เรื่องที่ไร้สาระซึ่งไม่ใช่เรื่องของพระโดยตรง อย่างเช่นพวกเสกกระหม่อมหรือว่าลงกระหม่อม เป้า nämlich อะไรทำนองนี้ ความจริงผมก็ไม่ใช่ว่าพวกแอนตี้พวกนี้หรอก ผมถือว่ามีประโยชน์เหมือนกัน แต่ว่าบางทีมันก็มีก็จะหลายๆเกินไป ผมเคยนึกถึงผู้หลักผู้ใหญ่ในวงราชการบ้านเมืองนี้ บางทีท่านเข้าวัดมาทำอะไรรู้ใหม่ มาสะเคาะเคาะระห์ ไม่ใช่มาตามปัญหาหรือตามธรรมะหรอก มาเพื่อสะเคาะเคาะระห์ มาเพื่อหาฤกษ์ยามเท่านั้นเอง นี่คือผู้ใหญ่ที่ท่านเข้าใจศาสนา และก็เลยทำให้ผมนึกว่าขนาดคนักศึกษามหาวิทยาลัยนี้แกรู้จักพระเพียงขนาดที่ว่าพูดการเมืองได้ แต่ว่าพูดเรื่องศาสนาไม่ได้ นั่นแหละคือพระที่เป็นแบบฉบับของนักศึกษา กลายเป็นอย่างนั้นไป นี่จุดเสียที่ทำให้ศาสนาเสื่อมไปทุกๆวัน ทีนี้เราก็บอกว่าแล้วพระนี่ไม่สอนชาวบ้านให้รู้เรื่องผมก็บอกว่าชนิดที่สอนไม่รู้เรื่องก็มี ชนิดที่ว่าสอนไม่รู้เรื่องก็มี นี่เพราะว่าเราไม่ได้ปรับปรุงแก้ไขกันมาตั้งแต่ต้น ผมเองนี่สมัยที่ผมเป็นพระ ผมไปเทศน์ที่กรมประชาสัมพันธ์และเทศน์ครั้งสุดท้ายต่อไปเขาไม่นิมนต์ ก็เพราะว่าเวลาเทศน์นี้

เขาจะต้องให้ส่งสำนวนเทศน์ไปที่กรมประชาสัมพันธ์เสียก่อน เพื่อจะตรวจดูว่ามีข้อความใดที่จะไปกระทบกระเทือนการเมืองบ้างหรือไม่ ความจริงคราวนั้นไม่ได้เกี่ยวกับการเมืองหรอก ผมก็เขียนธรรมะของผมไปตามหัวข้อที่เขากำหนดให้ แต่พอถึงวันจะเทศน์นี้เขาก็ส่งฉบับที่เขาแก้ไขมาให้ ผมก็คิดว่า เอ ผมจะให้ฆราวาสมาแก้สำนวนพระธรรมเทศนาของผมได้หรือ แม้ว่าคนแก้จะเป็นเปรียญ ๙ ประโยค ผมก็ ๙ ประโยคเหมือนกัน และผมก็ไม่ได้ถือว่าคนคนนั้นจะต้องมีความรู้ดีกว่าผม และผมก็ไม่ได้ถือว่าผมมีความรู้ดีกว่าเขา แต่ผมถือว่าผมเขียนไม่กระทบกระเทือนการเมือง และมาแก้ของผมเพื่อประโยชน์อะไร เวลาเทศน์ผมก็ไม่เอา ผมเอาฉบับของผมมาเทศน์ ตั้งแต่นั้นมาก็เลิกนิมนต์ เรื่องมันเป็นอย่างนี้ครับ มันเป็นเรื่องที่แปลก ทำให้จะต้องให้ฆราวาสมาควบคุมการเทศน์ของพระด้วย ถ้าหากว่าเรื่องเทศน์นี้ไม่เกี่ยวกับการเมืองก็น่าจะต้องผ่านไป ถ้าหากว่าผมเป็นเปรียญ ๓ ประโยคแล้วผู้เป็นเปรียญ ๙ ประโยคมาแก้ของผม ผมก็ไม่ว่า นี่ผมก็เป็นเปรียญเท่าๆกับผู้แก้ และผมก็อาจจะมีความรู้ในด้านอื่นสูงกว่าท่านด้วยซ้ำ เพราะฉะนั้นผมไม่ยอม นี้อีกวิธีหนึ่งที่ผมได้ต่อสู้มาในทางศาสนา คือไม่ยอมที่จะให้ฆราวาสนี้เข้ามามีอำนาจเหนือพระในสิ่งที่มันไม่ใช่วิสัยของเขา เราควรที่จะปรับปรุงแก้ไขตัวเอง

แต่พระนี่แปลกครับ บางทีตัวเองก็ไม่ยอมแก้ไขตัวหรอก คอยให้คนอื่นเขามาจ้ะเสียก่อน นึกถึงเมื่อสมัยพระพุทธเจ้ายังมีพระชนมอยู่ พระได้เคยแตกแยกกันเป็นสองฝั่งสองฝ่าย คือภิกษุชาวเมืองโกสัมพพิมายมาอวดแข่งกันว่าฉันนี่แข่งกว่าท่าน คือฝ่ายนักกฎหมาย หรือพวกวินัยธรพวกหนึ่ง ฝ่ายนักเทศน์คือพวกธรรมกลีบทพวกหนึ่ง พระธรรมกลีบทท่านเข้าไปในห้องนี้ เมื่อท่านทำกิจของท่านเสร็จแล้วท่านก็ออกมา พระวินัยธรเข้าไปบ้าง

ก็ไปเห็นน้ำในขันมันเหลืออยู่ ตามหลักของพระวินัยธรนถ้าใช้น้ำแล้วต้องเทให้หมด เพราะว่าเหลือทิ้งไว้ คนอื่นเขารังเกียจว่านานใช้ทำอะไรบ้างก็ไม่รู้ เรื่องของพระพุทธเจ้า นเรื่องความเป็นผู้ดีทำงานมีมากเหลือเกิน

พระวินัยธรก็มาถามพระธรรมดึกว่า “ท่านทิ้งน้ำไว้ใช่ไหม”

พระธรรมดึกก็บอกว่า “ใช่”

พระวินัยธรก็ถามว่า “ท่านไม่ทราบหรือว่านั่นเป็นอาบัติ”

พระธรรมดึกก็บอกว่า “ผมไม่ทราบ ถ้าเป็นอาบัติ ผมก็จะขอแสดงอาบัติ ขอปลงอาบัติกับท่านเลยครับ”

พระวินัยธรก็บอกว่า “ถ้าไม่รู้ก็ไม่เป็น” กลับกันเสียอีกแล้ว ถ้าไม่รู้ก็ไม่เป็น

พอกลับไม่เป็น พระธรรมดึกของคณันท่านก็ไม่แสดงอาบัติ ท่านก็ไม่ปลงอาบัติ เพราะว่าพระวินัยธรว่าไม่เป็นอาบัตินี้ ท่านไม่รู้กฎหมาย ไม่รู้เรื่องวินัย ส่วนพระวินัยธรของคณันท่านรู้ เมื่อท่านบอกไม่เป็น ก็ไม่เป็น พระธรรมดึกก็เชื่อนักกฎหมาย ว่าอย่างนั้นเด็ด

ทีนี้ พระวินัยธรก็กลับไปบอกลูกศิษย์ ว่าพระธรรมดึกนี้ต้องอาบัติแล้วก็ไม่รู้ว่าต้องอาบัติ ลูกศิษย์พระวินัยธรก็มีมาล้อลูกศิษย์พระธรรมดึกว่า อาจารย์ของท่านนี้แย่มาก ต้องอาบัติแล้วก็ไม่รู้ ลูกศิษย์พระธรรมดึกก็ไปฟ้องอาจารย์ อาจารย์ก็บอกว่า อ้าว พระวินัยบอก ว่า ถ้าหากว่าไม่รู้ ก็ไม่เป็น เอทำไมเกิดมาเป็นอาบัตินี้แล้ว พระวินัยธรนี้โกหก จึงปรับมุสาวาทพระวินัยธร ลูกศิษย์พระธรรมดึกก็ไปว่าลูกศิษย์พระวินัยธรว่าอาจารย์ท่านหนักกว่านั้นอีก เป็นอาบัติปาจิตตีย์ อาจารย์ผมแก่ทุกกฎเท่านั้น แล้วทะเลาะกันไป เคียงกันมา มันไม่ได้เคียงแก่พระหรอกครับ ญาติโยมของพระก็มาสนับสนุนเป็นกองเชียร์

เสียอีก ญาติโยมของพระวินัยธรก็สนับสนุนพระวินัยธร ญาติโยมของพระธรรมดึกก็สนับสนุนพระธรรมดึก ท่านบอกว่าเรื่องนี้บานปลายไปจนกระทั่งถึงว่าแตกแยกไปถึงพรหมโลก อย่าเอาถึงขั้นนั้นเลย คือเรียกว่าเรื่องเล็กน้อยเป็นเรื่องใหญ่ พระพุทธเจ้าจะขอร้องให้พระสองพวกนี้ประนีประนอมกัน ประสานสามัคคีกันเสีย แต่ไม่สำเร็จ พระพุทธเจ้าก็ต้องเสด็จเข้าป่า คืออยู่กับพระพวกนี้ไม่ได้ประโยชน์อะไร ไปอยู่ในป่าดีกว่า พระพุทธเจ้าท่านก็มีช้างมาปรนนิบัติ มีลิงมาปรนนิบัติ ใช้ช้างให้ลิงมาปรนนิบัติดีกว่า ที่จะให้พระพวกนี้ปรนนิบัติ เพราะขนาดพระพุทธรองค์ทรงเป็นศาสดา เป็นอนุปชฌาย์อยู่ สอนยังไม่เชื่อเลย

ฉะนั้นปัญหาบางอย่างชาวบ้านต้องแก้ ไม่ใช่พระแก้ ปัญหานี้แม้พระพุทธเจ้าก็แก้ไม่ได้ ทินเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จหนีไปอยู่ป่า ชาวบ้านก็รู้ว่าพระพุทธเจ้าไปอยู่ป่า เพราะพระสองพวกนี้เอง ตัวเลยไม่มีโอกาสได้เฝ้าพระพุทธเจ้า ไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ก็เกิดความแค้นเคืองพระขึ้นมา ก็เลย “คว่ำขัน” เสีย ไม่ใส่บาตรให้ฉัน พระก็ได้รับความเดือดร้อนเวลานั้นเป็นตอนเช้าพรรษา จะไปขอขมาพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ ต้องออกๆ อยากรๆ ไปจนกระทั่งออกพรรษาดังไปขอขมา นี่แหละครับ บางทีชาวบ้านต้องช่วยแก้ปัญหา ไม่ใช่ว่า “ชั่วช้าซี้ ดี่ข้างสงฆ์” ปล่อยให้ท่านตามเรื่องก็ไม่ได้ เพราะศาสนานี้ไม่ได้อยู่ได้ด้วยพระอย่างเดียว

พระพุทธเจ้าท่านบอกว่า ศาสนาจะเจริญหรือเสื่อมนั้นขึ้นอยู่กับพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา

เราในฐานะเป็นอุบาสกอุบาสิกา เราก็ต้องถือว่าเราจะต้องมีบทบาทอันสำคัญในศาสนาด้วย ถ้าศาสนาไม่บริสุทธิ์ เราก็ต้องช่วยทำให้บริสุทธิ์ ถ้า

บริสุทธิ์แล้ว เราก็พยายามรักษาให้บริสุทธิ์ตลอดไป นี่คือลักษณะของชาวพุทธที่แท้ ไม่ใช่ชั่วช่วงซี้ดช่วงสงฆ์ เราเห็นว่าไม่เหมาะ เราก็แนะนำคัดเตือนได้ในสมัยพุทธกาลนี้ สิกขาบทต่างๆที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเป็นวินัยนี้ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากคฤหัสถ์ เมื่อคฤหัสถ์เห็นว่าพระทำอย่างนี้ไม่เหมาะสม ไปฟ้องพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าพิจารณาเห็นว่าไม่เหมาะสมอย่างที่เขาคำ ก็เรียกประชุมสงฆ์และชี้แจงให้เห็นโทษของการกระทำอย่างนั้น ว่าเป็นอย่างไร แล้วก็บัญญัติสิกขาบทว่า ตั้งแต่บัดนี้ ใครทำอย่างนี้ก็ต้องอาบัติอย่างนั้นๆ

เราจะเห็นได้ว่าแม้แต่พระพุทธเจ้าท่านก็เป็นประชาธิปไตย ท่านรับฟังเสียงของชาวบ้าน ไม่ใช่ว่าฉันเป็นพระศาสดา แล้วแกจะมาแสดงความเห็นอะไรไม่ได้ทั้งสิ้น แล้วแต่ฉัน ไม่ใช่อย่างนั้น พระก็ต้องฟังความเห็นของชาวบ้านเหมือนกัน พระจะบอกฉันทำอย่างนี้ไม่อาบัติ พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติไว้ อย่างเช่น สมมุติว่าพระจะไปขบิรตยนต์จะได้ไหม อาบัติไม่มี พระพุทธเจ้าไม่ได้บอกไว้ ถ้าภิกษุใดขบิรตยนต์จะต้องอาบัติปาจิตตีย์ก็ไม่มี อย่างนี้ถ้าหากว่าท่านทำ จะอาบัติไหม ผมว่าไม่อาบัติ แต่ว่าเราก็ต้องดูว่าเหมาะไหมที่จะให้พระไปขบิรตยนต์นี้ แต่ว่ายังไม่มีพระองค์ไหนอุทริไปขบิรตยนต์หรอก นอกจากเคยได้ข่าวว่าทางต่างจังหวัดเคยขบิรตมาแล้วเกิดชนกันขึ้น ปรากฏว่าคนขบิรตนั้นเป็นพระ แล้วไปสวมเสื้อผ้าคฤหัสถ์ เพราะนี่แหละเมื่อสมัยที่เป็นฆราวาสเป็นคนขบิรต มาบวชเข้า ความรู้สึกที่เราเป็นคนขบิรตกระบะนี้ยังมีอยู่ อุปาทานนี้ยังถอนไม่ได้ เพราะฉะนั้นพอเห็นรด ก็ยกขาขบิรตามประสาของคนขบิรตเป็นนี่มันอยากขบิรต มันก็เหมือนกับช่างตัดผมนี้ เมื่อมาบวช พระพุทธเจ้าบอกว่า ช่างตัดผมที่มาบวชเป็นพระแล้วจะมีมิตโกนอยู่ในครอบครองไม่ได้ แต่ว่าพระที่ไม่เคยเป็นช่างตัดผมนี้มีมิตโกนได้ อย่างผมไปบวชนี้ วาสี คือมีคตินี้

หมายถึงมีตโกน ผมต้องมีมีตโกน แต่ถ้าหากว่าพระที่เป็นช่างกลบช่างตัดผมไปบวช จะมีมีตโกนไม่ได้ แต่ว่าให้ใช้มีตพับแทน เพื่อไม่ให้ไปยึดมั่นในเรื่องต่างๆเหล่านั้น มันทำให้ไปนึกถึงอาชีพเดิมบ้าง อะไรว่าง แทนที่ว่าจะจิตจะเป็นสมาธิ ก็กลับไปกังวลกับพวกนั้น เห็นเขาคัดผมเขาโกนผมก็รู้สึกมันมือ อยากจะโกนกับเขาบ้าง แบบเดียวกับเคยขับรถมาแล้ว เห็นรถก็อยากจะขับ รู้สึกว่ายังเป็นพระด้วย เขาห้ามด้วย มันยิ่งอยากทำ คือสิ่งที่เขาห้ามนี้อยากทำครับ

อย่างเช่น มะม่วง เขาบอกว่าต้นนี้ลักไม่ได้ ขโมยไม่ได้ หวงเหลือเกิน ยิ่งเจ้าของหวงเท่าไร ก็อยากจะขโมยเท่านั้น เพราะว่าขโมยมากินนี่อร่อย ถ้าเขาขึ้นมาแล้วก็แจก ใครอยากกินก็กิน อย่างนี้ไม่อร่อยหรือครับ นี่เหมือนกัน บังเอิญขับไปถูกชนตาย เขาถึงรู้ ถ้าไม่อย่างนั้น คงไม่รู้ อาจจะมีหลายเที่ยวแล้วก็ได้ นี่ครับเป็นจุดหนึ่ง แต่เราจะไปถือว่าพระสององค์สามองค์เหล่านี้ที่ทำไม่ดีไว้แล้ว เราจะสรุปว่า เพราะฉะนั้น พระทั้งหมดไม่ดี มันไม่ได้ นี่ก็ต้องการกันเป็นรายๆไป เพราะฉะนั้นผมบอกว่าในแง่ของศาสนา ในแง่ของวัดนี้ มันก็มีอะไรที่น่าจะผ่าตัดเหมือนกัน เพื่อให้มันมีสุขภาพอนามัยดีขึ้น มิฉะนั้นจะกลายเป็นโรคเรื้อรังเป็นมะเร็ง ดีไม่ดีถ้าเข้าเส้นเลือดก็ตายเร็ว ศาสนาก็เช่นเดียวกัน

ทีนี้ในฝ่ายของคฤหัสถ์ก็มองเห็นแล้วว่า ยังไม่แสดงอะไรที่แสดงว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง เพราะเราจะเห็นได้ว่ารัฐบาลทุกยุคทุกสมัยส่งเสริมอุปถัมภ์ของสงฆ์ เรามักจะชินในที่ถูกต้องตามกฎหมายคือ ลอตเตอรี่ หรือสลากกินแบ่งซึ่งสำนักงานตั้งอยู่กลางเมือง เดือนหนึ่งออกตงหลายงวด แล้วงวดหนึ่งมตงหลายชุด นอกการสอนให้ประชาชนชนอยู่กับการเสี่ยงโชค ผิดหลักของศาสนาซึ่งพระพุทธเจ้าสอนว่าให้เราทำความดี ให้มีคุณงามสัมปทา คือ

ให้ขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ทนเราก็คอยคิดอยู่ว่า นั้เพิ่งวันที่ ๓๐ สลาก
กินแบ่งที่ซอมมาจะเป็นอย่างไรบ้าง ซอมมา ๑ ใบแล้วก็หวังว่าถูก แม้อูกกิน
เรียบไปแล้วก็หวังว่า อีก ๑๐ วันข้างหน้า ก็คงจะถูกรางวัลที่ ๑ บ้างกรรมัง
นั้ก็อยู่ด้วยความหวังอย่างนั้น มันก็เลยไม่ต้องเป็นอันทำมาหากินอะไร นั้ก็แต่
พึ่งลอตเตอรี่ นั้ผลิตหลัก แต่ถ้าหากว่าชาวบ้านทำเองบ้าง ตำรวจก็จับ นั้
รัฐบาลหลอกคนทั้งบ้านทั้งเมืองไม่เป็นไร เพราะไม่ได้ผิดกฎหมาย นั้ก็เป็น
การสนับสนุนอบายมุขเหมือนกัน เราเป็นโรงสุราทั่วประเทศ และสุรานั้ก็เป็น
สาเหตุแห่งอาชญากรรมทุกประเภทที่เขาวัดใจมาแล้ว อาชญากรรมราวๆ ๑๐
เปอร์เซ็นต์นี่มาจากสุราทั้งนั้น แต่ว่าเรามีโรงงานสุราสารพัดทั่วทุกหนทุก
แห่ง แล้วก็มีการโฆษณาทั้งทางวิทยุ ทั้งทางทีวี เด็กก็เห็น อย่างแม่โจง
กิด สุราอมฤตกิด อะไรต่างๆอย่างนั้น เด็กก็เห็นว่า นั้กว่าของดีทั้งนั้นแหละ
ก็อยากลอง แล้วจะไปโทษเด็กไม่ได้ เพราะนี่เป็นปลายเหตุ ต้องแก้ต้นเหตุ
เราจะเลิกก็เสียค่ายรายได้ แต่เราคิดหรือว่าจิตใจของคนทั้งชาติที่เสียไปนั้นมัน
ตราค่าได้ สมมุติว่าเราได้รายได้เข้าแผ่นดิน ๔๐๐ ล้าน แต่คิดหรือว่าจิตใจ
ของคนทั้งนั้นเสียไปนั้นมีค่าไม่ถึง ๔๐๐ ล้าน เพราะถ้าหากว่าคุณของชาตินั้
เป็นคนพิการ เป็นคนอ่อนแอ เป็นคนขี้โรคแล้ว ชาติจะเจริญได้อย่างไร
เพราะความเป็นชาติขึ้นอยู่กับประชาชน ถ้าประชาชนหมกมุ่นอยู่แต่อบายมุข
ในที่สุดบ้านเมืองหาความเจริญไม่ได้ อย่างในราชอาณาจักรลาวหรือเขมร
สมัยก่อนที่เป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ผมได้เคยเข้าไปเที่ยวและที่ประทับใจ
ผมมาก เป็นความประทับใจในด้านที่ไม่เป็นสุนทรีย์ คือไม่งาม เพราะโรง
กลั่นเหล้าเถื่อนนี้ โรงต้มเหล้าเถื่อนนี้มีอยู่ทั่วไปครับ รัฐบาลเขาไม่ว่า ใคร
อยากจะเล่นการพนัน เล่นไป เขาไม่ว่า ทำไมเขาถึงส่งเสริม เพราะถ้าเขา

ส่งเสริมให้พวกนหมกมุ่นอยู่กับอบายมุขเสียจะได้ไม่คิดเรื่องการเมือง นวธ
ของเขา ยิ่งหยุดกลางวัน หยุดพักกลางวันเสียก่อนก็ได้ คนจะได้ขเก็ช นค
วธิการบ่อนทำลายชนิตทวาวเศษที่สุด กอให้คนขเก็ชเศษ ให้คนหมกมุ่น
ในอบายมุขเศษ มันจะได้ไม่มาคิดเรื่องอื่น เพราะคนเราน ถ้ามบัญญาแล้ว
ว่างไม่ได้ครับ มันอดคิดไม่ได้ เดียวก็คิดปฏิวัติ กิดทำรัฐประหาร เพราะฉนั้น
ลองสังเกตดู คนที่เป็นบัญญัติชนเดี่ยวน อย่างเช่นว่านสตนกศึกษาที่อยู่ว่างๆ
ไม่ได้ คือต้องคิดทำอัยโนนอัยน ทันมันก็มีหลักอยู่เหมือนกันว่า คนเราน
ท่านแบ่งไว้ ๔ พวก กอ พวกหนึ่งฉลาดแล้วก็ขยัน พวกหนึ่งฉลาดแต่ขเก็ช
พวกหนึ่งโง่แล้วขเก็ช แต่บางพวกก็โง่แต่ขยัน คน ๔ ประเภทนี้ต้องใช้ให้
เป็น ถ้าหากเป็นพวกขยันแล้วฉลาด ท่านบอกว่าต้องให้เป็นแม่ทัพ เพราะ
แม่ทัพนั้นโง่ไม่ได้ ต้องเลือกเอาคนฉลาด และแม่ทัพขเก็ชก็ไม่ได้ เดียวไปตั้ง
ค่ายแล้วนอนหลับเศษ ข้าศึกมาตีค่ายกันก็พอดแตกง่าย ๆ ต้องฉลาดแล้วขยัน
ด้วย ตรวจตราทัพอยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าฉลาดแล้วขเก็ช ต้องให้เป็นเสนารธิการ
ไม่ต้องออกสนามรบ ว่างๆนึกขลังขนมากก็วางแผน ขเก็ชก็ไปนอนเศษ
อย่างนถาขนให้ไปเป็นแม่ทัพละก็แย ฉลาดแล้วขเก็ชจนบอกว่าให้เป็นเสนา
ธิการก็แล้วกัน แต่ถ้าโง่แล้วขเก็ชไม่เป็นไร พวกนอนอยู่เฉยๆ ใช้้อย่างไรก็ทำ
ไม่ใช้ก็ไม่ทำ เพราะขเก็ช ต้องใช้ ส่วนโง่แล้วขยันอันตรายนมาก กอขยัน
ทำอย่างโง่ๆ พวกคนที่ได้สร้างบัญญัติ กอบัญญัติให้แก่งังคมอยู่ตลอดเวลา
ฉนั้นบัญญัติหาของสังคมเวลานมันขนอยู่กับพวกทรู้บ้าง ไม่รู้บ้าง แล้วก็คิดว่า
ตัวรู้แล้วก็ชอบทำอะไรอย่างทคิดว่าฉลาดแล้ว บางทีก็เป็นความโง่อย่างหนึ่ง
เหมือนกัน

พระผู้เป็นเจ้าจึงสอนไว้ว่า

“ผู้ใดเป็นคนโง่ รู้ตัวว่าเป็นคนโง่ ผู้นั้นเป็นบัณฑิตได้ ส่วนผู้ใดที่เป็นคนฉลาดแล้วเข้าใจว่าตนเป็นบัณฑิตนั้นแหละโง่ โดยแท้”

นี่เป็นคำแปลที่อยู่ในธรรมบท ซึ่งมีบาลีว่า

โย พาลो มลฺลตี พาลโย ปญฺจโต วาปี เตน โส
พาลो จ ปญฺจิตมานิ ส เว พาลิตี วาจจติ

นี่ตรงกับนิลัทธขงจื้อ ซึ่งขงจื้อ ท่านก็บอกว่า เมื่อมีคนไปถามว่า ความรู้คืออะไร ท่านบอกว่า “เมื่อเรารู้ เราก็คือรู้ว่าเรารู้ เมื่อเราไม่รู้ เราก็คือว่าเราไม่รู้ นั่นแหละคือความรู้ละ” หรือในตะวันตก โสกราตีส ท่านบอกว่า “สิ่งที่ข้าพเจ้ารู้ ก็คือข้าพเจ้าไม่รู้อะไรเลย” ที่ข้าพเจ้าไม่รู้อะไรเลยนั้นแหละก็รู้แล้ว ก็คือรู้ว่าไม่รู้

พระพุทธเจ้าก็ตรัสบอกว่า คนโง่ ถ้ารู้ตัวว่าโง่นี้เป็นบัณฑิตได้ แต่ถ้าโง่แล้วคิดว่าตัวเป็นบัณฑิต ก็จะโง่ตลอดไป เพราะคิดว่าตัวฉลาดเสียแล้ว

เรื่องของทางโลกนี้ ที่ผมบอกที่ต้องผ่าตัดก็เพราะรัฐบาลเองก็ยังไม่ส่งเสริมอบายมุข

เรามีสลากกินแบ่ง

เรามีสนามม้า

เรามีโรงสุรา

เรามีโรงงานยาสูบ

สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอบายมุขทั้งนั้น ซึ่งรัฐบาลก็เป็นผู้สนับสนุน เราจะไม่แก้ปัญหานี้ได้อย่างไร ผมก็บอกว่า ผมไม่ได้หมายความว่า จะให้เลิกหมดใน

ทันที เลิกให้หมกทันทีไม่ได้ แต่ว่าต้องค่อยๆเลิก เพราะว่าถ้าหากว่ารัฐบาล
 บุบบับเลิกหมก รัฐบาลจะต้องหาเงินมาชดเชย จะเอาเงินที่ไหนมาชดเชยรายได้
 ที่จะต้องเสียไป ก็จะต้องไปกู้เขามาอีก แล้วการกู้หนี้ บัญชีมันอยู่ที่ใคร ก็
 อยู่ที่เราก็คือประชาชนที่จะต้องเสียภาษีนั่นเอง

ในสมัยวิธรรม สมัยที่ ๗ พล. จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็น
 นายกรัฐมนตรี สมัยนั้นเราแก้วัฒนธรรม แก้วิธรรม ในวิธรรมข้อหนึ่ง
 บอกว่า “คนไทยเป็นชาติที่ส่งสมมรดกไว้ให้ลูกหลาน” แล้วเราก็อพบว่รัฐบาล
 ทูกรัฐบาลนี้ท่านส่งสมมรดกไว้ให้เรา นั่นคือความเป็นหนี้เขาแล้วก็พอกพูนมา
 ขึ้นทุกปีๆ นี่คือมรดกอย่างหนึ่งที่พวกเราจะต้องชดใช้ แต่ว่ารัฐบาลใหม่นี้ท่าน
 บอกว่าปีที่แล้วรายได้มากกว่ารายจ่าย ใช้น้กินไปได้แยะ ก็หมายความว่าท่าน
 ไม่ได้สะสมหนี้ไว้ให้เราหรือไม่ได้เพิ่มหนี้ให้เรา แต่ว่ารัฐบาลต่อไปก็ยังไม่ทราบ
 ว่าจะเป็นอย่างไร ถ้าเป็นได้แบบนี้ทุกปีก็ไม่ใช่ไรครับ เราก็ตบใจขึ้น ผม
 บอกว่าถ้าเรามองในแง่นี้ เราจะเห็นได้ว่า เมืองไทยยังไม่เป็นเมืองพุทธจริงๆ
 หรอก เป็นเมืองพุทธเหมือนกัน แต่ไม่จริง

สมัยก่อนนั้นชาวต่างประเทศที่เขาสนใจในพุทธศาสนา เขาจะบินข้าม
 หัวเรานี้ไปอยู่ตลอดเวลา ไปที่ไหน ไปลังกา ไปพม่า ที่จะมาแวะเมืองไทย
 นี้ไม่ค่อยมีหรอกครับ แต่เดี๋ยวนี้อ่านจะเห็นได้ว่าเมืองไทยเรานี้มีชาวต่างประเทศ
 มาบวชเพื่อศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติกันมาก มากผิดปกติทีเดียว นี่เพราะ
 ความสามารถของพระในรุ่นหลังๆ ก็ท่านสามารถจะอธิบายให้เขาเข้าใจได้

สมัยก่อนเราก็ออย่างว่า เทศน์แบบไทยๆอย่างนี้แหละ พอฝรั่งมาก็ไม่
 รู้เรื่อง พุทกันไม่รู้เรื่อง เขาก็ไม่เข้าใจ แล้วสมัยก่อนนี้พระผู้ใหญ่ท่านก็แอนดี้
 ที่พระเตี๊ยะจะไปเรียนต่อเมืองนอก สำหรับผมไม่มีปัญหาอะไร ผมไม่เคยได้

รับปฏิกริยาอย่างนั้นจากผู้ใหญ่ เพราะว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมเด็จพะสังฆราช วัดสระเกศท่านสนับสนุน ส่วนบางแห่งที่ท่านขัดขวาง แต่ว่าถ้าเรียนจบมา ท่านใช้ นี่แปลก ปลูกก็ไม่ปลูก รดน้ำพรวนดิน ท่านก็ไม่ทำ แดงบางที่ก็ไปหักทิ้งเสียอีก พอออกผลมากก็กิน พวกนี้เป็นพวกที่ไม่ยอมรับผิดชอบ พยายามจะรับผิดชอบเท่าเดียว ระบบอย่างนี้มีทั้งในวัดทั้งนอกวัด ที่ผมพูดว่ามีทั้งในวัดและนอกวัด เพราะผมก็อยู่ในวัดมา และผมก็อยู่นอกวัดอย่างนี้ ถอนออกวัดบางที่ก็ไม่กล้าพูด เพราะไม่รู้เรื่อง แต่อย่าให้ผมพูดรายละเอียดเลย ให้รู้ว่าถ้าเราสังคายนาก็สังคายนาทันทีหมด

ในฝ่ายของพวกเยาวชนของชาติ ซึ่งจะเป็นผู้ใหญ่ต่อไปนี้ที่ผมหนักใจอยู่ เพราะเราไม่ได้ผู้ใหญ่ที่ดีในปัจจุบันนี้เป็นแบบด้วย ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเราได้เด็กในอดีตไม่ดี หากเราไม่สร้างเด็กในปัจจุบันให้ดี เราก็จะได้ผู้ใหญ่ที่เลวต่อไปอีก แล้วก็จะเดือดร้อนมากขึ้น นี่เพราะว่าการศึกษาของเราที่ยังไม่มีทิศทางที่แน่นอน ที่บอกว่าไม่มีทิศทางที่แน่นอนก็เพราะว่าผมเจอปัญหาตัวเอง เพราะเรายังไม่มีปรัชญาการศึกษาของเราเลย ทั้งๆที่เรามีการศึกษามาตั้งหลายสิบปี มีผู้ที่จบปริญญาจากในประเทศของเราไปตั้งหลายหมื่นคนแล้ว จนกระทั่งเดี๋ยวนี้เรายังไม่มีปรัชญาการศึกษาของไทย เพราะว่าเมื่อปีที่แล้วผมได้รับเชิญไปพูดเรื่องปรัชญาการศึกษาว่าจะเอาอย่างไรกัน ก็แสดงว่าเรายังไม่มีของเรา เราเพียงจะมาคิดว่าเราควรจะมีปรัชญาการศึกษา ที่เรามาคิดอย่างนี้ก็ยังดีกว่าไม่คิดเสียเลย

เพราะสมัยก่อนเรามาคิดแต่ว่าปรัชญาการศึกษาต้องเอาแบบฝรั่ง ถ้าฝรั่งเขาทำอย่างไร เราก็ต้องทำอย่างนั้น มันถึงจะเจริญ ที่นี้เราเห็นไหม สังคมฝรั่งเป็นสังคมที่เจริญหรือไม่ต้องดูอันไหน ดูประเทศที่เราถือว่าเจริญ ในทางวัตถุมากที่สุดในโลก คือสหรัฐอเมริกา เป็นอย่างไร ปัญหาสังคมของ

อเมริกันตั้งแต่ชนต่ำสุดจนถึงชนสูงสุดเป็นปัญหาทั้งนั้น แม้แต่คนขนาดประธานาธิบดีเป็นบุคคลที่เชื่อถือไม่ได้ ไม่ใช่ที่เราเชื่อถือไม่ได้ แม้ชาวอเมริกันก็มิเชื่อถือ และชาวอเมริกันทั้งหลาย เราจะเห็นได้ว่าเขามีความอิสระจริงๆ เพราะว่าอย่างนิคสันในสมัยที่เป็นประธานาธิบดีสมัยที่ ๒ ท่านได้รับคะแนนนิยมสูงสุดเท่าที่ประธานาธิบดีในอดีตทั้งหลายได้รับ รู้สึกว่าราวๆ ๖๔ เปอร์เซนต์ เป็นป๊อปบิวลาร์โหวต (Popular Votes) แต่ว่าในช่วงระยะเวลาปีเศษๆ คะแนนนิยมนี้ได้ตกลงไปต่ำสุด ซึ่งไม่เคยมีประธานาธิบดีคนใดเคยได้รับ ก็ราวๆ ๒๐ เปอร์เซนต์ จาก ๖๔ เหลือ ๒๐ นี้ถ้ายังไม่ออกเสียก่อน อาจจะเหลือสูญเลยก็ได้ นี่เราเห็นความเป็นอนิจจังใหม่ มองเห็นได้ชัดๆ ก่อนที่นิคสันจะลาออกนี้ นิคสันเดินทางไปประเทศอียิปต์ ซึ่งเป็นไม่เมื่อไม่กี่ปีกับสหรัฐอเมริกามาก่อน แต่ว่านิคสันได้รับการต้อนรับจากประชาชนชาวอียิปต์ทั้งหลายล้านคน อย่างที่ไม่เคยมีใครได้เคยรับมาก่อน แต่พอกลับเข้ามาบ้านของตน เขาพยายามทั้งจับทั้งไล่ เวลานกำลังจะเป็นโรคประสาท เป็นเรื่องที่น่าสงสาร และซึ่งผมสอนปรัชญาสอนตรรกศาสตร์นี้ ผมสอนลูกศิษย์ผม ผมบอกว่ามันเห็นใหม่ มันเข้าใจที่เราเรียน คือวิชาตรรกศาสตร์บางทีเขาก็เถียงแบบไม่ใช่เรื่องเหตุผลหรอกครับ เเถียงแบบขอความเห็นใจ อย่างที่เขาตำหนิประธานาธิบดีฟอร์ดทำไมให้อภัยโทษนิคสันเร็วนัก ก็มาดำรงตำแหน่งเพียงเดือนเดียวก็ให้อภัยโทษนิคสันแล้ว รู้สึกว่าคล้ายรู้กัน ซูเอียกันอย่างน้อยนั่นแหละ ฟอร์ดท่านก็เถียงอย่างขอความเห็นใจ ไม่ใช่ด้วยเรื่องของเหตุผล ความจริงที่เหมาะสมก็หมายความว่าจะให้ตัดสินว่าผิดเสียก่อนแล้วจึงขออภัย นี่ยังไม่รู้ว่าผิดหรือไม่ผิด เพราะศาลยังไม่ได้ตัดสินความขออภัย ท่านบอกว่าถ้าไม่รับขอเสีย นิคสันจะเป็นโรคประสาท เวลานี้ก็เขยื้อยอยู่แล้ว ก็ลองคิดดูซิว่า คนที่มีอำนาจวาสนาดังขนาดนั้นแล้วก็ตกถึงขนาดนี้ และก็มีคนอื่นๆ ในบ้านเมืองเราโค่นแบบนี้นัก ซึ่งผมเองผมก็นักสงสาร ก็อคนเราเคยชวนให้ใครต่อใครได้ แล้วในที่สุดก็ต้องมาอยู่เอกาไมรู้จะชวนที่ไหน แล่นกเป็นการทรมานอยู่แล้วครับ นผมเองไม่อยากจะไปซ้ำเติมบุคคลเหล่านี้ ก็เราถือว่าไม่ลืมนเราข้ามได้ แต่ลืมนเราไม่ควรข้าม

พุทธศาสนานี้ท่านสอนหลักพรหมวิหารไว้ให้เรามี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งในแง่หนึ่ง คือวางเฉย ในเมื่อผู้หนึ่งถึงความวิบัติ ไม่ใช่ไปซ้ำเขา แค่นั้นเขาก็เดือดร้อนพออยู่แล้ว ทำไมต้องไปซ้ำกันให้มากกว่านั้น

ฉะนั้นจึงปรากฏว่าในเมืองไทยเรา คนที่ตายแล้วคือคนดีทั้งสิ้น ไม่เชื่อไปอ่านหนังสืองานศพดูเถิด ไม่มีคนชั่วสักคนที่ตาย คนดีทั้งนั้น เพราะในคำนำมีแต่ดีทั้งนั้น ที่ชั่วทั้งหลาย ไม่เคยเขียนเลย นี่คือเราไม่พูดถึงเรื่องความชั่วของเขา ทุกคนก็มีดีมีชั่วด้วยกันทั้งนั้น นี่เป็นหลักพระพุทธศาสนา และผมเสียเวลาเวลานี้คือว่าคนรุ่นใหม่ ๆ ผมไม่ใช่คนรุ่นเก่าและผมก็ไม่ใช่คนรุ่นใหม่ ผมก็กลางเก่ากลางใหม่ แต่ว่าคนบางคนมองแง่หนึ่ง อย่างเวลานี้ เขาจะให้เอาวรรณคดีไปเผาทิ้งเสีย เพราะเขานี้เป็นวรรณคดีของพวกนายทุนหรืออะไรทำนองนั้น นี่ก็มองในแง่ของคนรุ่นใหม่ก็มองแง่หนึ่ง และแกชอบทำอะไรบึงบึง ถ้ามีอาวุธอะไรก็จะมาใช้กัน ผมบอกกว่า บุคลิกของคนไทยเรา นี้เรามีศาสนาและวัฒนธรรมของเรา ช่วยหล่อหลอมมาหลายร้อยปี กว่าที่จะได้มาถึงขนาดนี้ แต่ว่าวัฒนธรรมและบุคลิกของเราจะต้องถูกทำลายไปในชั่วระยะเวลาไม่กี่วัน เพราะคนรุ่นใหม่ นี่ไม่ใช่ผมมาสนับสนุนสักดินนาระครับ ผมไม่มีนาอะไรหรอก พ่อแม่ผมก็ไม่มีนา ผมก็ไม่มีนา เพราะฉะนั้นสักดีในทางนาผมก็ไม่มี แต่ที่ผมพูดนี้ผมพยายามมองแบบชนิดที่เขาเรียกว่าคนเสมอนอกหรือฝรั่งเขาเรียกว่าพวก “ออนลุเกอร์” (on looker) คือถ้าหากว่าเราอยู่นอกสังเวียนนี้ เราจะเห็นว่าเวลาเขาชกกัน ตอนนั้นทำไมไม่ตีต่อกเล่า มันน่าจะขึ้นเข้าอะไรอย่างนั้น นี่เราอยู่วงนอก เรามองเห็นครับ แต่ลองขึ้นชกเองสิครับ มันมันวไปหมด ไม่รู้อะไรเป็นอะไร ก็คิดแต่จะหลบเขาทำเฉยๆ ไม่รู้จะหลบอย่างไร

มันไม่มีสมาธิ ฉะนั้นเขาจึงบอกว่า ถ้าเราอยู่ในป่า เราเข้าไปในป่านี้ เราจะมองไม่เห็นป่า เห็นแต่ต้นไม้ ไม่เชื่อคุณเข้าไปซิ เข้าไปในป่า จะไม่เห็นป่าหรือครับ เห็นแต่ต้นไม้ทั้งนั้น แต่เมื่อออกมานอกป่าแล้วจึงจะเห็นป่า นี่เป็นปรัชญา ภาษาปรัชญา เพราะว่าป่านี้ประกอบด้วยต้นไม้ทั้งหลาย ต้นไม้หลายๆรวมกันเข้าเรียกว่าป่า แต่ความจริงป่าจริงๆไม่มีหรอก เมื่อว่าโดยปรมาตต์แล้ว ป่าไม่มี มีต้นไม้แต่ละต้นๆ แต่ว่าต้นไม้แต่ละต้นๆมารวมกันเข้า เราดูไกลๆ เราก็เห็นเป็นป่า ถ้าเราจะโค่นต้นไม้ทีละต้น ป่าก็หมดไป มันก็เหมือนเสื้อผ้าที่เราใช้อยู่นี้ เราก็สมมุติว่าเป็นเสื้อผ้า เป็นกางเกง เป็นกระโปรง ความจริงก็ประกอบด้วยชิ้นผ้าต่างๆ ถ้าเราถอดแต่ละชิ้นๆออก เสื้อก็หายไป กระโปรงก็หายไป ไม่มีแล้ว ผ้านี้เรานึกว่าจริงหรือ มันก็ไม่จริง ก็สองสิ่งคำยออกทีละเส้นๆ ในที่สุดผ้าหายไป เหลือแต่ตัวย ผ้ามันก็สมมุติ มันก็เอามาจากฝ้าย เอามากรอเข้าก็เป็นตัวย ฝ้ายมาจากไหน ดูไป ไม่มีอะไร แต่ในความไม่มีอะไร มันมีอะไรอยู่ แล้วแต่ที่เราจะมองอย่างสมมุติ หรืออย่างท่านเรียกว่า สมมุติสังขะ ซึ่งเวลาผมไปสอน ผมแปลใหม่ ผมบอกว่าเรามองจากความจริงจริงๆหรือความจริงที่ไม่จริง ให้ฟังงๆเล่นอย่างนั้นแหละ คือคนเดียวกันถ้าหากพูดไม่ให้เกิด แกกก็ไม่ชอบ ถ้าหากว่าให้คิดมากไป ก็ไม่เอาเหมือนกัน ฟังแล้วพอคิดได้บ้าง ก็รู้สึกว่าย่อยยังชั่วหน่อย ผมบอกว่าความจริงที่ไม่จริงนี้ มันก็เหมือนกับเสื้อ มันเป็นความจริงที่ไม่จริง บอกให้หยิบเสื้อมา เราก็รู้ว่าอะไรเป็นเสื้อ ไปหยิบกางเกงมา ก็รู้ว่าอะไรเป็นกางเกง แต่เราจะหาเสื้อกางเกงจริงๆ มันหาไม่ได้ ความจริงจริงๆเสื้อมันไม่มี แต่ถ้าความจริงที่ไม่จริง เสื้อมันมีเท่านั้นเอง นี่เรื่องของศาสนา

ฉะนั้นผมจึงเห็นว่าการศึกษาในปัจจุบันนี้เราควรจะได้ พระพุทธเจ้าท่านมีความรู้ได้เข้าไปมบเทบาทช่วยอบรมสั่งสอนพวกเด็กๆ ให้มากขึ้น สมัยก่อนนั้นโรงเรียนตั้งอยู่ในวัด เด็กก็เห็นพระซึ่งเป็นครู พระที่ท่านก็ต้องสำรวจสั่งแวดล่อมในวัดก็สงม บุคคลที่สอนเราก็คือแบบอย่างได้ ท่านสอนว่า อย่าฆ่าสัตว์นะ อย่าลักทรัพย์นะ อย่าดื่มสุรามรณะนะ แล้วท่านก็ไม่ได้ทำ เราก็ก็นับแบบฉบับที่ดี เราก็ก็นับปฏิบัติตามไปโดยอัตโนมัติ แม้บางทีเราไม่ได้ตั้งใจหรือเหมือนอกับเด็กๆ พอเห็นผู้ใหญ่เขาไหว้พระพุทธรูปก็ไหว้บ้าง ก็ไม่รู้ว่าจะไหว้ถึงต้องไหว้ด้วย เห็นเขาไหว้ก็ไหว้ ฉะนั้นต่อไปแก่เห็นเอง ถึงไม่มีใครไหว้ แก่ก็ไหว้ นึกถึงแวดล่อม เวลานเราไปได้สั่งแวดล่อมที่ไม่ดี หรือว่าผู้สอนเองก็ไม่เป็นแบบที่ดี ครูก็หมิ่นหาที่เพิงสอน แต่ว่าไม่มีหน้าที่ในการที่จะปฏิบัติตัวให้เป็นแบบอย่าง เพราะฉะนั้นเราก็ก็นับไม่ได้ครูที่ดี ครูที่ดีก็มีอยู่เหมือนกัน แต่ว่าส่วนมากเราไม่ได้ครูที่เป็นแบบฉบับของนักเรียน แล้วครูบางคนก็อาจจะคิดว่า ผมไม่ได้สอนศีลธรรม ผมจะกินเหล้า ผมจะไปเที่ยวในทีกลับก็ไม่แปลกอะไร แต่ความจริงครูทุกคนควรจะเสียสละ เสียสละที่จะไม่ทำความชั่วเท่านั้นที่พอแล้ว ไม่ต้องลงทุนอะไร ถ้าหากว่าเป็นอย่างนี้ได้ เด็กของเราจะได้แบบฉบับที่ดี

เพราะฉะนั้นผมบอกว่าถ้าหากว่าเราจะฆ่าตัด จะเหมาะสมไหม ผมว่าเหมาะสม เพราะการฆ่าตัดคนไม่ใช่เป็นการทำหั้น คนละเรื่องกัน แต่ความจริงเขาตั้งใจจะไปทำหั้นศาสนา แต่ผมไม่ตีความให้ไปทำหั้น เพราะฉะนั้นผมไม่ได้ไปทำหั้นอะไร ผมไปฆ่าตัดจริงๆ เพราะว่าผมถือว่าลักษณะของการฆ่าตัดนั้นต้องทำอย่างประณีต และการฆ่าตัดจะต้องมีความรู้ ไม่ใช่เอาใครก็ได้ มาฆ่าตัด เอาหมอเอาคนมาฆ่าตัด ก็ตาย อย่างที่เขาทำกันอยู่ตอนนี้ ผมก็รู้สึกว่าจะให้มาทำหน้าที่ฆ่าตัดท่านก็ไม่ได้เป็นหมอ และก็รู้หน้าที่ของหมอ ท่านทำผิดหน้าที่ ผมบอกว่าเราจะฆ่าตัดคนเราต้องตรวจคุณสมบัติของโรคให้รอบคอบเสียก่อนแล้วก็ต้องมาวินิจฉัยว่าควรที่จะฆ่าตัดได้ไหม ถ้าฆ่าตัดแล้วตาย เราก็ก็นับว่า ประคองชีวิตไว้โดยวิธีอื่น แต่ถ้าฆ่าตัด

แล้วมันมีทางที่จะหาย เราก็ผ่า แต่ว่าการผ่าตัดก็ต้องมีการวางยาบ้าง การทำก็ทำอย่างประณีต เสร็จแล้วก็ต้องเย็บให้เรียบร้อย แล้วก็รักษาให้หาย นึกถึงลักษณะของการผ่าตัด

ฉะนั้นที่ผมไปร่วมผ่าตัดศาสนานั้น ผมไปในแง่ที่ว่าเพื่อจะเอามะเร็ง ซึ่งเป็นโรคร้ายนี้ออกมา ไม่ใช่เพื่อให้ศาสนาตาย เพราะฉะนั้นไม่ว่าวัตถุประสงค์ของผู้จัดนี้ เขาจะมีวัตถุประสงค์อย่างไร ผมไม่สนใจ แต่ว่าผมถือว่าผมก็เป็นพุทธศาสนิกชนคนหนึ่ง ซึ่งผมมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาและผมมีสิทธิที่จะไปเกี่ยวข้องกับศาสนาด้วย ฉะนั้นผมก็ต้องใช้สิทธิของผม และถ้าหากว่าวันนั้นผมไม่ไป ผมก็คิดว่าอาจจะและยิ่งกว่านั้น เพราะว่าวันนั้นเขาให้ผมพูดเป็นคนแรก เพื่อจะได้เป็นแนวทางว่าคนต่อไปจะเดินแนวไหน เพราะถ้าหากว่าไปตั้งแนวผิด บางทีก็เลยอาจจะซ้ำเติมยุ่งใหญ่

พอรุ่งขึ้นหลังจากที่อภิปรายแล้วก็มีการตรวจสันติบาลไปพบผม แต่ไม่ต้องกลัวหรอกว่าเขาจะเอาตัวผมไปแล้ว คนที่มาพบนี้เป็นจำ ความจริงก็เป็นเพื่อนกัน เคยเป็นเพื่อนเรียนหนังสือมาด้วยกัน จำเขาบอกว่ามีสันติบาลผู้ใหญ่มียศชั้นพันตำรวจโทไปนั่งฟังแล้วก็บอกมาให้มาบอกผม บอกว่าวันนั้นพูดก็คือเป็นกลางดี ไม่ใช่ว่าจะมาขย้ำหรือว่าจะไปเช่นฆ่าใคร ก็คือว่าพูดชี้ให้เห็นว่าอะไรมันถูก อะไรมันไม่ถูก แล้วพร้อมกันนั้นก็บอกว่า เราจะแก้ไขกันอย่างไร นี่เป็นหลักที่เราควรจะทำมาใช้กัน คือไม่ใช่ที่เราจะไปตำใครตะพึดตะพือ การตำคนอื่นไม่ยากหรอก เพราะทุกคนมีเรื่องที่ทำให้เราหยิบยกขึ้นมาตำได้ทั้งนั้นแหละครับ จุดไม่ตีมันมีด้วยกันทุกคน แต่ที่นี้การตีนี้มี ๒ อย่าง คือ "เราจะตีเพื่อก่อ หรือจะตีเพื่อทำลาย"

ถ้าตีเพื่อก่อ ต้องตีด้วยเมตตา คือ จิตเป็นกุศล ประกอบด้วยเมตตา และก็เสนอแนะว่าจะแก้ไขอย่างไร นี่เป็นกุศลมาก แต่ถ้าเราตีเพื่อทำลายก็ว่ากัน

เข้าไปเดิกรับ ทำหันกันไปเลย เหมือนกับว่านายคนนั้นหรือว่านางคนนั้นไม่มีอะไรดีเลย คือฟังแล้วหากความดีอะไรไม่ได้เลย เพราะเรื่องดีไม่เอามาพูด

ฉะนั้นการที่เราจะมองโลกนี้เราไม่ได้มองในแง่ดี และเราไม่ได้มองในแง่ร้าย ซึ่งทั้งสองแบบนี้มันเป็นแบบสุดโต่งด้วยกัน หรือพวก "เอ็กซ์ตรีมิสต์ (extremist) ด้วยกัน เราควรจะมองโลกในแง่ตามความเป็นจริงของมัน เราก็ต้องยอมรับสภาพอันเป็นความจริงอันนั้น และเราก็ต้องแก้ไขสิ่งทั้งหลายตามควรแก่เหตุของมัน นั่นคือหลักของพระพุทธศาสนา บางคนเขาบอกว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นจิตนิยม และส่วนมากเขาคิดกันอย่างนั้น

ผมบอกว่าพระพุทธศาสนาไม่ใช่วัตถุนิยมและก็ไม่ใช่อัตถนิยม ผมบอกว่าพระพุทธศาสนาเป็นนามรูปนิยม คำว่านามรูปนิยมก็ยังไม่มีใครเขาใช้หรอก ผมใช้คนเดียว ต่อไปคงมีคนใช้เอง ทำไมผมจึงบอกว่าพุทธเจ้าสอนพระพุทธศาสนาในแง่ของนามรูปนิยม พระพุทธศาสนาถือว่าตัวของเรานี้ประกอบด้วยนามและรูป อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดสังขาร สังขารเป็นเหตุให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นเหตุให้เกิดนามรูป มันมีนามรูป ถ้ามีรูปอย่างเดียว ไม่มีนามซึ่งพูดถึงคนเรานี้ ไม่ต้องไปเอาสิ่งอื่นหรืออก คนเรานี้ถ้ามีแต่ร่างกายคือมีรูป ไม่มีจิตใจคือ นาม ก็คือซากศพ ถ้ามีแต่รูป ไม่มีนามก็คือศพหนึ่งเอง แต่ถ้าหากว่ามีแต่นามคือจิตใจหรือวิญญาณ ไม่มีรูป มันก็คือผี มองให้ดี ถ้ามีแต่รูป ไม่มีนาม มันก็เป็นศพ ถ้ามีแต่นาม ไม่มีรูป ก็เป็นผี

เพราะฉะนั้น เรานี้มีทั้งสองอย่าง เรื่องนามหรือเรื่องจิตใจนี้ก็ต้องการอาหารเหมือนกัน คือ อาหารทางใจ บางคนมีเงินมีทองมากมายครบ แต่ในที่สุดหากความสุขไม่ได้ นี้ก็ว่าความสุขนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุ เขาพยายามที่จะสั่งซื้อวัตถุ แสงสว่างวัตถุซึ่งนึกว่ามันจะอำนวยความสะดวกให้ มันก็ได้ระยะหนึ่ง ในที่สุดก็ถึง

จุดอิมของมัน ไม่อย่างนั้นพระพุทธรเจ้าก็คงไม่ออกบวช หรือไม่อย่างนั้นพระยศคงไม่บอกว่า ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ซัดซ้องหนอ ทั้งๆที่ความจริง ท่านไม่ได้ซัดซ้องอะไรเลย มีทุกอย่าง ต้องการอะไรก็มี แต่ท่านก็บอกว่าที่นี้ซัดซ้องหนอ ที่นี้วุ่นวายหนอ เพราะท่านขาดอาหารใจ และในที่สุดก็ไปได้อาหารใจจากพระพุทธรเจ้า แต่บางคนก็เอาแต่จิตใจอย่างเดียว คิดแต่ว่ารูปนี้ไม่สำคัญ ร่างกายไม่สำคัญ มันไม่ได้ ที่เขาบอกว่า “ซาวนด์ ไมนด์ อิน ซาวนด์ บอดี้” (Sound Mind in Sound Body) จิตใจมีสุขภาพดีหรือจิตใจเสดซื่นก็อยู่ที่ร่างกาย ถ้าร่างกายมีสุขภาพอนามัยดี จิตใจก็เสดซื่น ฉะนั้นร่างกายกับจิตใจมันจึงสัมพันธ์กัน พระพุทธรเจ้าได้เคยตอบปัญหาไว้ มีอยู่ในอังคุตตรนิกาย ความจริงท่านก็ตั้งปัญหาถามขึ้นว่า “เอกนามภี” คำว่า “เอกนามภี” ถ้าจะแปลให้เป็นไทยๆ หน้อยก็ว่า อะไรเอ่ยหนึ่งไม่มีสอง และพระองค์ก็ตอบเองว่า “สพฺเพ สุตตา อาหารภูจิตฺติกา” แปลว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงนี้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร” ไม่ได้บอกว่าด้วยธรรมะ คือถ้าหากไม่กินอาหาร ก็ตาย

เพราะฉะนั้นเรื่องอาหารนี้เป็นปัจจัยสำคัญ พระพุทธรเจ้าที่เลิกทรมานกายและต้องหันมาฉินอาหารนี้เพื่ออะไร ก็เพื่อที่จะพัฒนาในด้านจิตใจ ถ้าหากว่าไม่บำรุงร่างกายให้แข็งแรงขึ้นมาเสียก่อนแล้วจะบำเพ็ญสมาธิได้อย่างไร ไม่ได้เพราะฉะนั้นต้องแก้ปัญหาก็ถูกจุด ต้องแก้ที่ท้องก่อน หรือว่าตามหลักก็ต้องแก้ที่เศรษฐกิจเสียก่อน เราต้องการให้ประชาชนมีศีลธรรม ไม่มีอาชญากรรมต่างๆในบ้านเมือง ปัญหาที่สำคัญที่เราจะต้องแก้ในอันดับแรก ก็คือท้องของประชาชน ถ้าเราทำท้องของเขาให้อิ่ม ทำท้องของเขาให้เต็มแล้ว เราจะให้เขาเป็นคนดีหรือคนชั่วก็ได้ แต่ถ้าหากว่าท้องของเขาจ้งร้องอยู่ เรียกร้องอาหารอยู่ ท้องเขายังไม่อิ่ม แม้เราจะสอนให้เขาทำความดีอย่างไร มันก็ไม่ค่อยได้

ผล บางทีพวกที่ลักขโมยหรือปล้นน้ำมันมีหลายพวกครับ บางพวกสันดานมันเป็นอย่างนั้นเอง มีเงินก็ร้อยล้าน แล้วก็ยังปล้นประชาชนอยู่นั่นเอง นี่พวกสันดาน แต่บางพวกนี่ลักขโมยไม่ใช่เพราะสันดานทรอกครับ แต่เพราะความจำเป็น เพราะสัญญาชญาณในการที่จะต่อสู้เพื่อเอาชีวิตรอด

อย่างเช่นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ว่าผู้หญิงที่แกไปขโมยปลาเค็มมา เพราะว่าแกมีลูกตั้งหลายคน หรือว่าพ่อลูกไปเก็บขนุนที่ริมคลองหลอดแล้วก็ถูกตำรวจจับ ความจริงจะเอาไปต้มกินแก้หิวเท่านั้น จะไปขายได้สักกี่สตางค์ นี้อย่างนี้ผมถือว่าไม่ใช่เป็นคนชั่ว หลักปรัชญาเขามบอกว่า ถ้าหากว่ารัฐบาลไม่หางานให้ประชาชนทำ และจะมาโทษว่าประชาชนว่างงาน นี่หาถูกต้องไม่ นอกจากหากให้ทำแล้ว เขาไม่ทำ นี่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง นี้ว่ากันเป็นรายๆ ไป แต่ว่าที่เขาอยากทำ แต่ไม่มีงานให้เขาทำ แล้วในที่สุดเขาก็ต้องไปประกอบบริษัทฯ บางอย่าง แล้วเมื่อเราไปจับมา หลักปรัชญา ก็บอกว่าอย่างนี้เท่ากับว่ารัฐบาลได้วางกับดักประชาชนเอาไว้ แล้วประชาชนก็มาติดกับซึ่งรัฐบาลคักนั้นเอง เพราะฉะนั้นรัฐบาลจะต้องมีความรับผิดชอบในการที่จะแก้ปัญหาในด้านเศรษฐกิจ

ส่วนปัญหาในด้านจิตใจ รัฐบาลอาจจะทำไม่ได้ อย่างนี้ต้องเรื่องศาสนา พระจะต้องมีบทบาท มีส่วนเข้าช่วย แต่ว่าพระจะทำอะไรก็ต้องดูสมณวิสัย ให้เหมาะแก่สมณสาธูป ก็ให้มันเหมาะสมกับความเป็นสมณะของตน พระกับการเมืองนั้นแยกกันไม่ออก แต่ว่าไม่ใช่มีกันอย่างเปิดเผย มันต้องเป็นเรื่องที่เป็นไปโดยอัตโนมัติแบบที่บางทีพระองค์ก็ไม่รู้ว่า เราได้ช่วยการเมืองได้อย่างไร ที่เป็นอย่างนี้ ถ้าหากว่าผมจะยกประวัติศาสตร์มาสักตอนหนึ่ง จะเห็นว่าพระนี่ท่านก็ไปช่วยในด้านการเมืองมาก แต่ว่าท่านไม่ได้ไปเรียกร้องสิทธิทางการเมือง นี่จุดสำคัญ ไม่ใช่ที่เราล้มรัฐบาลได้แล้ว เราก็จะต้องเรียกร้องการ

ตอบแทนอยู่ตลอดเวลา นี่ไม่ใช่ลักษณะของชาวพุทธ เพราะการกระทำความดี เพื่อหวังผลตอบแทนนั้น หากใช้เป็นการกระทำความดีที่แท้จริงไม่

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ท่านคงจะนึกได้ว่าที่สมเด็จพระนเรศวร ชนช้างกับพระมหากุปราชา พระองค์ได้เข้าไปในกลุ่มกองทัพของพม่าตามลำพัง มีทหารติดตามไปไม่กี่คน ที่นี้โทษแม่ทัพนายกองทั้งหลายที่ตามไม่ทัน ล้วน เป็นโทษประหารชีวิตทั้งสิ้น แล้วในที่สุดพระองค์ก็ตัดสินพระทัยสั่งประหารชีวิต แล้วถ้าหากว่าพระองค์ต้องประหารพวกนี้หมดแล้วพระองค์จะทำอย่างไร จะกอบกู้เอกราชของบ้านเมืองหรือว่าทำสงครามต่อไปได้อย่างไร พวกนี้แขน ขวาแขนซ้ายทั้งนั้น แต่ถ้าไม่ลงโทษ มันก็จะเป็นแบบอย่าง นี่ลักษณะของผู้นำ ในเวลาที่บ้านเมืองคับขัน ต้องการคนเด็ดขาดอย่างนี้ ต้องประหารชีวิตตาม กบิลเมือง แต่ว่าถ้าประหารชีวิตแล้ว เราจะทำอย่างไร เราจะเอาใครมาแทน คนเหล่านี้ ซึ่งเป็นคนสำคัญๆทั้งนั้น นี่ก็ต้องอาศัยพระ

ประวัติศาสตร์ไม่ได้เขียนไว้ ผมว่าเอาเอง เพราะฉะนั้นไม่จำเป็นต้องเชื่อ ผมว่าสมเด็จพระวันรัตกับสมเด็จพระนเรศวรนี้ต้องรู้จักกันแน่

สมเด็จพระวันรัตก็มาเฝ้าสมเด็จพระนเรศวร ทูลถามว่าเป็นอย่างไร บ้าง ราชการบ้านเมืองเป็นอย่างไร อะไรทำนองนี้ ก็ถามทุกข์สุข สมเด็จพระนเรศวรก็รับสั่งว่า โยมแทบจะเอาชีวิตไม่รอด เพราะต้องเข้าไปในหมู่ กองทัพพม่าตามลำพัง พวกนั้นมันคล้ายๆว่าไม่เอาใจใส่ในราชการ ว่าอย่าง นั้นเถิด สมเด็จพระวันรัตนี้ท่านเก่งจริงๆ สมควรเป็นพระพนรัตน์ ซึ่งเขาถือ ว่าเป็นสังฆราชฝ่ายซ้าย ฝ่ายวิปัสณา ท่านบอกว่า นั้นแหละเพื่อเป็นการ แสดงให้เห็นกฤศดาภิหารของพระองค์ ถ้าหากว่ากองทัพเข้าไปถึงกองทัพ แล้วพระองค์ชนะก็แค่นั้น ธรรมดา แต่ต้องการให้กฤศดาภิหารนั้นมันเด่น

ระบือไปทั่วโลก จึงคล้ายๆว่าเทวดาท่านบนันดาลาให้เป็นไป พระองค์ก็ได้เข้าไปอยู่ในกลุ่มของข้าศึกแล้วก็สามารถเอาชนะข้าศึกด้วยความสามารถส่วนพระองค์จริงๆ ก็เลขชี้ให้เห็นว่าการที่พวกทหารทั้งหลายเหล่านั้นติดตามไปไม่ทัน ความจริงเป็นการเสริมบารมี มองอีกแง่หนึ่งเป็นการเสริมบารมี

เพราะฉะนั้นการขอนิโรโทษกรรมให้แก่พวกแม่ทัพนายกองเหล่านั้นอย่างนี้ไม่เสียหาย เพราะไม่ได้บอกให้เอาไปฆ่า แต่ไปขอกษัตริย์ให้จึงไม่เสียหาย สมเด็จพระนเรศวรก็ตกลง คล้ายๆว่าเมื่อสมเด็จพระเจ้าเอกทัศก็ต้องให้ท่านขิแต่ว่าให้อย่างมีข้อแม้ะ จึงทรงรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้นเจ้าพวกนี้ต้องให้มันไปทำงานแก้ตัว คนนั้นไปตีเมืองนั้น เจ้าคนโน้นไปตีเมืองโน้น อย่างนี้ได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ความจริงไม่ใช่สองฝ่าย สามฝ่ายเลย พวกแม่ทัพนายกองก็รอดตายไป ออกไปตีบ้านตีเมือง ด้วยความจงรักภักดี แล้วพวกนั้นก็หันมาเลื่อมใสศานนามากขึ้น ก็รอดตายมาได้ ก็เพราะสมเด็จพระนเรศวรอย่างนี้ เราตายแล้ว อะไอย่างนี้ นับว่าได้ดีด้วยกันทุกฝ่าย นี่คือการงานที่ประสานกัน แต่ว่าพระเจ้าต้องไม่แสดงบทบาทในด้านการเมืองให้มันเปิดเผยให้เขารู้ แต่ความจริงเป็นโดยแท้ เรื่องพระกับการเมืองนั้นแต่ไหนแต่ไรแล้ว

เพราะฉะนั้นเราอย่าไปคิดเลยครีว่ามันแยกกันได้ มันแยกกันไม่ได้หรอก แต่ว่าเราควรจะรู้หน้าที่ของเรา อย่างเช่นพระพุทธเจ้าในเมืองโนนมหาวิทายาลัยธรรมศาสตร์นี้ วันนั้นผมสงสาร และก็สังเวช ความจริงผมจะว่าท่านหนักๆ เหมือนกัน แต่ผมก็มาคิดว่าผมเฮงก็ออกไปจากวัด แล้วพระองค์นั้นก็เห็นพระเตี้ยๆ อารมณ์อาจจะรุนแรงไปบ้างตามวิสัยของคนหนุ่ม ความรู้สึกส่วนตัวท่านเองเป็นพระอาจจะไม่มีค้อนนั้น แล้วก็ปรากฏว่าพวกนักศึกษารุ่นใหม่ๆก็เขียร์กันเหลือเกิน ปรบมือกันจัง เพราะไม่เคยเจอพระพุทธอย่างนี้ มีแต่พระพุทธธรรมดา พระพุทธเจ้าไม่เคยเจอ ความจริงเรื่องการเมืองนั้น ท่านลองไปคุยกับพระ

เกิด พระท่านรู้เรื่องดี เพราะท่านมองอย่างที่เราเรียกว่าคนเสมอนอก ท่านมองเห็นชัดกว่า แล้วใจท่านเที่ยงธรรมกว่า ท่านมองเห็นอะไรถูกอะไรผิดมากกว่า แต่ปรกติท่านไม่พูด หรือหากจะพูด ก็พูดกันในหมู่พวกพระด้วยกัน อย่างนิสิตมหาวิทยาลัยสงฆ์เรียนเรื่องการปกครอง เรื่องอะไร ท่านก็เรียน แต่ว่าเขาบอกว่านี่ไม่ใช่เรื่องที่ท่านจะต้องไปพูด แต่ว่าต้องรู้ไว้ การรู้ว่าอะไรมันเหมาะอะไรมันไม่เหมาะ ต้องทำให้เหมาะกับสมณสาธูรูปของท่าน ก็รู้สึกที่ท่านทำกันได้ดี ท่านไม่ไปยุ่งเกี่ยว ผมบอกว่าถ้าหากว่าท่านอยากจะไปยุ่งกับการเมืองก็ไม่ยากอะไร สึกเลย เพราะเราก็คงเป็นคนไทย สึกไปเราก็คงเป็นคนไทยอยู่ จะเล่นการเมืองเล่นไปเลย ไม่เป็นไร แต่ว่าอย่ามาเล่นในเวลาเป็นพระ นี่ผมเดินสายกลางของผมอย่างนี้ ไม่ใช่ว่าตอนเป็นพระไม่รู้เรื่องอะไรเลย พอสึกไปก็เป็นชาวบ้านที่โง่ๆคนหนึ่ง อย่างนี้เขาบอกว่ามาบวชเสียนาน ไม่ได้เรื่องได้ราวอะไรเลย บวชแล้วต้องได้เรื่อง แต่ว่าไม่ใช่ไปหาเรื่องกับเขา ก็เราต้องเป็นตัวของเราได้ แล้วเราก็คงรู้ความเป็นไปของศาสนาและของโลกไปพร้อมๆกัน นี่ผมอยากจะให้มันด้วยกันทั้งคู่

ฉะนั้นพระพุทธรศาสนาจึงไม่ได้เป็นจิตนิยม และก็ไม่ใช่วัตถุนิยม แต่ถือว่าสำคัญทั้งสองอย่าง ร่างกายจะปราศจากจิตก็ไม่ได้ จิตใจจะปราศจากร่างกายก็ไม่ได้ ถ้ามันแยกออกจากกัน ก็ไม่ใช่มนุษย์

เพราะฉะนั้นเมื่อมันมีทั้งสองอย่าง ในฝ่ายของวัตถุคือรูป เราก็ต้องเอาวัตถุไปสนอง อาหารก็ต้องกิน ในด้านจิตใจเราก็ต้องเอาธรรมะหรือศาสนาหรือปรัชญามาสนอง รูปธรรมกับนามธรรมมันจะต้องไปด้วยกัน ไม่ใช่เจริญแต่ร่างกาย จิตใจไม่เจริญ ปัญญาไม่เจริญ นั่นมันควาย ไม่ใช่คน พระพุทธเจ้าท่านก็สอนว่า “มิตฺติ ตสฺส จ วฑฺฒติ ปญฺญา ตสฺส น วฑฺฒติ” คือพวกควาย

นี่ พระพุทธองค์ตรัสบอกว่า เนื้อหนังมังสาของมันเป็นเจริญ แต่ปัญญาของมันหาเจริญไม่ โทเท่าไรก็ยังคงเป็นควายอยู่นั้นแหละ เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าเราคิดว่า จะบำรุงร่างกายของเราอย่างเดียว ไม่บำรุงสติปัญญา ไม่บำรุงสมอง เราก็ไม่ผิดอะไรกับควาย ถ้าหากว่าเราคิดแต่ว่าเรามีความรู้อย่างโลกๆเพียงอย่างเดียว เรื่องธรรมะเรื่องศาสนาไม่สนใจ นี่ผิดหลักการไปแล้ว คือมีแต่พุทธศึกษา จริยศึกษาไม่มี คนรู้มากนัก ถ้าไม่มีศีลธรรม มันก็โกงมาก ฉะนั้นหลักของพระพุทธศาสนาต้องสอนให้มีศีลก่อน อย่างที่ผมเคยพูดมาแล้วว่า หลักของเราศีล สมาธิ ปัญญา เราต้องให้ศีลเสียก่อนแล้วจึงให้ปัญญาที่หลัง คนมีศีลเป็นพื้นแล้วมีปัญญาเท่าไรก็ไม่โกงครับ เพราะว่ามีหิริความละอาย มีโอหตอัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป ที่มันโกงกันนี้เพราะไม่มีความละอาย เพียงแต่นึกว่ากฎหมายทำอะไรไม่ได้ ก็โกง แต่ถ้าหากว่าเรามีศีลแล้ว แม้เรารู้ว่าเราทำไปนี้กฎหมายไม่มีทางเล่นงานเราได้ เราก็ไม่ทำ เพราะเรามีหิริ มีความละอายใจ มีธรรมะบังคับใจ

เพราะฉะนั้นเรื่องของศาสนากับเรื่องของการบ้านการเมืองมันจึงแยกกันยาก มันต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าหากว่าศาสนาไม่ได้รับความอุปถัมภ์จากบ้านเมืองก็ไปไม่รอด แต่ว่าบ้านเมืองที่ไม่เอาศาสนาเข้าไปช่วย มันก็จะบ่าเถื่อนมากขึ้นไปอีก ฉะนั้นจุดเสียของการศึกษาซึ่งมันออกมาผลมาในปัจจุบันนี้เราจะเห็นได้ชัดๆว่าการที่มีปฏิกริยาทั่วบ้านทั่วเมืองนี้มันเป็นผลครับ เราต้องสาวไปว่ามันเนื่องมาจากเหตุอะไร

พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนแล้ว เราจะต้องนำมาประยุกต์ได้ ท่านสอน อริยสัจ ๔ ในอริยสัจ ๔ ก็มี ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ คือการดับทุกข์ มรรคคือทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์

เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นทุกข์

เราก็ต้องพิจารณาว่าสมุฏฐานมาจากไหน

สมุทัยคือสาเหตุของทุกข์

เมื่อเราหาสมุฏฐานหรือสาเหตุได้แล้ว เราก็ดับทุกข์

ดับที่ไหน ดับที่สมุฏฐาน ที่สาเหตุ

เราไม่ใช่แก้ปัญหาเฉพาะหน้า ที่นี่ย่างการทำงาน อย่างรัฐบาลใน

ปัจจุบันนี้ท่านแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ท่านแก้ที่ตัวทุกข์ ไม่ใช่แก้ที่สาเหตุของทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงแก้ไม่หมด มันมีอะไรมาให้แก้เรื่อยๆ เพราะไม่แก้ที่สมุฏฐาน คือสมุทัย อาจจะเป็นเพราะว่าเวลาของท่านมีน้อยไป ท่านเลยไม่มีเวลาที่จะค้นหาสมุฏฐานของมันก็ได้ หรือว่าค้นแล้ว แต่ว่าสมุฏฐานนั้นจะต้องใช้เวลานาน จึงหาเงื่อนงำไม่พบ นี่ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ว่าหลักของเราที่เราจะต้องเอาศาสนามาประยุกต์ใช้ให้ได้ เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การแก้ปัญหาคงแก้ที่สมุฏฐานหรือที่เหตุของมัน แล้ววิธีแก้ นั่นคือมรรค เราจะต้องหามาตรการอะไรที่จะแก้ปัญหานี้

ถ้าหากว่าเราศึกษาศาสนา สอนให้เด็กเข้าใจว่าอริยสัจคืออะไร เราจะนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตได้อย่างไร อย่างนี้ถึงจะเป็นประโยชน์ ไม่ใช่ว่าเพียงตาม อริยสัจ ๔ คืออะไร เด็กก็ตอบได้ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ได้แค่นั้นและมีปัญหาที่ว่าเราจะเอามาใช้อย่างไร เราจะต้องสอนเด็กให้เอามาใช้ได้อย่างไร นี่คือความบกพร่องของการศึกษาในเมืองไทย เพราะครูเองก็ไม่รู้ว่าจะเอามาใช้ได้อย่างไร เพียงแต่ท่องได้เป็นนกแก้วนกขุนทอง เอาไปใช้ไม่ได้ พอสอบเสร็จแล้วก็ลืมหมด เพราะไม่เห็นคุณค่าของศาสนา

เพราะฉะนั้นการที่เราจะมองเห็นคุณค่าของศาสนา จะต้องชี้ให้เห็นประโยชน์ว่าเป็นอย่างไร เราจะนำไปใช้ได้อย่างไร นี่คือปัญหาที่เป็นปัญหาสังคม ทั้งพระทั้งฆราวาสจะต้องร่วมมือกันสังคายนาผ่าตัดเสียที แม้ระบบการศึกษาของเราก็ต้องผ่าตัดกันใหญ่ การผ่าตัดก็ต้องทำด้วยเมตตา อย่างที่ผมว่าไม่ใช่ห้าห้ากัน ค่อยๆทำด้วยความประณีต และด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา แล้วก็ต้องหาวิธีที่จะแก้ไขให้ได้ด้วย

วันนี้ไม่ใช่เรื่อง “ของดีจากชาดก” อย่างที่เคยพูดๆมา แต่ว่าเรื่องทั้งหลายเหล่านี้ก็เป็นเรื่องของพระพุทธศาสนา และหลักพระพุทธศาสนา กว่าจะรู้ว่าพระพุทธเจ้าจะเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาได้อย่างไรนั้น ก็ต้องศึกษาจากชาดกเหมือนกัน ถือว่าเป็นปลายเหตุของชาดกก็แล้วกัน เพราะฉะนั้นในหนังสือชาดกนี้เขาถือว่าสมัยพุทธกาลนี้เป็นปลายของชาดก อยู่ในพวกชาดก วันนี้ผมจะขอยุติการบรรยายฝากข้อคิดเห็นบางอย่างแก่ท่านสาธุชนไว้เพียงแค่นี้.

ศีลธรรมกับแผนเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม

วันนี้ก็เป็นระยะที่เริ่มต้นพุทธศักราชใหม่ของเรา รู้สึกว่าการส่งท้ายปีเก่ารับปีใหม่นี้ค่อนข้างจะแย่ไปตาม ๆ กัน สักหน่อย ทั้งในด้านดินฟ้าอากาศก็รู้สึกว่ามีหนาวและก็นหนาวมาก เห็นอาจารย์ผมท่านบอกว่า ท่านเกิดมาอายุถึง ๗๐ แล้ว เพิ่งเจอหนาวหนักๆนี้เป็นครั้งที่ ๒ คืออาจจะเคยมีหนาวมาก แต่ไม่นานอย่างนี้ และนอกจากนี้ก็อาจจะมีความอย่างอื่นอีก

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนาวในด้านการบ้านการเมือง และการเศรษฐกิจ ซึ่งเวลานี้ก็เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่หนักอกหนักใจอยู่เหมือนกัน ก็รู้สึกว่าเราเริ่มต้นปีใหม่นี้ด้วยกัน

บรรยายที่ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุ เมื่อ ๔ มกราคม ๒๕๑๘
ตีพิมพ์ในนิตยสาร "ข้อฟ้า" ประจำเดือน มีนาคม และ เมษายน ๒๕๑๘

บรรยากาศที่ไม่สู้จะสดชื่นนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องปากเรื่องท้องเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด แม้แต่พระพุทธเจ้าเอง พระองค์ก็เคยรับสั่งไว้เมื่อมีผู้ตั้งปัญหาว่า “เอกนามกั” แปลว่า “อะไรเอ๋ย หนึ่งไม่มีสอง” พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า “สพฺเพ สตฺตา อาหารภูจิตา” แปลว่า “สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงอยู่ได้ด้วยอาหาร” ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น แม้แต่สัตว์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน จำเป็นที่จะต้องกินอาหาร เพราะอาหารเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างที่สุดของชีวิต ถ้าหากว่าเราไม่มีอาหาร เราก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เรื่องอาหารนี้ก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับความมั่นคงของประเทศชาติด้วย เพราะถ้าหากว่าสังคมใดเป็นสังคมที่ประชาชนอยากเดือดร้อนในด้านการครองชีพ เราจะหาความสุขหรือว่าศีลธรรมในสังคมนั้นก็เห็นจะหาไม่ได้ แม้แต่ขงจื้อเองท่านก็บอกว่า ถ้าเราต้องการที่จะทำให้ประเทศชาติมีความสงบสุข จะต้องทำท้องของประชาชนให้เต็มเสียก่อน ถ้าหากว่าตราบไคที่ท้องของประชาชนยังว่างอยู่ ยังมีความหิวโหยอยู่ จะให้คนมีศีลธรรมเป็นไปไม่ได้ แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงสอนพระไม่ให้เทศนาสอนคนที่กำลังหิว เพราะคนที่กำลังหิวนั้น สมาธิไม่มี ถ้าหากว่าเทศน์นานๆเข้า โมโหหิวอาจจะเกิดขึ้น ก็ไม่ดีพระที่เทศน์ก็จะเดือดร้อน และก็มีกาตาอยู่บทหนึ่งที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า “ซิกจฺจฺดา ปฺรมา โรคา” แปลว่า “ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง” คือมันยิ่งกว่าบรรดาโรคทั้งหลาย โรคอื่นๆเป็นชั่วคราวชั่วคราว แล้วเราก็สามารถจะรักษาเยียวยาได้โดยไม่ยากนัก แต่ว่าเรื่องความหิวนี้เป็นโรคที่มีตลอดชีวิต ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ซึ่งเราจะต้องคอยเยียวยารักษากันตลอดเวลา แต่ทั้งนี้ก็ได้หมายความว่าเราจะต้องมีอาหารการกินอย่างพุ่มเพื่อยอย่างอุดมสมบูรณ์ เราไม่ต้องการถึงขนาดนั้น พระพุทธเจ้าเองพระองค์ก็ทรงสอนพระว่า เวลาก่อนที่จะฉันอาหารให้ว่า “ปฏิสงฺขา โยนิสฺโส

ปัญหาป่าดัด ปฏิวสวามิ ฯลฯ” เสียก่อน แต่ไม่ใช่เพียงแต่ว่าตามตัวบาลีโดยที่ไม่เข้าใจความหมาย ซึ่งไม่มีประโยชน์อะไร แต่เวลานี้ก็มักจะเป็นอย่างนั้น เพราะพระบวชใหม่ท่านก็บอกให้พิจารณาก่อนจะฉันก็ว่า “ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฑุปาตํ ปฏิวสวามิ ฯลฯ” แต่ไม่ทราบความหมายว่า นั้นหมายความว่าอะไร ความจริงแล้วท่านต้องการที่จะให้พระนี้พิจารณาแล้วจึงฉันด้วยปัญญา “ปฏิสงฺขา โยนิโส ปิณฑุปาตํ ปฏิวสวามิ” แปลว่า ข้าพเจ้าจะพิจารณาดูด้วยปัญญาแล้ว จึงจะบริโภคหรือว่าฉันอาหารบิณฑบาต ว่าที่ฉันไปนั้นไม่ใช่เพื่อมัวเมาไม่ใช่เพื่อเล่น แต่ว่าเพื่อยังชีวิตให้เป็นไปที่จะได้ทำประโยชน์ให้แก่สังคมต่อไปเท่านั้น เพราะฉะนั้นเรื่องราวของอาหารนั้นจึงถือว่าเป็นปัจจัยอันสำคัญของบรรพชิต ไม่ใช่เฉพาะชาวบ้านทั่วไป แม้บรรพชิตก็จำเป็นที่จะต้องอาศัยอาหารบิณฑบาตเหมือนกัน เพียงแต่ว่าไม่ให้ฉันแบบที่ว่ากินเพื่อเล่นเพื่อมัวเมาเหมือนชาวบ้านเท่านั้น เพราะชาวบ้านเรา ถ้าเรากินดี ให้ดี เราบริโภคอาหารเป็นส่วนใหญ่เพื่อเล่นเพื่อมัวเมากันมาก อย่างเช่นว่าอาหารเราจะบริโภคคิดเป็นค่าอาหารเพียงสัก ๑๐ บาท ๕๐ บาท เราก็อาจจะอิม แต่บางที่เราสั่งกันมาโต๊ะหนึ่งคิดเป็นเงินจำนวนร้อยจำนวนพันบาท แล้วเราบริโภคกันไม่ทำอะไรนอกนั้นก็ทิ้งกันไป หรือว่าแม่แก่จิ๋ว พระพุทธเจ้าท่านก็สอนให้ใช้เพียงแต่เพื่อปกปิดอวัยวะ เพื่อป้องกันเหลือบยง ป้องกันหนาวร้อนเท่านั้น ไม่ใช่เพื่อความสวยงามหรือว่าเพื่ออวดมั่งมี แต่ของเรบางที่เราก็ใช้กันเกินพอดี บางทีชุดหนึ่งอาจจะตกมาเป็นราคาตั้งพัน แต่ว่าใช้ไม่ถึงร้อยบาท แล้วเราก็เลิกใช้ นี่คือความฟุ่มเฟือยที่มีอยู่มากทีเดียวในสังคมปัจจุบันนี้ ถ้าหากว่าเราเอาหลักของพระพุทธเจ้ามาใช้ ผมก็คิดว่าจะเป็นประโยชน์อยู่มาก

ถ้าเรามาพิจารณาถึงธรรมชาติของเมืองไทยในปัจจุบันนี้ที่ผมว่าก็น่าเป็นห่วง เป็นห่วงก็เพราะว่าเราไม่เคยที่จะเคียดร้อนอย่างประเทศบ้านใกล้เรือนเคียงของเรา พอเราจะต้องรับภาระอะไรมากขึ้น ก็รู้สึกว่ายึดเคียดร้อนมากเกินไป ความจริงถ้าหากว่าเราพิจารณาประเทศบ้านใกล้เรือนเคียงรอบๆเราหรือว่าทั่วโลกก็ยังได้ เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว เมืองไทยเรารู้สึกว่ายังสบาย เพราะเมืองไทยสบายนั้นแหละก็เป็นจุดหนึ่งที่ทำให้เพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงเขารู้สึกอิจฉาริษยาในความมั่งมีศรีสุข หรือความสุขสบายของคนไทยเรามาก เรื่องอย่างนั้นมันมีมาตั้งแต่อดีตนานมาแล้ว อย่างในสมัยที่ขงจื้อท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นประธานมนตรีของแคว้นหลู่ ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็คือตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั่นเอง เป็นนายกรัฐมนตรีของแคว้นหลู่ ซึ่งเป็นแคว้นเล็กๆ แต่เพราะขงจื้อนี้เป็นนักปราชญ์ชั้นเยี่ยม และท่านสามารถจะเอาความรู้ของท่านนี้มาใช้ในการปกครองบ้านเมืองที่ท่านได้รับมอบหมายหรือว่ารับผิดชอบ ในที่สุดปรากฏว่าชั่วระยะเวลาเพียงสองสามปีเท่านั้น แคว้นหลู่ก็กลายเป็นแคว้นที่อุดมสมบูรณ์ ประชาชนไม่เคียดร้อน การลักขโมยก็ไม่มี เพราะการลักขโมยที่มันเกิดขึ้นนั้น ส่วนหนึ่งหรือว่าส่วนใหญ่เพราะไม่พอกินไม่พอใช้ หรือว่าเพราะประชาชนมีความฟุ่มเฟือยมากเกินไป แล้วก็หากไม่พอใช้ ในที่สุดการลักขโมยมันก็เกิดขึ้น ที่นี้ขงจื้อท่านสอนให้คนตั้งอยู่ในศีลธรรม เมื่อคนเรามีศีลธรรมแล้ว การที่จะดำรงชีวิตก็ดำรงชีวิตอย่างมีศีลธรรม การกินอยู่หรือการดำรงชีวิตในด้านอื่นๆ ก็เพียงเพื่อที่จะยังชีวิตให้เป็นไปด้วยความไม่ยากลำบาก แต่ก็ไม่ใช่ด้วยความฟุ่มเฟือย นอกจากจะมีความฟุ่มเฟือยบ้างก็เป็นครั้งคราว อย่างเช่นในการทำศพพ่อแม่ นี่ถือว่าเป็นสิ่งบกพร่องอย่างหนึ่งที่นักปราชญ์รุ่นหลังๆ ได้ตำหนิขงจื้อที่สอนให้ลูกต้องไว้ทุกข์ถึง ๓ ปีแล้วก็

ต้องบำเพ็ญบุญกุศลเพื่ออุทิศให้พ่อแม่ท่านกันไป ซึ่งขงจื้อท่านก็มองในแง่หนึ่ง ท่านมองในแง่ที่ว่าเป็นการแสดงความกตัญญู แต่ว่าอีกฝ่ายหนึ่งเขาก็ว่ามันแสดงมากเกินไป บางทีถึงกับว่าขายนาขายสวนเพื่อมาแสดงความกตัญญู อย่างนี้ ท่านว่ามากเกินไปเหมือนกัน แต่ว่าอย่างไรก็ดี ระหว่างที่ขงจื้อมีชีวิตอยู่นั้น แคว้นหลู่เป็นแคว้นที่อุดมสมบูรณ์ มีความสุข มีความสงบสมฐานะของตัว นี่ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศบ้าน ไกลเรือนเคียงทั้งหลายริษยาเพราะว่าในประเทศของตนไม่สงบเรียบร้อยอย่างในแคว้นหลู่ จะทำอย่างไรก็ทำให้นึกถึงพระเวสสันดร ที่นางอมิตตา ซึ่งเป็นภริยาของชูชก เมื่อนางเป็นภริยาชูชกแล้ว ก็พยายามที่จะปฏิบัติตัวให้เป็นภริยาที่ดีไม่ได้บกร่องในหน้าที่ โดยไม่ได้คำนึงถึงว่าสามีของเราอายุมาก ซึ่งก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้หนุ่มๆแคว้นนี้รู้สึกอิจฉาพราหมณ์ชูชกเหมือนกัน เพราะว่าภริยาของตนนี้ไม่ได้เอาใจใส่ในตัวเหมือนกับอมิตตาที่เอาใจใส่ชูชกเลย ก็ไปพูดให้เข้าหูภริยาบ้าง อะไรวาง ก็ทำให้ภริยาทั้งหลายเห็นว่าเราเคยอยู่สงบสุขมานาน พอนางอมิตตามาอยู่แคว้นนี้เท่านั้น สามีของเราเอาแต่ชมนางอมิตตาเท่านั้น ก็นึกว่านางอมิตตาก็เป็นท้าวการที่สำคัญ ทำให้สามีของเรานี้ต้องตำว่าเราอยู่เรื่อย คิดกันว่าจะทำอย่างไรดีจึงจะกำจัดนางอมิตตาได้ ในที่สุดก็ไปตำว่านางอมิตตาต่าง ๆ นานาจนกระทั่งอมิตตาคงให้ชูชกไปขอถอนหาชาติ เพราะว่าจะไปตักน้ำ เขาก็ตำว่าที่ตักน้ำ ไปไหนก็ลำบาก เพราะว่าเข้าสังคมกับใครไม่ได้ อยู่แต่กับชูชกคนเดียว มันก็เดือดร้อนเหมือนกัน

แคว้นหลู่นี้ก็เหมือนกัน ในที่สุดแคว้นต่างๆที่ริษยาก็กว้างแผน ประชุมวางแผนว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้แคว้นหลู่นี้วุ่นวายเดือดร้อนเหมือนแคว้นเราบ้าง เพราะถ้าหากว่าแคว้นหลู่มีความสงบสุขอยู่แคว้นเดียวละก็ เราในฐานะผู้

ปกครองก็ถูกประชาชนตำราว่าอยู่ตลอดเวลาที่ไม่สามารถทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุขได้ ก็เห็นว่าขงจื้อนี้เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้แคว้นหลู่มีความสุข มีความสงบ เพราะฉะนั้นต้องกำจัดขงจื้อ ปัญหาคือว่าจะกำจัดขงจื้อจะกำจัดโดยวิธีใดที่จะไม่ให้ประชาชนหรือว่าคนทั้งหลายเขาคำหนดิเตียนได้ นี่จะต้องวางแผนให้ลึกซึ้งอีกเหมือนกัน เรื่องของการเมืองนี้เป็นเรื่องสลับซับซ้อน แต่ว่าถ้าหากว่าเราศึกษาแบบคนอยู่วงนอก มันสนุก แต่ถ้าหากว่าเราไปพัวพันเข้าด้วย มันไม่สนุกหรอก มันเหมือนกับเวลาเราคูมวยอยู่ข้างนอกข้างเวที รู้สึกว่าสนุก บางทีก็มักสอนเขาว่าทำไมไม่เตะหรือลงศอกเล่า อะไรอย่างนี้ แต่ถ้าให้เราขึ้นไปชกเอง ก็ไม่ตีก็ถูกน็อกมาตั้งแต่ยกแรก มันไม่ได้อย่างที่เราสอนเขาหรือขงจื้อท่านก็รับเคราะห์เช่นนั้น เมื่อบุคคลทั้งหลายเหล่านั้นเขาพิจารณากันแล้วก็หาทางกำจัดขงจื้อ การกำจัดนักปราชญ์นี้ไม่ยากนัก เพราะนักปราชญ์จริงๆ นั้นเขาจะไม่มีการประจบสอพลอ มันก็มีความเชื่อมั่นในตัวเอง มีความรักในอุดมคติ บูชาในอุดมคติของตนเอง มันก็มีทางเดียวเท่านั้นที่ว่าทำอะไรที่จะทำให้เจ้าของแคว้นหลู่ไม่เชื่อตามคำแนะนำของขงจื้อ วิธีที่ดีที่สุดก็คือเอาผู้หญิงเข้าล้อม เพราะฉะนั้นพวกนั้นก็พยายามกัดเคี้ยวเทพีในแคว้นของตัว เอาผู้หญิงที่สวยงามที่สุดมาอบรมสั่งสอนให้มีความรู้ความสามารถในเรื่องกามารมณ์โดยเฉพาะ ทำอย่างไรที่จะเย้ายวนให้กษัตริย์แห่งแคว้นหลู่หลงใหลหมกมุ่นในกามารมณ์โดยที่จะไม่ไปบริหารบ้านเมืองเหมือนเคย และในที่สุดเมื่อวางแผนแล้วก็ส่งผู้หญิงเหล่านั้นไปเป็นเครื่องบรรณาการ อาจจะเป็นของขวัญปีใหม่ เป็นส.ค.ส. ปีใหม่ ส่งความสุขกันด้วยผู้หญิง ก็เข้าใจว่าเจ้าแคว้นหลู่ตอนนั้น หรือเจ้าเมืองหลู่ก็คงจะอายุค่อนข้างมาก เพราะว่าขงจื้อตอนนั้นก็อายุมากพอสมควรราว ๔๐-๕๐ ปี ทีนี้เมื่อเจ้าเมืองหลู่มาเจอผู้หญิงสวยๆ และสาว ๆ มีจริตแพรว-

พราวด้วยกันทั้งนั้น และพวกนี้มาอย่างมีแผนทั้งนั้น ถ้าหากว่าเรามองอีกแง่หนึ่งผู้หญิงเหล่านี้ก็เป็นผู้หญิงที่น่ายกย่อง เพราะแก่ทำงานเพื่อชาติ ยอมเสียสละชีวิตพลีชีวิตของตัวเพื่อประเทศชาติ แต่ถ้าเรามองในแง่ของแคว้นหลู พวกนี้ก็ถือว่าเป็นตัวบ่อนทำลาย และในที่สุดก็จริงอย่างที่เขาวางแผนไว้ กษัตริย์แห่งแคว้นหลูนั้นก็หมกมุ่นในกามารมณ์จนกระทั่งไม่ออกจากราชการแผ่นดิน แม้ขงจื้อจะแนะนำตักเตือนอย่างไรก็ไม่เชื่อฟัง หนักๆเข้าขงจื้อก็เห็นว่า เอ มันชักวุ่นวายเดือดร้อนขึ้นทุกที เพราะว่ากษัตริย์ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเสียแล้ว ขงจื้อก็เลยลาออกจากตำแหน่ง เพราะอยู่ไปก็ไม่มีความประโยชน์ ถ้าอยู่ไปแล้วบ้านเมืองวุ่นวาย เขาก็จะบอกว่าเพราะขงจื้ออีก เพราะฉะนั้นขงจื้อก็เลยลาออกและก็เดินทางไปยังแคว้นต่างๆ แล้วก็รับอาสาที่จะเป็นที่ปรึกษาในด้านราชการบ้านเมืองของแคว้นต่างๆ แต่ก็ปรากฏว่าไม่มีแคว้นไหนเขาเอาตัว เขาอาจจะเห็นว่าอยู่แคว้นหลูก็ไม่สามรถทำให้แคว้นหลูมีความสุขได้ ไม่สามรถทำให้กษัตริย์แห่งแคว้นหลูนี้ปกครองบ้านเมืองให้มีสันติสุขได้ แล้วจะรับไว้ทำไม เพราะฉะนั้นขงจื้อในสมัยที่ท่านมีชีวิตอยู่นี้ จึงมีแต่ความผิดหวัง เพราะฉะนั้น ถ้าเรามองในแง่หนึ่ง นักปราชญ์ส่วนมากมักจะประสบความผิดหวัง แต่บางทีก็มาได้รับความสำเร็จต่อเมื่อตายไปแล้วหลายสิบปีแล้ว อย่างพระเยซูนี้ ในชีวิตของท่าน ท่านก็ผิดหวัง ในที่สุดก็ถูกตรึงไม้กางเขน แม้กระทั่งโสกราตีสเองก็ถูกบังคับให้ดื่มยาพิษ ขงจื้อก็เช่นเดียวกัน ในที่สุดเมื่อขงจื้อออกไปแล้ว แคว้นหลูก็ตกอยู่ในความวุ่นวายเช่นเดียวกับแคว้นอื่นๆ

เมืองไทยเราผมก็ว่าอยู่ในสถานะอย่างนั้น เวลานี้รัฐสภาว่าวุ่นวายขึ้นมา เรามีการปลุกระดมกันอยู่เรื่อยๆ ความจริงการปลุกระดมผมก็เห็นว่ามันดี การปลุกระดมว่าคนมันหลับก็ต้องปลุกให้มันตื่น ตื่นแล้วก็ต้องระดม ระดมเพื่อให้

มันเกิดการรวมพลัง แต่ปัญหาก็คือว่า ปลุกระดมแล้วระดมไปไหน ระดมคน
 เพื่อไปทำความหายนะให้แก่ผู้อื่นหรือว่าเราจะระดมพลเพื่อสร้างความสุขความ
 เจริญหรือความมั่นคงของชาติ นี่เป็นเรื่องที่น่าคิดว่าการกระทำนั้นมันมีความ
 สุจริตยุติธรรมแค่ไหนเพียงไรหรือไม่ นี่ก็มีการวิจยวิเคราะห์กันอยู่มากเหมือน
 กัน เพราะว่าบางคนมีหน้าที่ปลุกระดมอย่างเดียว ปลุกระดมทางโน้นบ้าง ปลุ
 กระดมทางนี้บ้าง ให้สองฝ่ายตีกัน มันก็สนุกดี คือแบบประยุกต์ สมัยผมเป็น
 เด็กก็มีพวกปลุกระดมแบบนี้ พวกเขียนหัว เป็นเด็กวัดอยู่ บางทีอยากจะชก
 กัน ไม่กล้าชก เพราะถ้าหากว่าใครชกก่อน พระท่านตีคนนั้น อาจารย์ก็ตี
 คนนั้น เห็นตั้งท่าจะชกกัน บางทีมันไม่ชกได้แต่ทำกันว่า “มึงเอาก่อนซี มึง
 ชกก่อนซี” มันก็ทำกันอยู่อย่างนั้น แล้วก็ไม่มีใครกล้าชก กลัวสมภารจะเล่น
 งาน มันก็มีคนชนิดพวกบ้างช่วงยุหรือพวกปลุกระดมนี้แหละ แล้วก็เขียนหัวขึ้น
 ๒ หัว คือเอาไม้เขียนที่พื้นเป็นวงกลมๆ นีหัวแคะ นีหัวอายนั่นนะ ใครลบ
 ก่อนเป็นพ่อ มันก็จ้องกัน ใครไปลบก่อนก็ชนะ ถ้าหากว่าคนหนึ่งลบได้แล้ว
 อีกคนหนึ่งไม่ชก ก็แสดงว่าผู้ปลุกระดมผิดหวัง เมื่อผิดหวังแล้วจะทำอย่างไร
 ก็ต้องไปอีกชั้นหนึ่ง มีแผนที่ ๒ เมื่อแกลบแล้ว ลบก็ไม่เอามือลบ ต้องเอา
 เท้าลบ ถ้าเอามือลบก็มีเรื่องครับ ถูกเตะแน่ ฉะนั้นต้องเอาเท้าลบ พอลบ
 หัวคนนั้นได้แล้ว ก็แสดงว่ามือเหนือกว่า แต่ว่ายยังไม่กล้าชกหรือตี เพราะ
 อายนั่นไม่ชกตามแผน มันก็ต้องมีแผนที่ ๒ เมื่อลบหัวเขาได้แล้ว ยังไม่แน่
 แผนชั้นที่ ๒ ก็ต้องบอกคนลบหัวว่า ลองลบหัวลบหลังดูซิ ถ้าลบหัวลบหลัง
 ได้แล้ว อายนั่นไม่สู้ อายนี่แพ้แล้วครับ เป็นที่รู้กันทั่วไป อายนี่ไม่สู้คน
 ถือว่าเป็นเรื่องที่น่าอับอายขายหน้า เสียศักดิ์ศรีเป็นอย่างยิ่ง ถ้าบางทีแผนหนึ่ง
 เรายังอดใจได้ แผน ๒ นี้มันอดไม่ได้หรือครับ ถึงจะเล็กกว่าก็ต้องสู้เพื่อ

ศักดิ์ศรีของตัว คราวนี้พวกปลุกระดมก็สนุกซิครับ ที่นี้ก็ชกกันใหญ่จนกว่า
พระท่านจะมาเรียกไปตี นี่เป็นอย่างนี้ ปลุกระดมมีมานานแล้ว

พระพุทธเจ้าท่านก็ทรงสอนนักปลุกระดมตอนที่ท่านส่งพระสาวก
๖๐ พระองค์ออกประกาศศาสนา แหมวาทะของพระพุทธเจ้าน่าเลื่อมใสเหลือเกิน
คือเรานึกถึงสาวก ๖๐ องค์ รุ่นแรก ๕ องค์แรกนั้น คือ พระปัญจวัคคีย์นี้ล้วน
เป็นพวกพราหมณ์ ก็คงไม่มีปัญหาอะไร แต่อีก ๕๕ องค์ล้วนเป็นลูกเศรษฐี
ทั้งนั้น อดีตเพลย์บอยทั้งนั้นแหละครับ แล้วพวกนี้เป็นบุคคลที่สำคัญในสังคม
เป็นผู้นำแฟชั่น เพราะถ้าหากว่าพวกเศรษฐีทำอย่างไร คนอื่นๆก็ทำอย่างนั้น
ท่านลองนึกดูซิว่า พระยาคันพิงมาบวชเป็นคนแรก ที่ท่านบวชนั้นก็เพราะท่าน
กลัวใจเหลือเกิน ความเบื่อหน่ายในครอบครัวลูกเมียมันมากมาย มีปราสาท
อยู่ถึง ๓ หลัง บางทีจนกระทั่งจำไม่ได้ว่าคนไหนเมีย คนไหนลูก เพราะบางที
อายุ ๑๗-๑๘ ปีเหมือนกัน เลยไม่รู้ว่าลูกหรือเมีย มันก็วุ่นวายกันหมด “ที่
วุ่นวายหนอ ที่นั้ขัดข้องหนอ” ก็เลยออกบวช พระพุทธเจ้าก็ทรงบอกว่า
“ที่นั้ไม่วุ่นวายหนอ ที่นั้ไม่ขัดข้องหนอ มาที่นั้เถิด เราจะแสดงธรรมให้ฟัง”
ท่านก็เลยมา มาแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงเทศนาสั่งสอนจนได้เป็นพระโสดาบัน
และต่อมาก็ได้เป็นพระอรหันต์ พอลูกเศรษฐีในเมืองที่เป็นเพื่อนๆ สนทนกัน ได้
ข่าวว่าพระยาคบวชเท่านั้นแหละครับ มันเป็นเรื่องอัศจรรย์ เอ หมอนี่บวชได้
อย่างไร ก็คล้ายๆว่าเป็นเพลย์บอยแก่ๆบวชได้อย่างไร การบวชคงต้องตีแน่
นายยศถึงสละไปได้ อีก ๔ คนก็มาบวชตาม โดยที่ไม่รู้ว่าบวชนี้มีความหมาย
อะไร บวชตามเฉยๆเป็นแฟชั่นไปเลย พอ ๔ คนบวชตามก็เป็นว่าลูกเศรษฐี
๕ คนมาบวช ที่นี้อีก ๕๐ คนที่อยู่ชานเมืองเช่นแถวบางกะปิ นี่เปรียบเทียบ
นะครับ อะไรพวกนี้ พอได้ยินพระยาศักดิ์ปลุกระดม ๔ คนบวชเสียแล้วก็คิดว่า

การบวชหนึ่งองค์ ก็บวชตามอีก นี้โดยไม่รู้เลยว่าบวชทำไม แต่ว่าคิดว่าขนาดที่พระยศบวชได้ ต้องดีแน่ๆ คนที่ขนาดมีประสาทยู่ ๓ หลัง อุตส่าห์สละไปได้ คงต้องดีแน่ เราไม่มีสักหลัง หรือมีเพียงหลังเดียว มันจะสู้นายศได้อย่างไร นายศยังบวชได้ เราก็บวชบ้าง ก็ปรากฏว่าทั้ง ๕๕ คนล้วนเป็นลูกเศรษฐีทั้งนั้น

เมื่อลูกเศรษฐีเหล่านั้นเป็นพระอรหันต์หมดแล้ว พระพุทธเจ้า แห่งพระองค์ทรงปลุกใจเก่งจริงๆ วิธีปลุกใจพระองค์ก็ทรงเรียกประชุมพระอรหันต์ทั้ง ๖๐ องค์ ถ้าใช้ภาษาไทยก็แปลว่า “ลูกเอ๊ย” หรืออะไรก็แล้วแต่ คือเป็นกันเองว่า “บัดนี้ลูกๆ ก็พ้นจากบ่วงทงทเป็นทพย ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕” หมายถึงบ่วงคือกิเลสนี้เอง สละบ่วงได้หมดแล้ว บ่วงคืออะไรเล่า ทพยสินเงินทอง ลูกเมีย สละบ่วงนี้คือตัดบ่วงได้แล้ว บัดนี้ลูกๆ ก็พ้นจากบ่วงทั้งหลายทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่เป็นทพย บัดนี้ “ลูกจงออก” “จรต ภิกขเว จาริกิ ฯลฯ” จาริกไปแสดงธรรมโปรดมหาชนให้งามทั้งในเมืองต้น ให้งามทั้งในท่ามกลาง ให้งามทั้งในที่สุด ให้ได้ทั้งใจความ ให้ได้ทั้งผลความ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แล้วเมื่อลูกจะไปนั้น ทางเดียว อย่าไป ๒ คนนะ ไปทางละคน แม้แต่พ่อเองก็จะไปยังตำบลอรุณเวลาเสนาณิกม” เรายังนึกถึงว่าพระพุทธเจ้าเป็นลูกกษัตริย์ ได้ลูกเศรษฐี ๕๕ คนมาเป็นกำลังสำคัญ เพราะฉะนั้นที่เมืองพาราณสีพระพุทธเจ้าทรงปล่อยเลย ปล่อยให้ลูกศิษย์ เชื้อมีลูกศิษย์ เพราะบุคคลเหล่านั้นเรียกว่าหรือคล้ายๆ กันเป็นคนชั้นนำของสังคม พระพุทธเจ้าเสด็จมาเมืองราชคฤห์ และก็ปรากฏว่าเมืองนี้เคยเป็นศูนย์กลางศาสนาพราหมณ์และศาสนาเชนมาก่อน แต่ในที่สุดก็เลยกลายเป็นศูนย์กลางศาสนาพุทธ นี้เพราะความสามารถของลูกศิษย์พระองค์ทรงรู้จักไว้ใจ แต่ว่าเราไปปลุกระดมมาเพื่อทำความดี เพื่อสร้างสรรค์

สังคมให้สังคมมีความสงบสุข เพราะเมืองพาราณสีก็ดี เมืองราชคฤห์ก็ดี เมือง
 สวาทดีก็ดี เมืองใหญ่ๆเหล่านี้เป็นศูนย์กลางการค้าทั้งนั้น พวกเศรษฐีทั้งหลาย
 เหล่านี้เป็นผู้ที่กุมการเศรษฐกิจของชาติสมัยนั้น ก็แบบพอขุนรามคำแหงว่าไว้
 ว่า “ใครใครค้าช้าง คำ ใครใครค้าม้า คำ” คือ การค้าขายหรือการค้าเนินการ
 เศรษฐกิจเป็นแบบเสรีนิยม สมัยนั้นถือแบบเสรีนิยมกันอยู่ เพราะว่าสามารถ
 ที่จะตั้งทำเลการค้าได้อย่างสบาย แม้แต่กระทั่งคนอย่างอนาถบิณฑิกเศรษฐีนี้
 ท่านอยู่ในแคว้นมคธ พระเจ้าปเสนทิเสด็จไปแคว้นมคธมาแล้ว ก็ไปเห็นแคว้น
 มคธอุดมสมบูรณ์ เพราะ ๒ แคว้นนี้เป็นคู่แข่งกันด้วย และเรียกว่าเกี่ยวคอง
 กัน คือว่าคล้ายๆกับว่าพระเจ้าพิมพิสารคูเหมือน จะได้น้องสาวของพระเจ้า
 ปเสนทิเป็นมเหสี และพระเจ้าปเสนทิก็ได้น้องสาวพระเจ้าพิมพิสารเป็นมเหสี
 คือต่างคนต่างเป็นเขยของกันและกัน ความสัมพันธ์ก็มีมาก แล้วเมื่อพระเจ้า
 ปเสนทิทรงเห็นอนาถบิณฑิกะซึ่งเดิมท่านชื่อสุทัตต์ ว่าเป็นเศรษฐีที่ร่ำรวยกว่าเป็น
 เศรษฐีที่ใจบุญสุนทานมาก พระเจ้าปเสนทิทรงอยากจะได้เศรษฐีอย่างนี้มาไว้
 เป็นตัวอย่างในเมืองสวาทดีบ้าง เพราะตอนนั้นเมืองสวาทดียังไม่ได้นับถือพระ
 พุทธศาสนา ก็อยากจะให้เศรษฐีนี้มาเป็นหลักของเมืองสวาทดี และเมื่อขอ
 พระเจ้าพิมพิสาร ก็ต้องขออนะครับ เพราะว่าตำแหน่งเศรษฐีนี้ไม่ใช่ใครมี
 เงินก็ไม่ได้ ต้องเป็นตำแหน่งที่ได้อภัยยกย่อง อย่างสมัยก่อนของเรามีพระยา
 ไชยภูกราชเศรษฐี ได้บรรดาศักดิ์ มีตำแหน่งในทางราชการ ถ้ามีเงินถึงขนาด
 นี้เป็นเศรษฐี ถ้ามีเงินถึงขนาดนั้นเป็นมหาเศรษฐี ฉะนั้นพระเจ้าปเสนทิก็ขอ
 พระเจ้าพิมพิสาร ขอเอาสุทัตต์ เศรษฐีสุทัตต์ไปไว้ในเมืองสวาทดี ในที่สุด
 พระเจ้าพิมพิสารก็ทรงยอมให้ นี่แสดงถึงเศรษฐีว่าเป็นกำลังสำคัญในการที่จะ
 เชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างชาติได้ ถ้าหากว่าเศรษฐีผู้นั้นมีความรักชาติ และ

ในที่สุกอนาถบิณฑิกะหรือสุกัททันท์ก็ไปอยู่เมืองสาวัตถี แต่ไม่ได้ไปอยู่ในเมืองไปตั้งเมืองอีกเมืองหนึ่งเป็นเมืองเล็กๆ คล้ายๆว่าเป็นศูนย์กลางการค้า ว่านี่เป็นเมืองธุรกิจโดยเฉพาะ เช่นเดียวกับอเมริกาก็ถือนิวยอร์กเป็นเมืองธุรกิจ มันไม่ใช่กรุงเทพฯ ไม่ใช่เวอชิงตัน ของเราอะไรๆก็อยู่ในกรุงเทพฯหมด เวลาที่คนเดือดร้อน เราบอกว่าประชาชนส่วนใหญ่เดือดร้อน ความจริงก็แค่ประชาชนในกรุงเทพฯ อย่างเวลานี้เราเดือดร้อนเรื่องข้าวขึ้นราคา ความจริงก็ขึ้นมาไม่เท่าไร เราก็เดือดร้อนกันอยู่แค่นี้ แล้วเราบอกว่า นี่ประชาชนส่วนใหญ่ความจริงประชาชนส่วนใหญ่ไม่เดือดร้อน เพราะว่าเขากินนา ประชาชนส่วนใหญ่จริงๆเขากินนา เขาไม่ได้เดือดร้อนหรอก เขาต้องการให้ข้าวขึ้นราคาด้วยซ้ำ ประชาชนส่วนน้อยต่างหากที่เดือดร้อน แล้วความจริงก็เป็นเรื่องที่น่าคิดอะไรหลายอย่าง เพราะว่าสมัยหนึ่งเราก็มีพวกไปปลุกระดมมวลชนตามทุ่งไร่นาว่าชาวนาเหล่านี้เดือดร้อน ข้าวก็ขายได้ราคาถูก ถูกกดราคา รัฐบาลควรจะประกันราคาข้าวให้แก่ชาวนาเพื่อยกฐานะการครองชีพของชาวนาให้ดีขึ้น เราก็ไปปลุกระดมชาวนาให้เล่นงานรัฐบาล ถึงกับชาวนาต้องมาตั้งแคมป์หรือว่าค่ายอยู่ที่สนามหลวงจนกระทั่งเปิดเพลง "ถนนกับควาย" จนกระทั่งตอนนั้นผมจำทำนองได้ เข้าหูทุกวัน เพราะผมอยู่ราชบัณฑิตยสถาน อยู่ข้างสนามหลวง จำได้เปิดเพลงทุกวันจนกระทั่งต้องให้เด็กไปซื้อเนื้อเพลงมาแล้วร้องคลอตาม รู้สึกว่าชาวชั่งก็

แต่รัฐบาลไม่ได้สนใจชาวนาหรอก ตอนนั้นรู้สึกว่าจะเป็นสมัยอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี ในที่สุดถึงกับต้องเดินขบวน และก็ปรากฏว่าคราวนั้นพระเดินขบวนด้วย คงจะนึกออกกว่าภาพที่พระเอามือคล้องแขนกันแล้วเดินขบวนกับเขา ซึ่งก็เป็นภาพที่ไม่งามอะไรนัก แต่ว่ามองในแง่หนึ่งก็น่าเห็นใจเพราะท่านก็เป็นลูกชาวนาทิ้งนั้น

คราวนี้พอรัฐบาลประกันราคาข้าวเพื่อยกฐานะของชาวนาให้ดีขึ้น ก็มา
 ปลุกระดมกันใหม่อีก คราวนี้ปลุกระดมพวกที่ไม่ใช่ชาวนา ผมก็ยังไม่รู้ว่าเขา
 อยากรันแน่ คือว่าเราไม่มี "จุดยืน" ที่แน่นอน เวลานั้นถ้ามองอีกแง่หนึ่งก็
 คล้ายๆว่าจะทำให้มันวุ่นวายอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าถ้าเรามาศึกษาในแง่ของการ
 เศรษฐกิจแบบเสรีนิยมนี้ ผมว่าความจริงมันก็คือว่ามีข้อแม้อยู่อย่างหนึ่งว่า
 พวกนายทุนทั้งหลายเหล่านี้จะต้องเป็นคนมีศีลธรรม เรื่องนี้มันว่าเป็นจุดที่
 สำคัญที่สุดของระบบเศรษฐกิจเสรีนิยม คือถ้าหากว่านายทุนไม่มีศีลธรรม
 ช่องว่างระหว่างนายทุนกับประชาชนจะมากขึ้นทุกที คือนายทุนแก้มั่งมีอยู่แล้ว
 และแกจะมั่งมีมากขึ้นๆ ยิ่งสินค้าขึ้นราคามากเท่าไร แกยังมีกำไรมากเท่านั้น
 เพราะว่าภาระทั้งหลายแก่ก็ต้องผลักไปให้ประชาชน - ใครจะไปรับ รัฐบาล
 ขึ้นภาษี ๑๕ สตางค์ ผมก็ต้องขึ้นมา ๕๐ สตางค์ จะไปขึ้น ๑๕ สตางค์มันคิดยาก
 ขึ้นเสีย ๕๐ สตางค์เลยหมดเรื่อง แกรมได้กำไรอีก ๓๕ สตางค์ ยิ่งขึ้นยิ่งดี ถ้า
 หากว่าเป็นแบบนี้ คนก็จนหนักลงไปทุกที ช่องว่างระหว่างคนมั่งมีกับคนจน
 ก็จะเกิดขึ้น แล้วมันจะเป็นช่องว่างที่ใหญ่โตออกไปทุกที จนกระทั่งไม่มีทาง
 ที่จะมาประสานกันได้ และในที่สุดอะไรจะเกิดขึ้น ในเมื่อคนที่ยากจนทั้งหลาย
 ไม่มีกินจริงๆ แล้วคนทั้งหลายจะต้องอยู่ได้ด้วยอาหาร เมื่อไม่มีอาหารกิน ก็
 จะเกิดการปฏิวัติขึ้นอย่างการปฏิวัติของกรรมกร ปฏิวัติของชาวนาก็ต้องเกิด
 ขึ้น แล้วทำไมจะต้องปล่อยให้เกิดปฏิวัติกันขึ้น ศีลธรรมนี้แหละครับเป็นจุด
 เชื่อมโยงที่สำคัญที่สุด ท่านสตุทท์ท่านไปจากเมืองราชคฤห์ แล้วเมื่อท่านไป
 อยู่ในแคว้นโกศล ท่านก็ทำตัวเป็นท้าวเชื่อมโยงทีตี อย่างน้อยก็ทำให้แคว้นมคธ
 กับโกศลไม่ทำสงครามกัน แม้ว่ากษัตริย์ทั้งสองพระนครจะเกี่ยวดองกันก็ตาม
 แต่ว่าเป็นแคว้นที่แข่งอำนาจกันอยู่ อย่างนี้แล้วมันก็อดไม่ได้ นี่คล้ายๆที่ท่าน

เป็นทัวเชื่อม ท่านทำหน้าที่เป็นนักการทูตที่ดีเพราะอะไร เพราะแคว้นมคธ กษัตริย์พมพิสารก็คือพุทธศาสนา แคว้นสวักดี พระเจ้าปเสนทิโกธีคือพุทธศาสนา อนาคตบิณฑิกะเป็นทัวเชื่อม แต่ท่านเป็นเศรษฐีนักบุญ ท่านเป็นเศรษฐีที่ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว แล้วก็ไม่ได้เบียดเบียนคนยากจนให้มันจนหนักไปอีก ท่านเป็นเศรษฐีที่เป็นขวัญใจของประชาชน นอกจากท่านจะใส่บาตรเป็นประจำทุกวัน วันละหลายร้อยรูปแล้ว ท่านยังมีโรงทานสำหรับคนจนที่เดือดร้อน หรือคนเดินทางไกล หรือคนกำพร้าอนาถาอะไรก็ตามอีกด้วย ใครก็ตาม ถ้ามาที่บ้านอนาถบิณฑิกะหรือท่านสุทตต์นี้แล้วจะไม่เคยผิดหวัง มาถึงก็มีกินอุดมสมบูรณ์ จะเอากลับไปฝากลูกฝากเมียก็ได้ เพราะเหตุนี้อนาถบิณฑิกะนี้จึงเป็นนิกเนม (nickname) หรือว่าเขาเรียกว่าสมญาที่คนเขาคังให้ ความจริงท่านชื่อ สุทตต์ ท่านไม่ได้ชื่ออนาถบิณฑิกะ อนาถะ ก็คือ อนาถา นั่นเอง ก็แปลว่า ผู้ไม่มีที่พึ่ง บิณฑิกะ ก็แปลว่าผู้มีก้อนข้าว ท่านเป็นเศรษฐีที่มีก้อนข้าวหรือมีอาหารไว้สำหรับคนยากจนตลอดเวลา เพราะฉะนั้นเศรษฐีอย่างนี้เป็นเศรษฐีที่ประชาชนไม่เกลียดเพราะไม่เอาธิดเอาเปรียบสังคม ท่านทำมาค้าขายด้วยความสุจริต เมื่อได้มาก็ตอบแทนสังคมไม่ได้เอาเปรียบสังคม แต่ว่าเรื่องของระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมทัวๆไป คนมันหนักไปในทางวัตถุ คือ คิดแต่ว่าเราจะทำอย่างไรจึงจะทำมาค้าขายให้ได้เงินมากที่สุด พวกกรรมกรทั้งหลายจะเป็นอย่างไรก็ช่างเป็นไร ถ้าหากว่าเราสามารถเอาเปรียบได้มากเท่าไรก็ดีเท่านั้น แล้วเราก็เห็นตัวอย่างที่ดีก็คือในสหรัฐอเมริกาที่เสรีนิยมจริงๆ และในที่สุดพวกนายทุนทั้งหลายก็มั่งมีมากขึ้น แต่เขาก็ยังมีมาตรการอะไรบางอย่างซึ่งช่วย คือถ้าหากว่ารายได้มันมากเกินไป ก็เก็บภาษี ๕๐ เปอร์เซ็นต์ ของเราเพิ่งมีมาทีหลัง ที่นี้บางคนก็ไม่อยากเสีย ไม่อยากเสียก็มีทางเดียวคือต้องเอาเงินนั้นไปลงทุนใหม่ ขยายกิจการออกไปหรือไม่

อย่างหนักตั้งเป็นมูลนิธิขึ้น มูลนิธิของฝรั่งเศสขึ้นเพื่อเหตุผลทางการเมืองและ
 เพื่อหลีกเลี่ยงการที่จะเสียภาษี เขาบุญคุณหลายต่อ ฉะนั้นเราจะเห็นว่ามูลนิธิ
 ต่างๆที่มาดำเนินกิจการต่างๆในประเทศต่างๆนั้น บางประเทศเขาก็ไล่ออกไป
 เพราะเขาถือว่าที่ใดตั้งนี้ ไม่คุ้มกับที่เขาต้องเสีย คือคล้ายๆมาในรูปของนักบุญ แต่
 ความจริงมันมีแผนอะไรอยู่ เพื่อทำงานสัมพันธ์กับองค์การสืบราชการลับของเขา
 อย่าง ไชซี.เอ. อะไรต่างๆพวกนั้นก็มียุ่ นี้เขาจึงไม่ต้องการ แต่มูลนิธิของเรา
 เป็นมูลนิธิที่ตงขึ้นมาด้วยจิตที่เป็นกุศล เราต้องการที่จะเอาเงินดอกผลต่างๆ
 ไปบำรุงการศึกษาหรืออะไรก็แล้วแต่ที่เป็นสาธารณประโยชน์ จุดมุ่งหมายก็
 ไม่เหมือนกัน พันฐานหรือจะเรียกว่าภูมิหลังของการตั้งมูลนิธินั้นผิดกัน เรา
 ตงอย่างที่ว่าจิตเป็นกุศล แต่ของเขาตงอย่างการเมือง และเป็นการที่จะต้อง
 ไม่เสียภาษี ถ้าเขาไม่ตง เขาก็ต้องเสียภาษี ถ้าเขาตง เขายังได้ขอเสีย นอก
 จากนั้นยังช่วยชาติในด้านการเมืองได้ด้วย ฉะนั้นการทำงาน บางที่ทำงานอย่าง
 เดียวกัน แต่ว่าภูมิหลังหรือว่าเจตนารมณ์หรือว่าอุดมการณ์ต่างกัน อย่างพระ-
 พุทธเจ้ามักจะถูกอ้างจากฝ่ายตรงกันข้ามว่าพระพุทธเจ้านี้เป็นลูกชวานาซึ่งเราก็
 ถือว่าใช่ เพราะว่าตระกูลของพระองค์ก็เป็นชวานาทันนั้น เป็นกษัตริย์ที่ทำนา
 สุทโรทนะ สุกโกทนะ โธโตทนะ ฉนิโตทนะ อมิโตทนะ คำว่า "โอทนะ" ก็
 แปลว่า "ข้าวสุก" ล้วนเป็นพวกข้าวสุกทั้งนั้น พวกเกษตรกรทั้งนั้น แม้กระทั่ง
 บางที่ต้องทำสงครามกันด้วยการแย่งน้ำที่จะรดเข้านา เพราะการทำนาถือเป็น
 หลักอันสำคัญ กษัตริย์ก็ทำนา เพราะคำว่า "กษัตริย์" กับ "เกษตร" ก็พวก
 เดียวกัน ผู้ที่มีนาจต้องทำนาเหมือนกัน ที่นี้เขาก็มักจะอ้างพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็น
 ลูกชวานา พระองค์ปฏิวัติสังคม พระองค์ช่วยคนจนอะไรต่างๆ เหล่านี้ นีมองใน
 แง่หนึ่งก็จริงอย่างเขาว่า แต่มองอีกแง่หนึ่งคือ ผมไม่อยากจะเอาพระพุทธเจ้า

ไปเปรียบเทียบกับใคร พระองค์อยู่สูงเกินไป เพราะว่าหน้าที่พระองค์ทรงสละราชสมบัติออกมา สละลูกเมียออกมา พระองค์ไม่ได้สละเพราะความผิดหวัง หรือว่าเพราะมียศ หรือความเกลียดชังอะไร คิดอยู่ในจิตใจ ถ้าเราจะพูดว่า พระพุทธเจ้าเป็นนายทุน ก็ไม่ผิด จะว่าพระพุทธเจ้าเป็นพวกศักดินา ก็ไม่ผิด แต่พระพุทธเจ้าเป็นคนของประชาชนและมาช่วยประชาชนด้วยความเมตตา ด้วยความกรุณา ไม่ใช่แบบนักปฏิวัติทางตะวันตกซึ่งเราเกิดทุนกันมากในเวลานี้ เราในที่นี้ไม่ได้หมายถึงผมถึงท่าน แต่ว่ามีคนเป็นจำนวนมากเขาเกิดทุนจนเกือบจะเป็นพระเจ้าไปแล้ว ซึ่งท่านก็มาปฏิวัติสังคม เกลียดบุคคลบางประเภท อย่างเช่นพวกนายทุน ต้องรวบรวมพลังก้อนกับเกี่ยวเข้าด้วยกัน คือ ทั้งกรรมกรและชาวนาจะต้องปฏิวัติโลก ท่านนายทุนให้ตายให้หมด เพราะพวกนี้เองเอาตัวเขาเปรียบให้เลือดมันแดงจนจุกเกี่ยวกับพื้นธงสีแดง นี่ก็อุดมคติของเขา ใช้นโยบายที่รุนแรง เพราะมันมีเบื้องหลัง เบื้องหลังของผู้ที่นำหรือเจ้าของลัทธินี้แกมีความผิดหวัง และแกมีความเกลียด มียศคติ แต่พระพุทธเจ้าไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงทำด้วยเมตตากรุณา และไม่ต้องการที่จะให้คนทั้งหลายในสังคมนั้นแตกแยกกัน พระองค์ทรงเป็นตัวเชื่อมคนทุกประเภท อย่างที่ผมเคยพูดเรื่องช่องว่างในสังคมที่มีมาหลายครั้งแล้ว เพราะสังคมเราประกอบด้วยคนหลายประเภท หลายอาชีพ ข้อสำคัญก็คือว่าแต่ละอาชีพๆ เราทำหน้าที่ของเราสมบูรณ์แบบใหม่ ถ้าเราเป็นพ่อแม่ เราเป็นพ่อแม่ที่ดีใหม่ ถ้าเราเป็นครูอาจารย์ เราเป็นครูอาจารย์ที่ดีใหม่ ถ้าพ่อแม่เป็นพ่อแม่ที่ไม่ดีแล้ว จะให้ลูกมีความกตัญญู มีนัยากเหมือนกัน ครูอาจารย์ไม่ทำหน้าที่ของครูอาจารย์ที่ดี จะไปให้ลูกศิษย์มีความเคารพนับถือมันนัยาก

เวลานี้สังเกตุในสังคมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถาบันมหาวิทยาลัย หรือว่าชั้นอุดมศึกษาทั้งหลาย พวกเด็กๆ มักจะรู้สึกว่ามีความเคารพนับถือครูบาอาจารย์น้อยลง มีแต่จะขับอาจารย์ออกอยู่ท่าเดียว จนกระทั่งเมื่อสองสามวันนี่ผมไปอภิปรายที่วัดพิชัยญาติ ผมก็นึกฆ่า ดอกเตอร์อุทิศ นาคสวัสดิ์ ท่านก็บอกเราต่อไปที่จะหาลูกศิษย์มาให้ครูประจำปีก็คงไม่มีหรอก อีกหน่อยพวกอธิการบดีก็จะต้องนำดอกไม้รูปเทียนไปไหว้ลูกศิษย์ เสร็จแล้ว ก็ต้องนำพวกคณาจารย์ทั้งหลายเข้าประชุมแล้วก็ต้องมาอยู่ข้างล่าง ให้ลูกศิษย์ขึ้นไปอยู่ข้างบน เปลี่ยนที่นั่งกันเสียบ้าง เสร็จแล้วก็บอกว่า

“ท่านนักศึกษาที่เคารพทั้งหลาย”

บัดนี้ข้าพเจ้าในนามของธการบดีและคณาจารย์ทั้งหลาย ต่างรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ท่านมีต่อข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง เพราะถ้าหากว่าไม่ได้พวกท่านแล้ว ข้าพเจ้าคงไม่มีโอกาสมาสอนและก็จะไม่มีเงินเดือนที่จะเลี้ยงตัวเลี้ยงครอบครัว การที่ข้าพเจ้าดำรงชีวิตอยู่ได้ทุกวันนี้ก็เพราะบุญคุณที่ท่านมีต่อข้าพเจ้าทั้งหลายนั่นเอง บัดนี้ถึงโอกาสอันสมควร ด้วยความสำนึกในพระคุณของท่าน ข้าพเจ้าทั้งหลายจึงได้นำดอกไม้รูปเทียนมาเป็นการแสดงความคารวะเคารพสำนึกในพระคุณของท่าน ฯลฯ” ว่าเรื่อยไปเสร็จแล้วก็บอกอาจารย์ทั้งหลายว่า กราบ ๓ ครั้ง พอเสร็จแล้วนักศึกษา ประธานนักศึกษาก็ต้องขึ้นไปกล่าวสุนทรพจน์ว่า

“ท่านอธิการบดีและคณาจารย์ทั้งหลาย”

เรารู้สึกซาบซึ้งที่ท่านทั้งหลายยังมีความสำนึกในบุญคุณที่พวกเราที่มีต่อท่าน ฯลฯ ทั่วเรื่อยไปอย่างนั้น เมื่อให้โอวาทเสร็จแล้ว อธิการบดีก็ต้องบอกอาจารย์ทั้งหลายให้กราบ ๓ ครั้ง มันอาจจะเป็นอย่างนั้นก็ได้อ เพราะเวลา

ผมสังเกตว่ามีอาจารย์อยู่เป็นจำนวนไม่น้อย ประจบลูกศิษย์เพื่อยกฐานะของ
 ตัวขึ้นมา แล้วก็ขับไล่คนอื่น ๆ ออกไปเพื่อให้ตัวเข้าไปแทน เสร็จแล้วผมว่า
 กรรมจะต้องตามสนอง อีกหน่อยก็จะต้องมีอาจารย์อีกหนึ่งมาขับพวกนี้ออกไป
 อีกเหมือนกัน เวลานี้ก็เลยกลายเป็นว่าครูบาอาจารย์ต้องคอยฟังเสียงลูกศิษย์อยู่
 เรื่อย นี่ช่องว่างมันเกิดขึ้น มันเพราะอะไร เพราะครูบาอาจารย์ไม่ได้วางตัว
 เป็นครูบาอาจารย์ที่ดี ลูกศิษย์ก็เลยไม่เคารพนับถือ บางทีมีระเบียบวินัยต่าง ๆ
 ระเบียบนี่เป็นบัญญัติ บางทีก็ตั้งจนเกินไป บางทีก็หย่อนจนเกินไป ความจริง
 จะตั้งบ้าง หย่อนบ้างก็ได้ ต้องดูจังหวะตามสมควร อย่างเรื่องที่เกิดในปัจจุบัน
 นี้ ผมก็รู้สึกว่บางทีก็จากเรื่องเล็กๆ ก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ขึ้นมาได้ เพราะตั้งท่า
 ไม่ได้มาแล้วตั้งแต่ต้น นั่นคือตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติลง ระดับศีลธรรม
 ของเรามันเสื่อมลงทุกทีแล้ว จนกระทั่งว่าเวลานี้เราจะหาครูบาอาจารย์หรือผู้
 หลกผู้ใหญ่ ที่จะเป็นหลักในด้านศีลธรรมให้เรายึดถือนี้ มันเกือบจะหาไม่ได้
 ในโรงเรียนในมหาวิทยาลัยต่างๆ มีแต่อาจารย์ที่ให้ความรู้เท่านั้นแหละ ที่จะมา
 อบรมสั่งสอนหรือแนะนำในด้านความประพฤติ ไม่มีหรือครับ เพราะอาจารย์
 เองท่านก็ไม่มีศีล ท่านจะมาให้ศีลแก่ใครได้ แล้วครูอาจารย์ที่ไม่มีศีลจะไป
 สอนเรื่องศีลไม่ได้ จะให้ศีลไม่ได้ ในที่สุดก็เพียงแต่ให้ความรู้ เขาจึงบอกว่า
 ต่อไป เขาจะไม่เรียกอาจารย์ เขาจะไม่เรียกครูหรือ เขาจะเรียกว่า ผู้บรรยาย
 หรือ ผู้ให้ความรู้ เท่านั้นแหละ เพราะครูมันสูงเกินไปสำหรับคนประเภทนี้
 ซึ่งในแง่หนึ่งผมก็เห็นด้วย เพราะครูไม่ทำหน้าที่เป็นนครจริงๆ ครูก็ต้อง ปิโย
 เป็นที่รักของลูกศิษย์ ครู คือมีความหนักทั้งในด้านจิตใจ ทั้งในด้านความรู้
 ภาวนีโย เป็นผู้อบรมฝึกฝนตนเองอยู่ตลอดเวลาแล้วก็สามารถที่จะสั่งสอนสิ่งที่
 ยากๆ ให้มันง่ายได้ สามารถที่จะแนะนำลูกศิษย์ให้ดำเนินถูกทาง ไม่ชักนำไป

ทางที่เสียอะไรต่างๆเหล่านี้ อย่างนี้คือลักษณะที่สำคัญซึ่งเราขาด ข้อนี้ก็เลยเป็นจุดหนึ่งที่ทำให้พวกที่มีความรู้สูงขึ้นมาแล้ว แก่เริ่มมีเหตุผล แก่เริ่มคิด มันผิดกับเด็กๆ พวกเด็กๆยังคอยยั้งช้า เด็กประถมเนี่ยยังไม่เท่าไร แก่ไม่คิดมาก พอถึงชั้นมหาวิทยาลัยนี่ เราสอนให้แก่คิด เมื่อแก่คิด แก่ก็มีเหตุผล

เรื่องเหตุผลไม่ใช่เรื่องความจริงเสมอไป แต่เราสอนให้เขามิเหตุมิผล ที่นั่นเขาก็เอาเหตุผลเหล่านั้นนั่นแหละมาเล่นงานเรา เพราะเราไม่พอ เรามิจุดบกพร่องซึ่งเราก็คงจะแก้ไข ที่นั่นถ้าหากว่าระคับศีลธรรมของคนเรานี้มันเสื่อม มันไม่ถึงขนาด มันก็เป็นเรื่องที่น่าหนักใจ อย่างที่สมบอกล่าวระบบเศรษฐกิจนี้เราถือเสรีนิยมมานาน คือใครอยากทำอะไรก็ทำได้ ใครจะกักตุนสินค้าอะไรต่างๆ เราก็มิมีมาตรการอะไรที่เค็ดคขาดไปเล่นงานเขา อย่างเช่นเวลาขึ้นราคาสินค้าขึ้น เขาก็เห็นค้วย ว่าเป็นการประกันราคาข้าวให้ชาวนา แต่ว่าเพ่งแค้นนั้นมันไม่พอหรอก แล้วมันมีหลักอะไรประกันว่าข้าวขึ้นราคาแล้วสินค้าอื่นจะไม่ขึ้นราคาตาม เพราะแม่ถ้าเขาบอกล่าวเขาต้องกินข้าว เมื่อข้าวขึ้นราคามา ๑๐ บาท เขาก็ขึ้นราคาสินค้าอื่นไมรูกรอบบาท แล้วเรื่องนั้นอะไรประกันราคาสินค้าบ้างหรือเปล่า ก็ บางครั้งเราทำอะไรไม่รอบคอบรัฐบาลเองก็ทำอะไรไม่ค่อรอบคอบ บางที่เรามองโลกในแง่คี่ แต่ว่ามองในแง่คี่ขัว อักหลายแง่มิได้ค้อมอง แล้วมันก็อาจจะทำให้เกิดความเค็ดคร้อนได้เหมือนอกัน

เวลานี้ก็เกิดมีก้านันผู้ใหญ่บ้านเค็ดนขบวนกันอีกแล้วนับหมื่น ที่มาประท้วงรัฐบาลให้ประกันราคาข้าวเค็ดียนละ ๒,๕๐๐ บาทนี้ไว้ ทางฝ่ายกรรมกรก็มิยอมให้รัฐบาลประกันราคา นี้มันก็จะเกิดการต่อสู้กันขึ้นแล้ว ใครพินาศใครลุ่มจุม ประเทศชาติของเรานั้นแหละ ก็รวมทั้งบุคคลเหล่านั้นคี่ค้วย มันก็จะค้องลุ่มจุมไปตามากัน เพราะฉะนั้นผมหนักใจในแง่ที่ว่าศีลธรรมของเรามัน

เสื่อมเกือบจะทุกหย่อมหญ้าณะครับ แล้วคนส่วนน้อยที่มีศีลธรรมก็ไม่มีอำนาจ เพราะฉะนั้นก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ ถึงจะไปมีอำนาจบ้าง ก็ไม่ใช่อำนาจที่แท้จริง อย่างเช่นอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ท่านเคยมีอำนาจอยู่พักหนึ่ง แต่ท่านไม่มีอำนาจจริงๆ ท่านแก้ไม่ได้ ก็เลยทำให้ผมนึกถึงปรัชญาบ้าง อะไรบ้าง ที่เรียนมาในอดีต แล้วก็เคยสอนว่า การที่จะทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุขได้ ขงจื้อท่านบอกอยู่ที่ว่าเราจะมึนกับปกครองถึงขั้น ไหม ที่เขาเรียกว่า "กษัตริย์ผู้เป็นปราชญ์" ไม่ใช่เป็นเพียงกษัตริย์เฉยๆ กษัตริย์โง่ๆไม่เอา ต้องกษัตริย์ที่เป็นปราชญ์ พลาโต ท่านก็บอกว่าต้องเป็น Philosophers-Kings เป็นกษัตริย์ผู้เป็นปราชญ์อเมริกัน ก็แบบเดียวกัน ก็คือกษัตริย์ผู้เป็นปราชญ์เหมือนกัน คือมีทั้งความเป็นนักปราชญ์ มีทั้งความเป็นกษัตริย์

ความเป็นนักปราชญ์ก็คือมีพระคุณใช้พระคุณ ความเป็นกษัตริย์นี้ต้องรู้จักใช้พระเดช นักปกครองบางครั้งก็ต้องใช้พระเดช บางครั้งก็ต้องใช้พระคุณ ส่วนมากเวลานี้เรามึนกับปกครองซุนคิดว่าถึงคราวใช้พระเดชก็ ใช้เกือบตลอดเวลา บางประเภทก็ใช้พระคุณอยู่ตลอดเวลา บางทีก็บอกว่าเป็นมะเขือเผาไปบ้าง อะไรบ้าง ความจริงก็ยังดี พอกินได้ ดีกว่ากระบอง ซึ่งกินไม่ลง นี่จะทำอย่างไร ผมก็ยังมองดู แล้วก็นึกถึงว่า พระพุทธเจ้านี้เป็นบุคคลในอุดมคติของขงจื้อ เป็นบุคคลในอุดมคติของพลาโต ซึ่งท่านเหล่านั้นไม่เคยพบ เพราะอะไร เพราะพระพุทธเจ้าท่านเป็นนักปกครอง ก่อนที่จะมาบวช พระองค์ทรงเป็นนักปกครอง นักการเมืองเต็มตัวเลยทีเดียว แล้วเป็นลูกกษัตริย์ พระองค์ทรงมีบทบาทในด้านการปกครองบ้านเมืองตลอดเวลา จนกระทั่งถึงอายุ ๒๙ ปี เมื่อออกบวชก็ได้เป็นพระพุทธเจ้า นี่เทียบกันก็คือว่าเป็นนักปราชญ์ เป็นปราชญ์อเมริกัน แต่ความจริงพระองค์ท่านสูงกว่านั้น คือทรงเป็นทั้ง โลกวิทู ผู้รู้แจ้ง

เรื่องของโลก เป็น ขรรมิวัฑู ผู้รู้แจ้งเรื่องของธรรม แล้วทรงประยุกต์โลกกับธรรมเข้ากันได้ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงสอนคนได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็น กษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นลูกเศรษฐี กหบทิ พระองค์ทรงทำให้คนทั้งหลายเหล่านี้มาผสมผสานกลมกลืนเห็นอกเห็นใจกันตลอดเวลา ไม่ได้สอนให้นายทุนเอาเปรียบคนจน แล้วก็ไม่ได้สอนให้คนจนทำลายล้างพวกนายทุนให้หมดไป ถ้าหากว่ากรรมกรทำลายล้างพวกนายทุนหมดไป กรรมกรจะไปประกอบอาชีพที่ไหนเล่า กรรมกรจะเอางานที่ไหนทำ มันก็ต้องอาศัยกัน แต่ว่าข้อสำคัญก็คือว่าอย่าเอาวัดเอาเปรียบกันมากนัก ต้องมีความเห็นอกเห็นใจกัน

ธรรมะข้อหนึ่งที่น่าคิดและผมก็เคย ไปประชุมกันที่คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หลายปีมาแล้ว ประชุมพวกบรรดาอาจารย์ทั้งหลาย ก็มีสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศเป็นประธานฝ่ายพระ ร่วมประชุมด้วย และมีหม่อมราชวงศ์กึกฤทธิ์ ปราโมช ที่เป็นนายกรัฐมนตรีนี้แหละ ท่านเป็นประธานฝ่ายกฤหัสถ์ เรามาประชุมกันว่า ระบบศีลธรรมนี้กำลังเสื่อมลงทุกที เพราะคนเราหัน ไปทางวัตถุมากขึ้นเพราะเมื่อเราถือเรื่องวัตถุเป็นเรื่องสำคัญ เรื่องจิตใจเราก็ไม่คำนึงถึง คือ เราไม่เชื่อว่าตายแล้วต้องเกิด สังคมปัจจุบันนี้ เขาไม่ถือว่าตายแล้วต้องเกิด เขาถือตามแบบที่พวกวัตถุนิยมเขาสอนว่าวิญญาณหรือจิตใจไม่มีหรือ มันเกิดขึ้นโดยบังเอิญ ก็ว่าวัตถุต่างๆมาผสม ได้อัตราส่วนพอเหมาะพอดี ความรู้สึกนึกคิดมันก็เกิดขึ้นมาเอง ความคิดแบบนี้มันมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลหรือก่อนพุทธกาลแล้ว มีอยู่ลัทธิหนึ่งในอินเดียเขาเรียกว่า ลัทธิโลกายัต หรือ ลัทธิจรวาก ลัทธินี้เขาสอนว่าคนเราก็ประกอบด้วยธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม เมื่อผสมพอเหมาะพอดีเข้า ความรู้สึกก็เกิดขึ้นมาเอง เป็นความบังเอิญ มันคล้ายๆกับว่าเราเอาปูนกินกับหมากกินกับพลูนี่คือปูนของแขก

เขามีสีขาวไม่ใช่แดงอย่างของเรา ของเราผสมสี แขนงี้เขาใช้ปูนสีขาว เขาบอกว่าเขาเอาปูนสีขาวไปป้ายพลูสีเขียว เคี้ยวแล้วจะเป็นน้ำหมากสีแดง ตามว่าสีแดงที่น้ำหมากมันมาจากไหน มันมาจากความขาวของปูนหรือ ไม่ใช่ มันมาจากความเขียวของพลูหรือ ไม่ใช่ แล้วมาจากไหน มันเป็นความบังเอิญ เขาบอกไม่ได้ นี่แบบนักจิตวิทยา นักชีวะของเราเดี๋ยวนี้ เขามักบอกว่าเป็น Chance เป็นความบังเอิญ

เมื่อเขาถือว่าจิตใจมันเกิดขึ้นโดยบังเอิญ มันไม่ได้มีจริงๆ เมื่อตายแล้วก็แล้วไป เพราะฉะนั้นเมื่อเรามีชีวิตอยู่ จงหาความสุขให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แล้วความสุขอะไรมันจะพิเศษเท่ากับความสุขทางเซ็กซ์ ทางกามารมณ์เป็นไม่มีอีกแล้ว เพราะฉะนั้นในอินเดียหรือประเทศอาหรับทั้งหลายจึงมีฮารีเม่ เขาบอกว่าเป็นทางแห่งความหลุดพ้น ที่เราพ้นยังไม่ได้เพราะมันยังไม่ถึงจุดอิมพัลส์ทางเซ็กซ์ต่างหาก ถ้ามันถึงจุดอิมพัลส์อย่างพระยศก็เบื่อ ท่านจึงพูดว่า "ทีนี้ วุ่นวายหนอ ทีนี้ขัดข้องหนอ" อย่างนี้ถึงจะเบื่อโลก ไม่อย่างนั้นยังไม่เบื่อหรอก อย่างพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงมีสันทมนกานัลมากมาย จึงเบื่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ ลัทธิโลกายัตเขาก็บอกว่า ทีนี้กับปราชญ์บางคนสอนว่ากามารมณ์ทั้งหลายนี้มันเป็นทุกข์ เขาบอกว่าพวกนี้โง่ทั้งนั้น พวกนี้เขาว่ากามารมณ์ไม่เป็นทุกข์ เหมือนกับเราจะกินมังคุดแล้วก็ทิ้งเปลือก แล้วบอกว่ามังคุดนี้ฝาดแล้วโยนทิ้งนั่นเป็นเพราะความโง่ของเราต่างหาก แต่ว่าในตำราเขาไม่ได้อ้างมังคุดหรอกครับ เขาอ้างปลา เขาบอกว่าเราจะบริโภคปลา ถ้าเรากินไปทิ้งก้าง แล้วปลาก็ติดคอเรา เราจะบอกว่าปลานี้มันไม่ดี มันไม่ใช่ มันเป็นความโง่ของเราต่างหากที่เรากินปลาไม่เป็น ก็ทำไม่ไม่กินมันแต่เนื้อเล่า ก้างมันก็ทิ้งไปซิ เขาบอกว่าการบริโภคกามารมณ์นั้น ถ้ารู้จักบริโภค มันก็ไม่เป็นพิษเป็นภัย มีความสุข

ถ้าบริโภคนั้นไม่เป็นมันเคี้ยวคร้อน ดีไม่ดีอาจไปติดโรคภัยไข้เจ็บมา นี่เพราะบริโภคนั้นไม่เป็น ท่านบอกว่ามันอยู่ที่ที่เรารู้จักต่างหาก ถ้ารู้จักบริโภค มันก็ดีทั้งนั้นแหละ นี่ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ทางอินเดีย เรื่องการฆาตกรรมขึ้นหน้าขึ้นตามาก แม้แต่ในวิหารของศาสนาฮินดูบางแห่ง ไปดูสิครับเขาสลักรูปเกี่ยวกับเรื่องประกอบกิจการทางเซ็กซ์ทั้งนั้นแหละครับ เต็มวิหารเลยครับ ตามรอบๆวิหารจนกระทั่งถึงหลังคา มีแต่รูปทางนี้ทั้งนั้นเลย พวก ตำราทางศาสนาทั้งหลายก็ไปจากอินเดีย ฝรั่งเศสลอกไปจากอินเดีย ฝรั่งเศสเขาก็เขียนออกมาเยอะ แต่ไปอ่านๆดูแล้วเอาไปจากอินเดียทั้งนั้น เขามีกามศุภสูตร สอนอย่างลึกซึ้งและเชี่ยวชาญมาก นี่พระพุทธเจ้าท่านสอนพระบัญญัติว่าบรรพชิตไม่ควรช้องเสพที่สุดโค้งทั้งสองข้างคือ ๑. กามสุขัลลิกานุโยค การประพฤตินกมุ่นในกามารมณ์ ๒. อัตตกิลมถานุโยค การทรมานกาย ทรงสอนให้เดินสายกลาง เพราะทั้งสองทางไม่ใช่ทางแห่งความพ้นทุกข์ ฉะนั้นเมื่อพวกนี้เขาถือว่าชีวิตของเรามีมันมีแค่นี้ เสร็จแล้วมันก็ตายไปก็แค่นั้นเอง เพราะฉะนั้นในระหว่างที่มีชีวิตอยู่นี้ จึงพยายามกอบโกยหาความสุขให้มากที่สุด คนอื่นจะเคี้ยวครอนข้างเป็นไรก็อย่ากรังนี่ หรืออ่อนแอนี้ ทำไม่ไม่ฉลาดอย่างเราบ้าง ผลก็คือสังคมก็จะเอารัดเอาเปรียบกัน พยายามกอบโกยหาความสุขให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แล้วสังคมของเราเวลานี้ก็เป็นอย่างนั้น ชนิดที่ว่านี่ถึงบุญบาปต่างๆแทบจะไม่มีแล้ว ทำอย่างไรจึงจะเป็นเศรษฐี เงินที่ได้มานั้นจะโกงหรือคอร์รัปชันมาหรือไม่ ไม่สำคัญ ขอให้มันมีเงินก็แล้วกัน เพราะมีเงินแล้ว คนเขาก็จับตื้อ แล้วในปัจจุบันเราก็ยกย่องคนมีเงินเสียด้วย โดยไม่คำนึงถึงว่า เงินนี้ได้มาโดยความสุจริตหรือไม่สุจริต ขอให้มันมีเงินก็แล้วกัน ทั้งนี้เมื่อสังคมเราไม่ถือเรื่องศีลธรรมเป็นหลัก ข้อนั้นมันก็เลยทำให้คนหาวิธีเรียนลับที่จะมั่งมีขึ้นมาด้วย การโกงด้วยการคอร์-

บริษัท ด้วยการทุจริตต่างๆ แล้วก็กลายเป็นบุคคลที่มีเกียรติในสังคม สังคมของเราไม่ได้ประณามบุคคลประเภทนี้ นี่ก็เป็นจุดหนึ่งที่ทำให้คนมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ยิ่งเรามีการค้าแบบเสรีมากเท่าไร มันก็ยังสั่งสมเงินทองมากขึ้นเท่านั้น

แล้วในที่สุดเรามานึกถึงว่าคนบางคนที่กินอาหารสักทีหนึ่ง ต้องเข้าเหลาอาหารโต๊ะหนึ่งเป็นพันๆบาท แต่คนจำนวนมากไม่มีจะกิน แล้วก็คิดดูซิว่าสังคมระหว่างคนมั่งมีกับคนยากจนมันจะห่างกันแค่ไหน และในที่สุดเมื่ออรุณทนต์ไม่ไหวจริงๆ ผู้ที่มีเงินนั้นแหละเป็นผู้ที่เดือดร้อน เพราะฉะนั้นจึงมานึกถึงท่านอานาถบิณฑิกะคุปมัง ท่านเป็นเศรษฐี แต่ท่านก็พยายามที่จะถมช่องว่างระหว่างคนมั่งมีกับคนจน ให้คนจนนี้มีความระลึกถึงคนมั่งมีว่าเขามีบุญคุณเขาได้ให้งานเราทำ เขาเลี้ยงดูเรา ให้ความสุขเราตามสมควรแก่อัตภาพ ที่จะให้คนมันเท่าเทียมกันนั้นมันทำไม่ได้หรอก ไม่ว่าในสังคมไหน จะเป็นคอมมิวนิสต์หรือมหาคอมมิวนิสต์อะไรก็ทำไม่ได้ แม้ในสังคมคอมมิวนิสต์มีคนตั้งร้อยๆล้าน มันมีคนสบายอยู่สักกี่คน นอกนั้นก็แบบเดียวกัน จนกระทั่งเขามีคำขวัญของเขาบอกว่า ในสังคมคอมมิวนิสต์นี้ Everyone is equal. ก็ยทุกคนเท่าเทียมเสมอภาคกัน แต่ก็มีนักปราชญ์อังกฤษคนหนึ่ง ท่านเติมข้อความว่า but someone is more equal. ก็คือว่าทุกคนเท่าเทียมกัน แต่บางคนเท่าเทียมกว่า ขึ้นชื่อว่า equal แล้ว ไม่มีที่หลุดหรอก เท่าเทียมก็ต้องเท่าเทียมกัน แต่ที่บอกคนนั้นเท่าเทียมกว่าคือ นี่เป็นเรื่องภาษาตลกๆ ซึ่งความจริงต้องเท่าเทียมกันจริงๆ สมมุติว่าเบรสนเนฟหรือครุสชอฟอะไรอย่างนี้แกจะไปไหนมาไหน แกไปเหมือนคนธรรมดาเมื่อไร คนธรรมดาบางทีอาจจะต้องเดินไป แต่แกไปเครื่องบิน นี่จะว่าเท่าเทียมกันได้อย่างไร มันไม่เท่าเทียมกันหรอกครับ ไม่ว่าสังคมไหนมันเหมือนกันหมด แต่ว่าแปลกคนเราบางที่ทั้งๆที่

มีความรู้มากๆ ก็ถูกหลอกง่ายๆ เหมือนกัน เพราะอะไร เพราะวิธีการในการสั่งสอนของเขาเก่ง ผมเคยมานึกถึงว่า พระพุทธศาสนาเรา^๕ เราสอนกันอย่างเปิดเผย เราเผยแพร่วิทยาการอย่างเปิดเผย ไม่มีไต่ดิน พุทธศาสนานี้^๕ไม่ทำงานไต่ดิน เพราะเราถือว่าเราให้ศีลธรรม สอนคนใหม่ศีลธรรม เราสอนกันอย่างเปิดเผย ในศาสนาคริสต์บางครั้งก็ต้องสอนแบบไต่ดิน อย่างเช่นในสมัยเนโรมีอำนาจ จับพวกคริสต์มาเสียเยอะ ฉะนั้นพวกนี้ต้องทำงานไต่ดิน ฉะนั้นถ้าหากว่าท่านคนใดเคยไปเที่ยวกรุงโรมก็คงจะเคยลงไปเมืองไต่ดินของเขาแล้วจะทำให้เห็นว่า ศรัทธาของคนนั้นเหลือขนาด ไปสร้างโบสถ์ไว้ไต่ดิน จนกระทั่งกรุงโรมนี่เกือบจะว่าเป็นเมืองที่อยู่เหนืออูโมงค์ ลงไปข้างล่างมีแต่คูหาเป็นห้องๆ เหมือนกับโกดังเก็บศพทวดสระเกศ เป็นชั้นๆ สูงจนกระทั่งรอรังไต่ดินที่นั่นทำไปไม่ได้ไม่ไกลหรอก เสร็จแล้วไปติดหลุมพวกนี้เสีย ันเขาทำงานไต่ดินกัน แล้วเขาทำงานได้ผล ศาสนาอิสลามทำงานแบบชนิดที่ว่าต้องทำสงคราม เพราะพระหะหมัดท่านเป็นกษัตริย์ด้วย ท่านเป็นศาสดาด้วย ฉะนั้นบางคนบอกศาสนาอิสลามนี้ เผยแพร่ศาสนาด้วยอาวุธ นี่ก็ถูก เพราะว่าเราแยกกันไม่ออก ท่านเป็นกษัตริย์และเป็นศาสดาไปพร้อมๆ กัน ฉะนั้นท่านเผยแพร่วิทยาการด้วย ทำสงครามไปด้วย ก็เหมือนกับว่าประกาศศาสนาด้วยคมดาบ คอมมิวนิสต์^๕ เป็นทั้ง ๓ อย่าง ถ้าหากว่ายังไม่มีโอกาสที่เผยแพร่แบบไต่ดิน อย่างเวลานี้^๕ เผยแพร่แบบไต่ดิน ันชักริมอำนาจขึ้นมาก็เผยแพร่กันอย่างเปิดเผย เดียวนี้หนังสือเรื่องคอมมิวนิสต์วางขายตามแผงเต็มไปหมด สมัยก่อนไม่ได้หรอกครับ ต้องไปซื้อไต่ดิน ได้แล้วก็ต้องซุกๆ ซ่อนๆ ผมเองบางทีต้องเอาโยนทิ้งแม่น้ำ กลัวตำรวจจับ ความจริงผมสอนปรัชญา ผมต้องอ่าน ไม่อย่างนั้นผมจะสอนเขาได้อย่างไร ผมก็เคยถามตำรวจว่าผมจะมี

หนังสือคอมมิวนิสต์ไว้ในครอบครองผิดไหม เพราะผมสอนปรัชญา เขาบอกว่าถ้าเขาไม่จับ ก็ไม่ผิด ก็จริงของเขา เขาพูดความจริงเหมือนกัน แต่ถ้าเขาจับในข้อหาคอมมิวนิสต์ เขาเอาหนังสือนี้เป็นหลักฐานสนับสนุนในข้อหาให้มันหนักขึ้น ก็เลยต้องแม่นำเจ้าพระยาเสีย บางชุดนี้เสียตายครบ ตอนนั้นเขาขายกันอย่างเบ็ดเตล็ดแล้ว ไม่รู้จะเอากลับมาได้อย่างไร ก็คงจมไปหมดแล้ว อย่างหนังสือรวมผลงานของครูสุขอปนี่ผมเคยมีชุดหนึ่งหนังสือ ๑๐ กว่าเล่ม Complete set เลย ฉบับครบถ้วนทั้งหมดเลย นี่ก็เป็นความเสียหายอย่างหนึ่ง ไม่ใช่อยากเป็นอะไรหรอก ก็อยากจะรู้ เพราะถ้าหากว่าเราจะทำสงครามกับใครนี้ เราต้องรู้แผนของข้าศึก ต้องรู้จักอ่อนของข้าศึก แล้วจึงจะตั้งจุดอ่อนได้ ก็เหมือนอียิปต์กับอิสราเอล อิสราเอลตีตลอดแนวหมด ดูว่าจุดอ่อนอยู่ที่ไหน เสร็จแล้ว จุดอ่อนที่ไหน ก็ทุ่มกำลังตีจุดนั้น ในที่สุดก็สามารถทะลุทะลวงเข้าไปในอียิปต์ได้ นวัตกรรมของเราจำเป็นต้องรู้เหมือนกัน เพราะการที่ไม่ได้มีโอกาสศึกษาจริงๆ ไปศึกษาบ้าง ล้อๆ อะไรต่างๆ มันก็ได้ผิดๆ ถูกๆ มา แล้วในที่สุดก็เลยมีความเชื่อผิดๆ กันไป นี่เป็นความเสียหายอย่างหนึ่ง

ทีนี้ทำอย่างไรที่เราจะให้ระบบศีลธรรมของเราเข้มแข็งขึ้นครับ... ผมว่าเป็นเรื่องยาก ยากที่ว่าการสร้างคนนั้นมันยากเหลือเกิน เราต้องใช้เวลามันผิดกับสร้างวัตถุ เราจะสร้างโบสถ์สักหลังมีเงินสัก ๕ ล้าน ๖ ล้าน เราก็สร้างได้ เราจะสร้างตึกสักหลังหนึ่ง มีเงินสัก ๒ ล้าน ๓ ล้าน เราก็สร้างได้ แต่เราจะสร้างคนขึ้นมาสักชุดหนึ่ง เพื่อปกครองบ้านเมืองนี้ให้มีความรู้ มีความสามารถ มีศีลธรรมนี้ มีเงินสักพันล้านก็สร้างไม่ได้ มันต้องใช้เวลา อย่างเขาสร้างโรงพยาบาลตำรวจ ปีเดียวก็เสร็จ ได้ตึกตั้งหลายชั้น มีตึกหลายชั้น กว่าจะได้พยาบาลต้องใช้เวลา ๔ ปีครับ ปรากฏว่าตึกเสร็จแล้ว แต่ยังไม่ใช้ไม่ได้ เพราะ

ไม่มีพยาบาลและก็สร้างมาได้ปีละ ๒๐ กว่าคน ปีหนึ่งก็ยังไม่พอ ปีที่ ๒ ก็ขึ้นไปชั้น ๒ ปีที่ ๓ ขึ้นไปชั้น ๓ กว่าจะได้ครบ ๔ ชั้นก็ต้องสร้างพยาบาลกันตั้ง ๑๐ ปี สร้างคนมันยาก เพราะฉะนั้นการสร้างคนต้องสร้างกันตั้งแต่เด็กตั้งแต่เด็ก ใหม่ศีลธรรม ต้องใหม่ศีลธรรมตั้งแต่เด็ก แล้วที่สำคัญที่สุดก็คือว่าผู้สอนจะต้องมีศีลธรรมด้วย นั่นต้องสร้างครู สร้างผู้หลักผู้ใหญ่ใหม่ศีลธรรมไปพร้อมๆ กัน เราสร้างแต่เด็กอย่างเดียวไม่ได้ เพราะในที่สุดเด็กก็จะนึกว่า เอ ผู้ใหญ่ท่านไม่มีศีลธรรม เช่น เราสอนไม่ให้เด็กกินเหล้า แต่เรากินเหล้า มันจะได้ผลอย่างไร เราสอนไม่ให้เด็กสูบบุหรี่ เราสอนไม่ให้เด็กเล่นการพนัน แต่เราสูบบุหรี่เล่น มันก็ไม่ศักดิ์สิทธิ์ มันไม่ขลัง นี่เป็นจุดหนึ่งที่เราจะต้องแก้ และผมถือว่าเป็นจุดที่สำคัญที่สุด ถ้าเรายังไม่สามารถแก้ในเรื่องศีลธรรมได้ ระบบเศรษฐกิจที่มันทำให้บ้านเมืองของเราวุ่นวายเวลานี้ เราไม่มีทางแก้มันได้ และยิ่งระบบเสรีนิยมยิ่งร้ายนักเข้าไปอีก เพราะมันจะทำให้ศีลธรรม เลวไปทุกที่ และช่องว่างในสังคมก็จะมีมากขึ้นทุกที่ แต่ถ้าหากว่าเราจะใช้อำนาจเด็ดขาดแบบเผด็จการ ผมเองผมก็ไม่เห็นด้วย ผมไม่สนับสนุน แต่ว่าบางครั้งก็ต้องมีเหมือนกัน คือข้อนี้ต้องไปศึกษากันหลายแง่หลายมุม อย่างพระพุทธเจ้าท่านทำงาน พระองค์ก็เริ่มต้นด้วย เอกาธิปไตย อำนาจเด็ดขาดอยู่ที่พระองค์เพียงผู้เดียว ใครจะมาขอบวชก็ตรัสว่า เอहि ภิกขุ ก็เป็นพระได้บอก ๒ คำเท่านั้น เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ก็เป็นพระได้แล้ว ต่อมาเมื่อมีคณะสงฆ์สาวกที่มีความสามารถมากขึ้น พระองค์ก็มอบอำนาจให้แก่สาวก นี้เรียกว่าเล็กเอกาธิปไตยมาเป็น กณาธิปไตย มีการบวชแบบ ดิสรณคณูปสัมปทา ให้ถึงไตรสมณคณณ์ ๓ ครั้งเท่านั้นก็เป็นพระได้ ต่อมาเมื่อคณะสงฆ์เจริญถึงที่สุด จึงได้มอบอำนาจให้สงฆ์ การมอบอำนาจต้องเป็นขั้นเป็นตอน เราก็ได้ประชาธิปไตย แบบที่เราบวชเดี๋ยวนี้เป็นแบบประชาธิปไตย พระพุทธเจ้าทรง

เด็กอำนาจเด็ดขาด ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ ถ้าสงฆ์เห็นสมควรจะให้บวชก็ให้บวชได้ ถ้าสงฆ์ไม่เห็นสมควร ก็ไม่ให้บวช อำนาจเด็ดขาดอยู่ที่พระสงฆ์ทั้งหมด การปกครองของพระพุทธเจ้าท่านมีขั้นตอนคือว่า คนที่จะเข้าถึงประชาธิปไตยต้องมีความรู้ความสามารถ มีความรับผิดชอบ รู้จักสิทธิ รู้จักหน้าที่ เวลานี้เราแต่เรียกร้องสิทธิกัน หน้าที่เราไม่ทำ นั่นคือความล้มเหลวของประชาธิปไตยซึ่งจะมีไม่ได้ ผมว่าอีก ๑๐ ปีก็ยังไม่เป็นประชาธิปไตย ถ้าบ้านเมืองยังวุ่นวายอย่างนี้ ในเมื่อเรายังไม่ได้วางแผน ๔๓ ปีที่ผ่านมาเรายังไม่ได้วางแผนเลยเราจะต้องสอนประชาธิปไตยตั้งแต่เด็กอนุบาลขึ้นมา ในบ้านก็ต้องเป็นประชาธิปไตย ในโรงเรียนก็ต้องเป็นประชาธิปไตย ให้เด็กรู้จักเสรีภาพแก่ไหน สิทธิคืออะไร ต้องฝึกฝนมาตามลำดับ แม่แต่ ชุนยัตเซน เอง ท่านเป็นพลเรือน ท่านปฏิบัติเมืองจิ้น เสร็จแล้วท่านก็วางแผน ๓ ชั้น ชั้นแรก ต้องให้ทหารปกครอง ท่านไม่ได้เป็นทหาร บอกว่าต้องให้ทหารมาปราบและปรับพื้นที่ใหม่หมด แต่ว่าต้องเอาทหารที่ตงฉิน ไม่ใช่เอาทหารกั๋งฉินเข้ามา เพราะจะยิ่งโกงหนักเข้าไปอีก อย่างนั้นไม่ได้ ที่นี้ก็อย่างว่า อुकมคติอีกนั่นแหละ เราจะได้ทหารตงฉินอย่างไรเห็นแล้วที่จะมาปกครองบ้านเมือง ที่จะปราบให้ราบคาบ ให้เวลาสัก ๕ ปีปราบให้ราบคาบไปเลย พวกไหนคดโกง คอร์รัปชันก็เอาไปประหารชีวิตให้หมด อะไรพวกนี้ เสร็จแล้วจึงจะให้การปกครองในระบบประชาธิปไตยเป็นขั้นตอน ตั้งแต่ในหมู่บ้าน ในตำบล ในอำเภอ ในจังหวัดเรื่อยมาจนถึงระดับชาติ ให้เห็นว่าการปกครองแบบสภานี้มันได้ผล มันต้องให้เขาเห็นว่าในตำบลนี้มันได้ผลแล้ว และเมื่อในตำบลได้ผลแล้ว ต่อมาในอำเภอก็ได้ผล ต่อมาในจังหวัดได้ผล และต่อมาจึงจะมาประเทศชาติ ซึ่งของเราเวลานี้เลือกผู้แทนกันเลย ประชาชนยังมองไม่เห็นเลยว่าเลือกผู้แทนเข้ามานี้จะได้ประโยชน์อะไร เพราะเราไม่มีการปกครองระบบสภามาแต่ต้นสภา

ตำบล สภาจังหวัด เพ็งมามีที่หลัง ควรจะมีเป็นขั้นตอนมาตามลำดับ นี่คือการ
 ทำงานของเราที่มันผิดพลาด เพราะฉะนั้นเรื่องเหล่านี้ในฐานะที่ว่าเราก็คือ
 ในสังคมร่วมกัน อย่างไรก็ตามก็เดือดร้อนด้วยกัน สังคมนั้นไม่ใช่ของใครคนใด
 คนหนึ่งโดยเฉพาะ เราทุกคนก็มีสิทธิและมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ถ้าหากว่าเรา
 แต่ละคนพยายามปรับปรุงตัวของเราให้มีศีลธรรมขึ้น สังคมก็มีศีลธรรม ข้อ
 สำคัญจะทำอย่างไร ในเมื่อเรามองเห็นสถานการณ์ ความวุ่นวายต่างๆซึ่งเราถูก
 ปลดปล่อยละเลยมาเป็นเวลาหลายสิบปี พอมันปะทุขึ้นมาก็แก้ยาก แต่อย่างไร
 ก็ตาม เวลานี้ผมอยากจะให้เป็นการปกครองแบบ ชรรมาธิปไตย คือให้มีธรรมะ
 ไว้มากหน่อย ตั้งแต่ผู้ปกครองบ้านเมือง ตั้งแต่นายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี
 ควรจะพอกตัวเองให้บริสุทธิ์บ้าง เมื่อเห็นท่านรัฐมนตรีก็จะไต่ถามมือไหว้ด้วย
 ความสนิทใจ เคียนยกมือไหว้เสร็จแล้วกลับมาต้องมาพอกสบู เพราะว่ารูสึก
 ไหว้อะไรก็ไม่รู้ นี่ครับเป็นเรื่องที่ทำให้คนทั้งหลายเขาเสื่อมศรัทธา เพราะ
 คนบางคน เราก็รู้ว่ามันเบื้องหลังเป็นอย่างไรและมาดำรงตำแหน่งใหญ่โตแล้ว
 ก็โกงกันต่อไปอีก ฉะนั้น ในเรื่องเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมจะต้องถือว่าเรื่อง
 ศีลธรรมจำเป็นที่สุด และผมก็อยากให้มันเป็นแบบเสรีนิยม แต่ว่าทำอย่างไรที่
 จะให้คนที่มีความดีทั้งหลายเหล่านั้นท่านมีศีลธรรม นี่แหละครับเป็นจุดสำคัญ
 เวลานี้เราถูกปล่อยปละละเลย ผมคิดว่ามันแน่ ผู้หลักผู้ใหญ่แม่ในวงการศาสนา
 ก็ควรจะได้อินตัวและปลุกกระตมในท่านนี้ให้มันมากที่สุดหน่อย เวลานี้หาพวก
 ปลุกกระตมเรื่องนี้ไม่ค่อยได้ มัวแต่ปลุกกระตมอะไรต่ออะไรไม่รู้ นี่เป็นเรื่องที่
 น่าหนักใจ ถ้าหากว่ามีลูกหลานสนใจศาสนาสนใจธรรมะอะไรบ้าง ก็พยายาม
 แนะนำให้แกไปเที่ยวปลุกกระตมให้คนทั้งหลายมีศีลธรรมบ้างก็แล้วกัน

วันนี้ผมก็พูดมา ๑ ชั่วโมงแล้ว เห็นจะต้องขอยุติไว้เพียงแค่นี้ ขอขอบ

คุณครับ

หน้าว่าง

ประชาธิปไตยกับธรรมาธิปไตย

วันนี้ปกติก็ไม่ใช้รายการของผมหรอกครับ พอดีขึ้นมาก็ได้รับโทรศัพท์จากมูลนิธิพอดี้ ไม่เป็นไรครับก็เรียกว่าเป็นการแก้ขัดกันไป แล้วท่านเจ้าหน้าที่ก็ถามผมว่าจะพูดเรื่องอะไร ผมก็บอกว่าเพิ่งตื่นขึ้นมาเดี๋ยวนี้ก็ยังไม่ว่าจะพูดเรื่องอะไร ก็เลยบอกว่าจะโทรศัพท์มาบอก ในระยะนี้เป็นระยะที่บ้านเมืองของเราก็ได้ผ่านการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนในระบบประชาธิปไตยมาใหม่ๆ และในเวลานี้ได้มีการจัดตั้งรัฐบาลเสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่ว่าจะเรียบร้อยจริงๆหรือไม่ก็เห็นจะต้องรอให้สภาไว้วางใจกันเสียก่อน ที่นี้พูดกันถึงเรื่องประชาธิปไตยแล้วผมก็อดนึกถึงทางศาสนาเราเสียไม่ได้

* บรรยายที่สำนักสมเด็จ วัดมหาธาตุ รายการงานมูลนิธิกิจกรรมมหาธาตุวิทยาลัย
เมษายน ๒๕๑๘ ตีพิมพ์ลงในนิตยสาร "ข้อฟ้า" ฉบับประจำเดือน กรกฎาคม
และ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘

นั่นคือ “ธรรมาธิปไตย” ความจริงในทางพระพุทธศาสนาเราเห็นได้ชัดถึงเรื่อง “อธิปไตย” ไว้เหมือนกัน แต่ว่าไม่ได้มี “ประชาธิปไตย” อยู่ด้วย แต่มีเรื่อง ที่พอจะอนุโลมเข้ากันได้อยู่เหมือนกัน คือท่านได้แบ่งไว้เป็น อัตตาริปไตย โลการิปไตย และธรรมาธิปไตย

อัตตาริปไตยก็คือการยึดเอาตัวเราเป็นใหญ่ ถ้าหากว่าจะพูดว่าเป็น การปกครองก็เห็นจะเทียบได้กับระบบเผด็จการคืออำนาจอยู่ที่คนคนเดียว แล้ว แต่จะสั่งการให้เป็นไป ซึ่งการปกครองในระบอบอัตตาริปไตย หรือระบบเผด็จ การหรือจะเป็นแบบราชาธิปไตยก็ตาม ก็ไม่ได้ว่าเป็นการปกครองในระบอบที่ ไม่ดีเสียทีเดียว

ความจริงนั้นอาจจะเป็นการปกครองที่ดีที่สุดแบบหนึ่งก็ได้ เพราะว่าการ ที่คนเราคนเดียวมีอำนาจเด็ดขาดนั้นอาจทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองไปรวดเร็ว ก็ได้ แต่พร้อมกันนั้นก็อาจจะทำให้บ้านเมืองถึงซึ่งความหายนะเร็วได้อีกเหมือน กัน ช้อนขึ้นอยู่กับบุคคลครับ เพราะในพระพุทธศาสนาเองพระพุทธเจ้าก็เคย ปกครองในระบอบเอกราธิปไตยมาเหมือนกัน ในสมัยที่พระองค์เริ่มประกาศพระ ศาสนาใหม่ๆเวลานั้นถ้าเราจะเทียบแล้วก็เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงเป็นเผด็จ การ เพราะอะไรๆอยู่ที่พระองค์เพียงองค์เดียว แม้แต่การจะให้บุคคลใดบุคคล หนึ่งมาบวชในศาสนาเพียงสองคำเท่านั้น คือ “เอหิภิกขุ” “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด” ก็เป็นพระแล้ว ไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไรมากมายเหมือนเดี๋ยวนี้นี้ แต่ว่าพระ พุทธเจ้านั้นพระองค์เป็นผู้อยู่เหนือโลกไม่ใช่อยู่ในอำนาจของโลกวิสัยอีกแล้ว เพราะฉะนั้นแม้จะเป็นการปกครองแบบเอกราธิปไตย ก็เป็นการเริ่มต้นของการที่ เราจะมีการปฏิวัติหรือปฏิรูปสังคม ก็จำเป็นที่จะต้องวางพื้นฐานให้มั่นคงเสียก่อน การปูพื้นฐานที่ต้นก็จำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและต้องมีความ

รวดเร็ว อย่างนี้เราต้องการได้ผู้ที่มีความรู้ความสามารถและที่มีใจบริสุทธิ์จริงๆ เข้ามาช่วยจึงจะทำให้การปกครองนั้นดำเนินไปเป็นขั้นตอนได้ อย่างที่ผมได้เคยพูดมา แม้แต่ซุนยัตเซนซึ่งเป็นหัวหน้าในการปฏิวัติเมืองจีน เปลี่ยนการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยมาเป็นแบบสาธารณรัฐ แม้ซุนยัตเซนจะเป็นพลเรือน แต่ซุนยัตเซนก็ได้วางแผนการปฏิวัติบ้านเมืองไว้ว่า ในขั้นแรกจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงประเทศอย่างรีบด่วนเหมือนกับเป็นการปูพื้นฐานของบ้านเมือง เช่นเดียวกับการสร้างถนน บางทีถนนมันขรุขระมากๆ เราจะทำให้มันดี เราจะทำอย่างไร ไม่ใช่เพียงแต่ว่าเอาขี้มาถมถมมาผสมกับกรวดบ้าง ทรายบ้าง อะไบบ้างแล้วก็เอาพลั่วตักมาปะถนน ซึ่งเป็นโครงการปะถนนไปได้ไม่กี่วันหรอกแล้วก็เป๋นหลุมเป็นบ่ออีก แต่ถ้าหากเราจะทำกันให้จริงจัง ผมก็นึกถึงเมื่อคราวน้ำท่วมครั้งที่แล้ว เราจะรู้สึกว่าได้ใครอื่นไปตามๆ กัน เพราะในระหว่างที่น้ำท่วมจะขับรถไปทางไหนก็ลำบาก เพราะไม่รู้ว่าที่ไหนมีหลุมมีบ่ออยู่บ้าง หรือบางทีไปๆ เครื่องดับเสียกลางคัน ที่นี้เมื่อน้ำลด ถนนก็ยังเป๋นหลุมเป๋นบ่ออยู่ ก็ไปมาลำบาก แต่ถึงกระนั้นก็ยังพอรู้ว่าตรงไหนเป๋นหลุมใหญ่ เราก็พอจะหลบหลีกได้ ตอนนี้อยู่ที่นครราชสีมาผมก็นึกถึงบุญคุณของน้ำที่มันท่วม เพราะหลังจากที่น้ำท่วมยุบไปแล้ว เมื่อได้มีการทำถนนหนทางใหม่ ท่านก็ทำกันชนิดว่าไม่ใช่ปะถนนเป๋น การทำถนนกันอย่างคึกคักเดียว ทำให้กรุงเทพมหานครนี้มีถนนดีขึ้นมาแทนถนนเลวๆ เป๋นจำนวนมาก อย่างนี้เรียกว่าเป๋นการปรับกันใหญ่แม้จะใช้เวลาหลายวัน ซึ่งผู้ว่ากรม กทม. ท่านก็บอกว่า ภายใน ๑ เดือน หรือภายใน ๔๐ วัน บางทีก็ไม่ถึงเดือนก็ทำได้สำเร็จ นี้ก็ทำให้เราได้ถนนดีขึ้นมา และเราก็ได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย แม้แต่ทางบ้านเมืองทางทหารซึ่งทำให้ภาพพจน์ของทหารดีขึ้นมากทีเดียว

ในการปกครองของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ไม่ต้องการเป็นนักเผด็จการ แต่ว่าเป็นการวางพื้นฐาน ฉะนั้นศูนย์กลางเช่นท่านก็เอาแบบนี้ไปใช้ ท่านจึงบอกว่าในการปกครองเมืองจีนแบบสาธารณรัฐครั้งแรกนั้นต้องปกครองโดยทหาร ท่านไม่ได้พูดเข้าข้างตัว เพราะท่านไม่ได้เป็นทหาร คือท่านต้องการให้ทหารชนิดที่ว่าพวกตงฉินทั้งหลายมาช่วยกัน ปรับปรุงประเทศใช้อำนาจเด็ดขาดสัก ๕ ปี เพื่อเป็นการปูพื้นฐานประชาธิปไตยที่แท้จริงและพร้อมกันนั้นก็ให้การศึกษาในระบบประชาธิปไตยไปด้วย พระพุทธเจ้าก็ได้ผ่านการปกครองในระบอบเอกราชไทยมาชั่วระยะหนึ่ง แต่ก็ไม่นาน เพราะพระองค์ไม่ต้องการยึดอำนาจตลอดไป เมื่อมีลูกศิษย์ลูกหามากพอสมควร ก็ทรงมอบอำนาจให้สาวกนี้แหละครับทำให้การทำงานคล่องตัว หรือทำให้การเผยแพร่พระพุทธศาสนามีประสิทธิภาพ เพราะฉะนั้นต่อมาพระองค์ก็อนุญาตให้บรรดาสาวกทั้งหลายให้การอุปสมบทแก่บรรดากุลบุตรทั้งหลายโดยไม่ต้องนำมาเฝ้าพระองค์ ซึ่งต้องเสียเวลานาน

การอุปสมบทแบบที่ ๒ คือแบบ “ติสรณคมณุปสัมปทา” หรือการอุปสมบทโดยให้กุลบุตร นั้นบัญญัติตนถึงพระรัตนตรัย หรือเรียกว่าไตรสรณาคมน์ ๓ ครั้งก็เป็นภิกษุได้ นี่ก็คล้าย ระบบคณาธิปไตย ซึ่งก็เคยมีมาในหลายยุคหลายสมัยตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว ต่อมาเมื่อคณะสงฆ์มีมากขึ้นเป็นลำดับ เห็นว่าการปกครองแบบเอกราชไทยหรือคณาธิปไตยนี้ มันดีเฉพาะในบางกาลบางสมัย แต่มันไม่ดีตลอดไป เพราะถ้าหากว่าบุคคลที่มีอำนาจต่อไปเป็นคนไม่มีศีลธรรม การปกครองก็ล้มเหลว หรือว่าคณะบุคคลที่จะมาปกครองเพียงส่วนหนึ่ง ถ้าหากว่าเป็นผู้ปราศจากศีลธรรมเสีย การปกครองก็ล้มเหลว ประชาชนก็จะเดือดร้อนอยู่ตลอดไป เพราะฉะนั้นในที่สุดเมื่อทางคณะสงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครองจนกระทั่งการปกครองในระยะหลังซึ่งเราเรียกว่าการบวช

แบบ “ญัตติจตุตถกรรมวาจา” การบวชอย่างทีปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันนี้ นี้มอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ หมายถึงว่าในที่ประชุมสงฆ์นั้น ถ้ามีผู้ใดคนหนึ่งไม่เห็นด้วยก็ถือว่าญัตติที่เสนอให้นายอะโรคนหนึ่งหรือว่าสองคนก็ตามเข้ามาอุปสมบทเป็นพระนั้นตกไป นี้อือมติเอกฉันท์ นี้เราจะเห็นได้ว่าการปกครองนั้นก็มิวิวัฒนาการมาตามลำดับ พระพุทธเจ้าแม้ว่าพระองค์จะทรงปกครองแบบเด็ดขาด แต่ไม่ได้ปกครองแบบอธัตตาริปไตยที่ถือว่าทำตามใจชอบ เพราะอธัตตาริปไตยเป็นลักษณะของการปกครองที่เอาแต่ใจตัวเอง แล้วก็ก็เป็นลักษณะของการปกครองที่เป็นเรื่องของคนที่มิกิเลส ถ้าหากว่าคนเรามิกิเลสและมีอำนาจอยากจะทำอะไรก็ทำได้ บ้านเมืองอาจจะเจริญเร็ว ถ้าหากว่าท่านผู้นั้นมีศีลธรรมหรือมีความรู้ แต่ว่าอาจจะถึงซึ่งความหายนะเร็ว ถ้าหากว่าผู้นั้นไม่มีศีลธรรมหรือปราศจากความรู้

การปกครองธริปไตยแบบที่ ๒ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ก็คือ “โลกาธิปไตย” การถือโลกเป็นใหญ่ การถือโลกเป็นใหญ่นี้ก็แล้วแต่สังคมเขาจะไปกันทางไหน เราก็คงไปทางนั้น ไม่ว่าจะไปทางดีหรือทางเลวก็ตาม เราไม่คำนึงถึง ถ้าหากว่าสังคมส่วนใหญ่เขาเอาอย่างนี้ เราก็คงจะเอาอย่างนี้ เรียกว่าเป็นแฟชั่นโดยไม่มีเหตุผลอะไรเลย แม้กระทั่งการแต่งกาย การปฏิบัติอะไรต่างๆ ก็ตามเถิด เราไม่ได้คำนึงถึงเหตุผล เราถือว่าส่วนใหญ่เขาทำกันอย่างนี้ เขาปฏิบัติกันอย่างนี้ ถ้าเราไม่ปฏิบัติอย่างนี้ เราก็คงผิดโลก เราก็คงต้องตามโลกให้ทันอย่างนี้เป็นโลกาธิปไตย มันมีลักษณะคล้ายๆกับประชาธิปไตยเหมือนกัน เพราะประชาธิปไตยถือประชาชนเป็นใหญ่

การปกครองแบบประชาธิปไตยผมก็ได้เคยพูดมาบ้างแล้วเหมือนกันว่า ประชาธิปไตยนั้นเป็นการปกครองของประชาชน เพื่อประชาชน และโดยประ-

ชาชน นี่ก็เป็นคำขวัญของประชาธิปไตยว่าประชาชนเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ว่าอย่างนั้นเถิด แต่ที่นี้ประชาชนที่จะมาเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ประชาชนประเภทไหน ไม่ใช่ว่าถ้าหากว่าถือประชาธิปไตยเป็นใหญ่แล้ว มันจะต้องตีเสมอไป ประชาธิปไตยนั้นมันก็มีพื้นฐานที่สำคัญ หรือดีว่าเป็นปัจจัยอันสำคัญของระบอบประชาธิปไตยก็ได้ ปัจจุบันนี้เราก็มาตกเถียงกันว่าการปกครองแบบไหนที่เรียกว่าประชาธิปไตย แบบของไทยๆ เราเนี่ยเราจะถือว่าเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยใหม่ บางคนก็บอกว่าไม่ใช่ และถามว่าจะใช้แบบไหนถึงจะใช้ แบบอังกฤษเป็นประชาธิปไตยใหม่ บางคนบอกว่าใช่ นั่นแหละแบบประชาธิปไตยแล้วแบบอเมริกาเป็นประชาธิปไตยใหม่ เขาบอกว่าเป็นประชาธิปไตย แล้วการปกครองแบบไหนที่เรียกว่าประชาธิปไตย แล้วการปกครองแบบอังกฤษอเมริกาเหมือนกันไหม มันก็ไม่เหมือนกันอีกนั่นแหละ เพราะฉะนั้นเราจะเอาแบบใดแบบหนึ่งมาเป็นหลักจริงๆ ก็ไม่ได้ นี่ขึ้นอยู่กับกาลเทศะและความเหมาะสมตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี

ระบอบประชาธิปไตยนั้นในปัจจุบันเขาแบ่งไว้เป็น ๓ พวก ก็คือ

พวกหนึ่งเป็นระบอบประชาธิปไตย เราไม่พูดถึงชนิดที่ว่ามีพระมหากษัตริย์ในโลกต่างๆ ไปเวลานี้ส่วนมากก็มักจะไม่มีพระมหากษัตริย์ แต่ที่มีพระมหากษัตริย์ก็มีเป็นจำนวนมากเหมือนกัน แต่ว่าเมื่อเทียบกันแล้วก็จะรู้สึกน้อยกว่า อย่างที่มีพระมหากษัตริย์อย่างอังกฤษหรือในกลุ่มประเทศสแกนดิเนเวียในยุโรปหรือในเมืองไทยเราเป็นต้น ที่ไม่มีพระมหากษัตริย์นั้นก็ยังมีเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันนี้ ที่ไม่มีก็เพราะว่าบางประเทศที่เกิดขึ้นมาใหม่ๆ ไม่เคยมี

กษัตริย์และไม่รู้จะเอาใครมาเป็นกษัตริย์ ก็เลยเลือกบุคคลธรรมดาขึ้น
มาเป็นกษัตริย์ เช่นในมาเลเซีย บางประเทศก็มีเฉพาะประธานาธิบดีเป็นประมุข
อย่างเช่นในสหรัฐอเมริกาหรือในฟิลิปปินส์มีประธานาธิบดีคนเดียว เหมือนกับ
เป็นทั้งพระมหากษัตริย์และเป็นทั้งนายกรัฐมนตรีไปในตัว แต่ว่าประธานาธิบดี
ก็ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน

อีกแบบหนึ่งมีทั้งประธานาธิบดี และมีนายกรัฐมนตรี ซึ่งบริหารงาน
ร่วมกันอย่างเช่นในฝรั่งเศส แต่ในบางประเทศนั้นมีเฉพาะนายกรัฐมนตรีที่มี
อำนาจ ประธานาธิบดีนั้นเป็นเหมือนเป็นประมุขเฉยๆ เป็นคล้ายๆกษัตริย์ ไม่มี
อำนาจอะไร เพราะฉะนั้นในบางประเทศนี้เราอาจจะเคยได้ยินชื่อแต่นายกรัฐ-
มนตรี เราไม่เคยได้ยินชื่อประธานาธิบดี หรือนานๆจะได้ยินสักครั้งหนึ่ง เลย
จำไม่ได้ อย่างในประเทศอินเดีย เรารู้จักแต่นายกรัฐมนตรีเนรูห์บ้าง นายก
รัฐมนตรีอินทிரาคานธีบ้าง แต่ว่าประธานาธิบดีอินเดียคือใครไม่ค่อยมีใครทราบ
เพราะทำนเป็นเหมือนกับประมุขเท่านั้นเอง ไม่มีบทบาททางการเมืองมากนัก

การปกครองแบบประชาธิปไตยต่างๆดังที่กล่าวมานี้ เราก็จะเห็นได้
ว่ามันมีหลายแบบ เราจะบอกว่าแบบนี้เป็นประชาธิปไตย แบบนี้ไม่ใช่ มันก็
ไม่มีหลักอะไรเป็นเครื่องตัดสิน แต่ข้อสำคัญก็คือว่า อย่างคำขวัญที่ผมได้พูดมา
ว่าเป็นการปกครอง ของประชาชน เพื่อประชาชน และโดยประชาชน นี้
เขาถือว่าเป็นคำขวัญของประชาธิปไตยที่ยึดถือกันทั่วไปแม้ในปัจจุบัน การปก-
ครองแบบประชาธิปไตยนี้ ผมได้เคยพูดมาหลายครั้งว่า มันมีมาตั้งแต่ในสมัย
โบราณคือประมาณสองพันกว่าปีมาแล้ว ก็คือระยะราวๆพุทธกาลนั้นแหละครับ
ในประเทศกรีซเองเขาค้นตัวในประชาธิปไตย ฉะนั้นในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย

โดยนี้แหละครับก็ต้องต่อสู้กันอย่างมากมาย เพราะว่าผู้ที่เขาเคยมีอำนาจอยู่แล้ว เขาก็ไม่อยากจะสูญเสียอำนาจนั้น ก็มีการต่อสู้และก็ต้องล้มตายกัน ไปมากมาย ทั้งพวกที่เป็นนักปรัชญาหรือปรัชญาเงรึ ตลอดจนพวกประชาชนซึ่งเป็นฝ่ายสนับสนุน แล้วในที่สุดเราก็ได้ประชาธิปไตยแบบแปลกๆขึ้นมา

ในการปกครองแบบประชาธิปไตยแบบหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายๆอังกฤษ หรือในกลุ่มประเทศสแกนดิเนเวีย คือ เราไม่มีประธานาธิบดี เรามีพระมหากษัตริย์ซึ่งสืบสันตติวงศ์กันมาตามลำดับ ซึ่งการปกครองแบบนี้ได้เคยมีนักปรัชญาท่านหนึ่งในสมัยกลางของยุโรปและเป็นพระ คือ เซนต์โธมัส อะไควนัส ท่านบอกว่าในบรรดาการปกครองทั้งหลาย จุดสำคัญคือว่าเราต้องการจะให้ประชาชนมีความสุข ประเทศมีความสงบ เพราะฉะนั้นท่านบอกว่าการปกครองระบอบไหนไม่สำคัญหรอก มันสำคัญอยู่ที่ว่า เรามีกฎหมายที่ให้ความเป็นธรรมแก่สังคมไหม เรามีผู้ปกครองบ้านเมืองที่อดกฎหมายเป็นแนวทางในการบริหารบ้านเมืองไหม เท่านั้นพอแล้ว แต่ท่านได้ให้ข้อคิดเห็นในตอนสุดท้ายไว้ที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งก็คือว่า ในบรรดาการปกครองทั้งหมดนั้นในความเห็นของเซนต์โธมัส อะไควนัส ท่านบอกว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์อยู่ได้กฎหมายเป็นระบอบการปกครองที่ดีที่สุด ที่ดีที่สุดก็ เพราะว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ไม่ได้มีอำนาจอะไร เพราะว่าอำนาจทั้งหลายนั้นได้ให้ผู้อื่นใช้แทนหมด อำนาจในทางออกกฎหมาย ฝ่ายนิติบัญญัติก็เอาไปใช้อำนาจในการบริหารบ้านเมือง คณะรัฐบาลหรือคณะรัฐมนตรีก็เอาไปใช้อำนาจในการตัดสินหรือว่าอำนาจในทางศาล ตุลาการเขาก็เอาไปใช้ พระองค์ก็มีเฉพาะพระคุณ พระเดชก็ไม่ได้มีอย่างชัดแจ้ง แต่ว่ามีอยู่ในที่ ซึ่งผมว่าเป็นแบบที่ตี

ที่สุดแบบหนึ่งจริงๆ เพราะว่าอย่างน้อยพระมหากษัตริย์นั้นพระองค์ทรงมีพระคุณต่อพสกนิกร ไม่ได้ใช้พระเดชอะไรที่จะทำให้ใครต้องเดือดร้อนเลย ฉะนั้นบุคคลที่มีแต่พระคุณอย่างเดียว จะเป็นพระมหากษัตริย์หรือไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์ ถึงแม้จะเป็นสามัญชนก็ตาม ก็คงจะไม่มีใครรังเกียจ ในเมื่อท่านเหล่านั้นได้บำเพ็ญแต่พระคุณให้แก่สังคม ให้แก่ประเทศชาติอยู่ตลอดเวลา แล้วใครจะรังเกียจ พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนซึ่งเราไม่ต้องไปคู่อื่นไกล คุ้มบ้านเมืองเรานี้แหละครับ เวลานี้เราไม่มีจุดศูนย์รวมแห่งจิตใจใดที่มีนัยคงเท่ากับพระมหากษัตริย์ แม้แต่ศาสนาเองก็ยังไม่มีนัยคงเท่า เพราะว่าศาสนา เรายังมีหลายศาสนา แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะครองความเป็นใหญ่เหนือจิตใจของประชาชน เพราะว่าประชาชนประมาณ ๕๔.๕ เปอร์เซ็นต์ได้นับถือพุทธศาสนา แต่ว่าประชาชนเหล่านั้นก็ได้มีความเข้าใจในพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งและจริงจังรวมทั้งตัวผมเอง เพราะฉะนั้นเราจะถือว่าเราเป็นชาวพุทธกันอย่างเต็มที่ยังไม่เต็มปากนัก แต่ว่าถึงอย่างไรเราก็มีหลักศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจ บางทีเราจะทำความชั่ว บางคนห้อยพระไว้ที่คอก็เลยไม่กล้าทำ เพราะมองเห็นพระแล้วก็ทำไม่ลง แม้บางคนผมยังรู้สึกว่ามีศีลเกิน บางทีแกจะเข้าช่อง แยกยังอุตส่าห์หยอดพระออกเลยไม่เอาเข้าไปด้วย คือยังมีจิตสำนึกอะไรที่ติดอยู่ แม้แกจะต้องทำความชั่วบางอย่างอะไรลงไปก็ตาม แต่ว่าสิ่งที่ติดในค่านจิตใจก็มีอยู่ไม่น้อย แต่ว่าเรื่องของศาสนานั้น ถ้าหากว่าเราเอาพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องอ้าง บางศาสนาเขาก็ไม่ชอบ เพราะฉะนั้นเวลาที่เขาให้พรกัน บางทีก็อ้างอำนาจคุณพระศรีวิฑนตรีและบางทีก็จะต้องถามว่าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายบรรดามีในสากลโลก แม้แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ทรงเข้าใจพุทธศาสนาดี หรืออย่างเรา呢 อย่างผมนี้ ผมเข้าใจพุทธ-

ศาสนาพุทธสมควร แล้วทำไมเวลานั้นจะต้องไปใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรด้วย นี่ก็เพื่อไม่ให้เสียกำลังใจแก่ผู้ที่เขาไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา เพราะก็มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเขาเหมือนกันที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เพราะฉะนั้น ก็เสียเอาคุณพระศรีรัตนตรัยและบรรดาสีงศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายบรรดามีในสากลโลก ก็เสียได้หมด ศาสนาไหนๆก็ได้ นี่ผมก็รู้สึกว่าเป็นวิธีการที่ประนีประนอมที่เราอยากมองในแง่สังขธรรมให้มากขึ้นไป เพราะเราเองก็เข้าไม่ถึงสังขธรรมอะไรกันหรอก เราก็เอาโลกียธรรมนี้มาผสมสังขธรรมสำหรับใช้กับชีวิตพุทธสมควรที่จะให้สังคมนี้มีปกติสุขอยู่ได้ เมื่อพระมหากษัตริย์พระองค์มีแต่พระองค์อย่างนี้และก็มีการศึกษาเหมือนกัน เรียกว่าสืบสันตติวงศ์อย่างพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารก็ถือว่าเป็นผู้สืบรัชทายาท ก็เป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนได้เป็นอย่างดี เพราะอย่างไรก็ตามพระองค์ท่านก็ไม่มีอะไรที่เป็นจุดค้างพร้อย ซึ่งจะทำให้เราต้องระคายเคืองในตำนจิตใจ นอกจากผู้ที่จะหาผลประโยชน์อะไรไม่ได้ นั่นก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพราะฉะนั้นพระมหากษัตริย์จึงถือว่าเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนได้ดีมาก ไม่ว่าผู้นั้นจะนับถือศาสนาอะไรก็มีพระมหากษัตริย์ร่วมกันอย่างนี้ก็คือว่าเป็นจุดศูนย์รวมแห่งจิตใจ อย่างน้อยก็ทำให้เกิดความสามัคคีในชาติ

เรื่องประชาธิปไตยนั้นมันยังไม่หมดแก่นนั้น เพราะเรื่องประชาธิปไตยนี้ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า เราจะต้องพยายามทุกวิถีทางที่จะให้ประชาชนทั้งหลายมีความสุข มีความเจริญ เราจะต้องทำทุกอย่างเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนส่วนใหญ่ แต่พร้อมกันนั้นก็ไม่ใช่ไปรื้อถอนหรือว่าทำร้ายประชาชนส่วนน้อยซึ่งอาจจะเป็นนายทุนหรืออะไรก็แล้วแต่ คือไม่ใช่ว่าเราเข้าข้างประชาชนส่วนใหญ่แล้วเราก็ไปกำจัดหรือว่าทำลายล้างกดขี่ข่มเหงผู้ที่เป็นนายทุนหรืออะไรทำนองนั้น นี่ไม่ใช่ลักษณะของประชาธิปไตย เราจะต้องไม่ให้คน

กลุ่มน้อยนี้เดือดร้อนให้มากที่สุดที่จะมากได้ นี่คือหลักของประชาธิปไตย คือจะให้ประชาชนส่วนใหญ่มีความสุขความเจริญให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้พร้อมกันนั้นก็ไม่ได้ให้คนกลุ่มน้อยต้องได้รับความเดือดร้อนมากจนเกินไป ถ้าหากว่าโดยวิธีนี้เราก็จะสามารถทำให้ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนมั่งมีมันลดลงทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นในประเทศชาติได้ เพราะว่าถ้าหากว่ามีแต่คนจนๆ ไม่มีคนมั่งมีที่เป็นนายทุนแล้ว การที่จะลงทุนต่างๆ มันก็ไม่มี ประเทศชาติจะเจริญได้อย่างไร แต่ถ้าหากว่าเราจะปล่อยให้นายทุนนี้ชู้กรี้คเอาตามชอบใจ ไม่ให้ประชาชนได้ใจหัวขึ้นมาได้เลย บ้านเมืองก็ไปไม่รอด เพราะฉะนั้นทั้งคนมีเงินและคนจนก็จำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยกัน จะต้องมีไมตรีจิตมิตรภาพต่อกัน

อย่างที่เขายกตัวอย่างว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า อชฌาสัย เรากิจิตติคดูเล่าเขาก็ใจ” น้ำพึ่งเรือก็รู้สึกว่าจะไม่ค่อยมีปัญหา เสือพึ่งป่าเรากก็รู้สึกเฉยๆ เสือก็ต้องอยู่ในป่า เราพึ่งแล้วก็ไม่ค่อยมีอะไรน่าคิดนึก แต่มันมีอีกบทหนึ่งบอกว่า “เสือพี่เพราะป่าปอก ป่ารกเพราะเสื่อยัง คินตีเพราะหญ้าบัง หญ้ายังเพราะคินตี” เสือนี่อ้วนท้วนสมบูรณ์ก็เพราะมีป่า มันก็เลยสามารถหลบซ่อนแอบซ่อนพวกนายพรานหรือพวกล่าสัตว์ได้ แล้วป่าที่รกอยู่ได้ ลักษณะป่าก็ต้องรกละครับ ถ้ามันเตียนมันก็ไม่ใช่ป่า ที่ป่ามันรกอยู่ได้เพราะเสื่อยัง คือยังมีเสืออยู่ คนก็เลยไม่กล้าเข้าไป ป่ามันก็เจริญงอกงาม “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” น้ำฟ้าเรือเขายกอย่างนี้แปลก เราได้ยินแต่ว่าเรือพึ่งน้ำ เพราะเรือต้องพาย หรือแจวในน้ำ น้ำพึ่งเรือนี้มันพิลึกๆ อยู่ ควรจะเรือพึ่งน้ำ แต่ว่าเราลองสังเกตดูคลองของเราซึ่งรับคลองในกรุงเทพมหานครทั้งหลาย จะเป็นคลองมหานาค หรือคลองอะไรก็ตาม คลองไหนที่ไม่มีเรือแจวผ่านไปผ่านมาละก็ ทุกคลองกลายเป็นคลองที่ตันเงินไปหมด แล้วก็กลายเป็นที่เพาะเชื้อของบรรดาอุ้งทั้งหลาย ส่งกลิ่นเหม็น บางที่ยัง

กว่าตัวเมียอีก นี่เพราะอะไร เพราะมันไม่มีเรื่อ ฉะนั้นในการที่มีคนพายเรือแจวเรืออยู่ตลอดเวลานี้ พายหรือแจวจะตีหรือพยุ่น้ำ พยุ่นดิน พยุ่นโคลนบ้าง มันก็เลยทำให้น้ำนั้นก็มึร่อนน้ำสำหรับที่เรือแพจะสัญจรไปมาได้ ถ้าเราปล่อยทิ้งไว้ก็ใช้ไม่ได้ นี่แหละครับ มันก็ต้องพึ่งกันอย่างนี้ นายทุนกับคนจนก็เช่นเดียวกัน พระกับชาวบ้านก็เช่นเดียวกัน หรือว่าใครต่อใครก็ตาม พ่อแม่กับลูกก็ต้องพึ่งพาอาศัยกัน สามเณรกับภิกษุก็ต้องพึ่งพาอาศัยกัน นี่มันแบบที่จะต้องต่างคนต่างเห็นอกเห็นใจกันมิใช่ตรีจิตมิตรภาพต่อกัน

ทีนี้ในระบบประชาธิปไตยนั้น หลักสำคัญที่จะทำให้ประชาธิปไตยเป็นประชาธิปไตยนั้น เราจะต้องมีความเคารพในความเป็นธรรม ในเหตุผล ในเมตตาธรรม ศรีทษานาในมนุษยชาติ และความเคารพในเกียรติภูมิของมนุษย์ คือว่าอย่างไรๆ ก็หนีธรรมะไม่พ้น อย่างที่เซนต์โทมัสอะควินัสก็บอกไว้ว่าไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมืองก็ตาม จะเป็นการเศรษฐกิจก็ตาม มันหนีปัญหาศีลธรรมไม่พ้น เพราะถ้าหากว่าการเมืองนี้ถ้าเราได้นักการเมืองที่ไร้ศีลธรรมมาแล้ว ก็ถือว่าประชาชนเลือกเข้ามา เช่นสมมุติว่าเราเป็นพรรคใหญ่ที่มีประชาชนเลือกมา ๑๕๐ เสียง มันต้องชนะอยู่ตลอดเวลา คราวนี้เราจะออกกฎหมายอย่างไรเล่า เราจะออกเพื่อใครเพื่อประชาชนหรือเพื่อพรรคของพวกเขา เราก็ออกได้แล้ว เราอ้างว่านี่แหละมติมหาชน เพราะประชาชนเขาเลือกผมเข้ามา ๑๕๐ เสียงมีความเห็นอย่างนี้ ผมก็ลงมติไป เช่นสมมุติว่าประชาชนจะเคียดแค้นอย่างไรก็ช่าง เพราะว่าเมื่อเราส่งสินค้าออกไปแล้ว เราก็จะได้ผลกำไรมากมายจากการส่งสินค้าออกไปนั้น ถ้าหากว่าโดยวิธีนี้เราจะเห็นได้ว่าประชาธิปไตยอย่างนี้ก็ไม่รอดซึ่งเราเรียกว่า เผด็จการในระบบรัฐสภา มันกลายเป็นเผด็จการในระบบรัฐสภา หรือว่าเป็นรัฐสภาที่เผด็จการ เพราะเราถือเสียงส่วนใหญ่ของเรา ถ้าอย่างนี้เรา

จะเห็นได้ว่านักการเมืองแกลไม่มีศีลธรรมเสียแล้ว ถ้าแกลไม่มีศีลธรรม บ้านเมืองก็วุ่นวาย ก็คือตร้อน ในที่สุดก็จะก่อให้เกิดการปฏิวัติรัฐประหารขึ้นมา ในเมื่อมันทนไม่ไหว เพราะฉะนั้น นักการเมืองก็ต้องมีศีลธรรม หนีธรรมะไม่พ้น

ธรรมาธิปไตยนี้มันจะต้องมามีบทบาท คือถือธรรมเป็นใหญ่ การปกครองแบบประชาธิปไตยจริงๆ นั้นจึงถือว่าประชาชนจะเป็นผู้เลือกใครเข้ามานั้น จะต้องมีความเข้าใจในระบบประชาธิปไตย ไม่ใช่ใครให้เงินเรา เราก็เลือก แล้วในที่สุด เราก็เลือกเอาคนเลวๆ เข้าไป ซึ่งเขาต้องลงทุนมากกว่าที่เขาจะเข้าไปได้ และเมื่อเข้าไปแล้ว เขาก็ต้องพยายามที่จะเอาทุนคืนละครับ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า การเลือกคนมั่งมีเข้าไปมันไม่ดีนะครับ มันแล้วแต่ว่าระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยนี้ มันเจริญไปแค่ไหน ในบางประเทศที่เขามีการเข้าใจประชาธิปไตยก็แล้ว และคนที่มั่งมีนี้เขาก็คิดว่าเขามีเงินมากพอแล้ว เขามีความสุขสบายแล้ว เขาต้องการเกียรติ เขาก็สมัครเลือกตั้งเป็นผู้แทนหรือบางทีไปเป็นรัฐมนตรี ผิดกับประเทศที่ยังไม่เจริญ ในประเทศที่ยังไม่เจริญ ถ้าหากสมมุติว่าผมไปสมัครผู้แทน ผมก้เงินเขามาสัก ๕ แสนบาท ลงทุนไป ๕ แสนนี้ก็น้อยไป สำหรับบ้านเรานี่ บางคนหมดไปเป็น ๑๐ ล้าน ยังแถมไม่ได้เสียอีกก็มี ฉะนั้นใครลงทุนชนิด ๕ แสน ได้นี้ก็เรียกว่าไม่เลวละครับ และเมื่อคืนนี้ผมก็ไปในงานเลี้ยงฉลองต้อนรับเพื่อนฝูงที่เป็นคนวิตุๆด้วยกัน เรียนรู้กันเตียวกัน และได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดหนึ่งทางภาคเหนือ ก็ไปแสดงความชื่นชมยินดีกันจนกระทั่งเกือบสองยาม กลับถึงบ้านสองยามพอดี จุดมุ่งหมายของเราไม่ใช่อะไรหรอก แต่ว่าเป็นการแสดงให้เห็นว่าประชาชนนี้เขาเข้าใจในระบบประชาธิปไตยดีขึ้น การปกครองระบอบประชาธิปไตยก็จะดีขึ้น เพราะว่าเพื่อนผมคนนี้แกลก็ไม่ได้มีอะไรหรอก ไปสมัครผู้แทนก็บอกว่าไม่ใช่

พรรคเขาให้เงินหรือ แต่ว่าคนในพรรคเขาให้ไปหมื่นหนึ่ง ที่นี้ต้องไปหาเสียง
 แข่งกับคนที่เขาคงลงทุนไปตั้งเกือบ ๑๐ ล้าน แก่กับบอกว่า แหมแทบแย้ครับ
 จังหวัดนั้นมีได้ ๓ คน บอกว่าหิวล่องไปเหมือนกัน ไปอยู่ที่ ๓ สมัยก่อนก็
 เกือบได้เข้ามา คือเขาเอา ๓ คน ได้ที่ ๔ ก็มีกำลังใจหน่อย ที่นี้ก็เลยสู้เต็มที่
 ในที่สุด ก็มาติดอันดับ ๓ และก็มีเปรียญหลายคน เป็นลูกศิษย์ผมบ้าง สมัยที่
 แล้วยกได้ สมัยนี้ตกไปหมดเหมือนกัน ผมก็เลยบอกว่าการเป็นผู้แทน เราเป็น
 ผู้แทนของประชาชน ไม่ใช่ว่าเขาเลือกเรามาแล้ว เราก็ดำเนินตัวอยู่ในกรุงเทพฯ
 ไม่เคยไปหาเขาเลย พออีก ๔ ปีเลือกตั้งใหม่ถึงจะโผล่ไปเสียทีหนึ่ง ผมบอกว่า
 ผมเป็นประชาชน ผมก็ไม่เลือกคุณเข้ามาอีก ผมก็เลยให้สติไว้ว่าเมื่อเขาเลือกคุณ
 มาแล้ว คุณต้องพยายามไปหาเขาบ่อยๆ เหมือนกับที่คุณไปหาเสียง แต่ว่าคงไม่
 ถึงกระชั้นอย่างนั้นหรอก นั้น ๔๐ วันไม่ได้กลับกรุงเทพฯเลย อะไรวุ่น
 นี้เราก็อาจจะไปบ้าง อย่างน้อยก็ควรจะไปตามทุกข์สุขเขา ตามความต้องการของ
 เขา ให้เห็นว่าเราไม่ได้ทอดทิ้งเขา แล้วเราก็ต้องฟังเสียงประชาชนบ้างว่า เขา
 ต้องการอะไรและก็ได้ไม่ได้ หมายความว่าเมื่อเป็นผู้แทนแล้วจะทำเฉพาะจังหวัด
 ของคุณให้ดีจังหวัดเดียวไม่ได้นะ เราต้องเอาธรรมะเข้าไปใช้ และผมก็ตั้งใจที่แก
 ยังภาควงมิได้อยู่ แก่เป็นมหา แก่ยังเป็นเปรียญและก็เป็นสมาชิกของสมาคมเปรียญ
 ธรรมแห่งประเทศไทยด้วย และอีกคนหนึ่งก็เพื่อนผมเหมือนกัน เกิดปีเดียว
 กัน เรียนหนังสือมาด้วยกัน ก็ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้
 เป็นวุฒิสมาชิก แต่ว่าไม่ใช่ชุด ๕ คนที่ออกจวนะครับ เป็นมาก่อนนั้น ก็เลย
 มาฉลองร่วมกันเสียก็บอกว่าเวลานี้เราก็มียมหาเปรียญอยู่ทั้งในสภาสูงและสภาต่ำ
 คือสภาล่าง ความจริงมีหลายคนครับ ที่เป็นเปรียญ แต่ว่าบังเอิญไม่ได้เป็น
 กรรมการของสมาคมเปรียญธรรมก็ยังไม่ได้เชิญมา ก็ได้ให้ข้อคิดเห็นอะไรต่างๆ

เกือบ ๒ ยาม ในฐานะเป็นเพื่อนฝูงกัน ก็ไปกันราวสัก ๒๐ คนเท่านั้น ไม่มาก
หรือ ก็รู้สึกในบรรดาสมาชิกสภาที่ผ่านๆมานี้ก็จะมีพวกมหาเปรียญนี้แทรกอยู่
เกือบทุกสาขา มีอยู่สภาเดียวเท่านั้นที่มหาเปรียญไม่ได้เป็นสมาชิกสภา นั่นคือ
สภานิติบัญญัติที่เกิดที่สนามม้า ผมก็บอกว่าดีแล้วที่สนามม้า นี่ผมก็ไม่อยากให้
พวกเราไปอยู่ในพวกสนามม้าเขาด้วยหรอก ก็นับว่าเป็นโชคคติของเราที่คราว
นั้นไม่มีเลย แต่อย่างน้อยเราจะต้องพยายามที่จะใช้ธรรมะให้มันเป็นประโยชน์
เพราะว่าเรื่องที่จะเอาทฤษฎีการเมืองมาแก้กันจริงๆนี้ มันยากครับ ถ้าหากว่านัก
การเมืองไม่มีศีลธรรม ถ้าหากว่ารัฐมนตรีไม่มีศีลธรรม ในที่สุดก็จะมีแต่การ
กดโกงคอร์รัปชัน ในที่สุดก็ต้องยุบสภา มีการปฏิวัติรัฐประหารกัน ซึ่งผมไม่
อยากเห็น อยากจะให้บ้านเมืองของเรามีสันติสุข ๔๐ กว่าปีแล้วก็ยังไม่ได้
เรื่องได้วาระอะไรเลย เพราะฉะนั้นเราต้องการคนที่ถือหลักธรรมาธิปไตยด้วย
เพราะเพียงหลักของประชาธิปไตยตั้งที่กล่าวมาแล้วยังไม่พอ เราจะต้องมีธรรมะ
เราจะต้องมีเมตตาธรรม มีการให้เกียรติแก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย ไม่ใช่เพราะ
บุคคลเหล่านั้นเป็นคนจน ฉะนั้นถือว่าไม่มีเกียรติ เกียรติมันวัดไม่ได้หรอก
ว่าผมใส่เสื้อนอก แล้วท่านไม่ใส่เสื้อนอก ผมมีเกียรติกว่า มันไม่ใช่ บางคน
ที่ไม่ได้ใส่เสื้อเลย อาจจะเป็นคนที่มีเกียรติมากกว่าคนที่มีเหรียญตราเต็มตัว
ก็ได้ เกียรติอย่างนั้นบางทีก็เกียรติจอมปลอม ได้มาโดยวิธีใด เขาก็ไม่ทราบ
เพราะฉะนั้นเราไม่ได้ดูคนแต่ภายนอก แต่เราดูจิตใจของเขา ความเสียสละ
ของเขา ความยุติธรรมของเขา เมตตาธรรมของเขาต่างหาก ซึ่งบุคคลเหล่านั้น
อาจจะหาพบได้ในทุกหนทุกแห่ง ไม่จำเป็นที่จะต้องในสถานที่ราชการหรือว่า
ในสภาผู้แทนหรือว่าในสถานที่อื่นใด ฉะนั้นเรื่องของธรรมาธิปไตยหรือว่า
อำนาจของธรรมะจะทำให้ได้ประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ถ้าประชาธิปไตยที่ไม่มี

ธรรมาธิปไตยเข้ามาเป็นหลัก ประชาธิปไตยนั้นมันจะกลายเป็นเผด็จการใน
ระบบรัฐสภาดังที่ได้เคยเป็นมาหลายครั้งหลายหน หลายยุคหลายสมัยและอาจจะ
เป็นต่อไปอีก

เมื่อกันผมพูดถึงว่านักการเมืองในต่างประเทศที่เขาเป็นนักเสียสละ
มาก คือเขามีเงินแล้วเขาต้องการเกียรติ บางคนที่เขายอมสละรายได้ต่างๆเพื่อ
จะมาเป็นผู้แทนก็มี เพื่อมาเป็นรัฐมนตรีก็มี โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มาเป็นรัฐ-
มนตรีนั้น เขาจะต้องสะอาดบริสุทธิ์ ถ้าสมมุติว่าก่อนที่จะมาเป็นรัฐมนตรีเขา
อาจจะมีหุ้นส่วนในบริษัทต่างๆ ๒๐ บริษัท เขาอาจจะมียาได้มากจากหุ้นส่วน
ต่างๆ เหล่านั้นปีละ ๑๐ ล้านบาทโดยที่ไม่ต้องทำอะไรหรอก เป็นเสียนอนกิน
แต่ว่าเมื่อเข้ามาเป็นรัฐมนตรีในแบบของประชาธิปไตยจริงๆ เขาจะต้องลาออก
จากตำแหน่งต่างๆ เหล่านั้นให้หมด ตำแหน่งธุรกิจทั้งหลายเหล่านั้นจะไม่ต้อง
มาวุ่นวายกับในเรื่องการเมือง เพื่อต้องการให้เห็นว่าเขานับบริสุทธิ์ใจจริง เพราะ
ถ้าหากว่าเขายังถือหุ้นส่วนในบริษัทต่างๆอยู่ ถ้าหากว่าบริษัทนั้นเกิดเจริญรุ่ง
เรืองขึ้นมาในระหว่างที่เขายังเป็นรัฐมนตรี คนเขาก็อาจจะคิดว่าบริษัทต่างๆเหล่านี
นี้อาศัยอำนาจของรัฐมนตรี ทำให้ได้อภิสิทธิ์ต่างๆ มันก็จะทำให้ตัวเขาต่าง
พริ้วและบริษัทจะเสื่อมเสียชื่อเสียง เพราะฉะนั้นต้องขายหุ้นส่วนต่างๆให้หมด
แล้วก็มาเป็นรัฐมนตรีกันต่อไป กินเงินเดือนแต่น้อย ถ้าหากว่าเรามีความซื่อ
สัตย์สุจริต เงินเดือนก็คงพอกิน เพราะหลายหมื่น แต่ถ้าหากว่าคิดว่าไม่พอ
เท่าไรก็ไม่พอ ทีนี้ถ้าหากว่าโดยวิธีนี้ สมมุติว่าเงินเดือนไม่พอใช้ เพราะเรา
ต้องมีกิจกรรมมากมีสังคมมาก ก็ต้องใช้เงินมากไปตามตัว ก็อาจต้องค้าของเก่า
กินบ้างละครับ อย่างเช่นท่านนายกรัฐมนตรีฉวง อภัยวงศ์ ท่านก็ต้องค้าของ
เก่ากินเหมือนกัน แต่ว่าเมื่อท่านถึงอสัญกรรมไปแล้วก็ไม่มีใครตำหนิติเตียนท่าน

เพราะว่าท่านบริสุทธิ์ บางคนมาเป็นรัฐมนตรี ๓ ปี ไม่ครบ ๔ ปี ท่านก็ลาออก เพราะเงินหมดต้องออกไปค้าขาย ทำมาหากินใหม่ มีเงินแล้วมาเล่นการเมืองต่อ ซึ่งผิดกับในประเทศที่ยังไม่เจริญ ในระบอบประชาธิปไตย ก่อนที่จะมาเป็นรัฐมนตรี เราอาจจะไม่ได้เป็นอะไรเลย แต่พอไปเป็นรัฐมนตรีขึ้นมา ก็ไปเป็นกรรมการบริษัทนั้น ธนาคารนี้ เป็นประธานที่ไน่รองประธานที่นี้ ไม่ต้องไปทำอะไร เดือนๆหนึ่งก็มีเงินเข้าหลายแสนหลายล้านอยู่เหมือนกัน นี่มันเดินสวนทางกัน อย่างนี้แล้วประชาธิปไตยจะมีได้อย่างไร นี่ก็เป็นเรื่องที่น่าคิด

ถ้าหากว่าประชาชนไม่ได้รับการศึกษา, ประชาชนก็ไม่เข้าใจเรื่องประชาธิปไตย พอถึงเวลาเขาเกณฑ์ให้ไปเลือกตั้งก็ไป คนไหนให้เงิน เราก็ไปลงคะแนนให้เขา เขามีบุญคุณต่อเรา นี่ในต่างจังหวัดมักจะเป็นอย่างนี้ เขามีบุญคุณต่อเรา เราต้องไปลงคะแนนให้เขา เอาเงินเขามา ไม่ไปลงคะแนนให้เขา ประเดี๋ยวเราจะบาปตกนรกอะไรอย่างนี้ ในที่สุดเราก็ได้นักการเมืองที่ไม่ค่อยจะดีนักเข้ามาในสภามาก ถ้าหากว่าประชาชนมีความเข้าใจซาบซึ่งในระบอบประชาธิปไตย เราให้การศึกษาแก่ประชาชนเป็นขั้นตอนไป ประชาชนก็จะมองเห็นความสำคัญของประชาธิปไตย เมื่อประชาชนเข้าใจระบอบประชาธิปไตยนั้นแหละครับ เราถึงจะได้ประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ที่แท้จริงและที่ดี ที่เหมาะสมกับประเทศของเรา เพราะฉะนั้นระบอบประชาธิปไตยนั้นจึงต้องใช้เวลา เราจะต้องให้การศึกษาแก่ประชาชนและเยาวชนของชาติตั้งแต่เด็ก ให้แก่เข้าใจในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติไปพร้อมๆกัน ครูอาจารย์ก็ต้องเป็นประชาธิปไตย พ่อแม่ก็ต้องเป็นประชาธิปไตย แม้แต่ในสำนักงานก็ต้องเป็นประชาธิปไตย แต่บางแห่งนี้เขาก็ไม่ชอบ อย่างเช่นสมมุติว่าผมเป็นหัวหน้ากอง ผมมีอำนาจที่จะตัดสินอะไรต่างๆ ภายในกองของผมได้ ผมจะสั่งหัวหน้าแผนก

หรือใครทำอะไร ผมก็สามารถสั่งได้ในขอบเขตแห่งอำนาจที่ผมมีอยู่ แต่ว่าถ้าระบอบประชาธิปไตยจริงๆแล้ว เราก็ไม่ได้ถือว่าเรามีอำนาจแล้ว เราจะต้องใช้อำนาจนั้นเสมอไปบางทีเราอาจจะเรียกหัวหน้าแผนกมาประชุมปรึกษาหารือกันว่าเราจะวางแผนการอย่างไรที่จะทำให้งานของเราเจริญรุ่งเรือง เขาก็ขอความคิดเห็นความเห็นของเพื่อนร่วมงานทั้งหลายเหล่านั้น ในเมื่อเราได้ความคิดเห็นอะไรใหม่ๆขึ้นมา บางทีจะเป็นความคิดเห็นที่รอบคอบมากกว่าที่เราจะตัดสินใจด้วยตัวของเราเองคนเดียว ถ้าจะมีความบกพร่องบ้างก็จะมีน้อย แต่บางคนเขาบอกว่าแบบนั้นคล้ายๆ กับว่าหัวหน้ากองไม่มีความรับผิดชอบ ผมบอกว่ามันไม่ใช่ นี่ไม่ใช่หมายความว่าเราจะโยนความผิดหรือความรับผิดชอบนี้ไปให้หัวหน้าแผนกไม่ใช่อย่างนั้น ถ้าหากว่าเป็นหัวหน้ากองหรืออธิบดีที่แท้จริง เราจะต้องปรึกษาหารือกับผู้ใต้บังคับบัญชาพอสมควรในบางเรื่องบางราว แต่ว่าถ้ามันมีความชอบเกิดขึ้นก็ถือว่าเป็นความดีความชอบที่ลูกน้องของเราได้มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ให้มันเกิดขึ้น นี่ลักษณะของนักปกครองที่ดีควรจะเป็นอย่างนั้น ไม่ใช่ว่าดีแล้วเป็นความดีของเรา ถ้าหากว่าไม่ดี เป็นความผิดของลูกน้อง โยนกลองไปนี่ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประชาธิปไตย ที่นี้หลักสำคัญในระบอบประชาธิปไตยนั้น จะทำอะไร

ประการที่ ๑ ต้องให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคมากที่สุดที่จะทำได้ นี่จุดมุ่งหมายประการหนึ่งของระบอบประชาธิปไตย เราต้องการให้คนทั้งหลายมีสิทธิ มีเสรีภาพ และมีความเสมอภาคมากที่สุดที่จะทำได้ ทั้งนี้เพราะถือว่าเสียงประชาชนนั้นเป็นเสียงสวรรค์ แต่ว่าเสียงนั้นจะต้องเป็นประชาชนที่มีความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตย ทุกคนมีสิทธิเสมอกันโดยกฎหมาย ไม่มีเอกสิทธิ์หรืออภิสิทธิ์ใดๆทั้งสิ้น เราจะต้องมีเสรีภาพในกรอบ

แห่งกฎหมายอีกเหมือนกัน ไม่ใช่ว่านี่ก็อยากจะทำอะไร เราก็ทำได้ แล้วเราเรียกว่าประชาธิปไตย ไม่ใช่เสรีภาพก็อยู่ในขอบเขต ไม่ใช่ว่านอกอำนาจขอบเขต จะกลายเป็นการเล่นที่ไม่ถือกติกา ถ้าหากว่าการเล่นอะไร ถ้าไม่มีกติกา ประเดี๋ยวมันก็ออฟไซท์หรือฟาล์วกันอยู่บ่อยๆ ประชาธิปไตยก็เหมือนกัน ต้องเล่นกันตามกติกา จะได้ไม่ออฟไซท์ จะได้ไม่ฟาล์ว และมันจะทำให้เป็นการเล่นกีฬาการเมืองนี้สะอาดบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น แต่ว่าพอพูดถึงการเมือง คนส่วนมากก็มักกลัว ผมเองผมก็กลัว เพราะว่าการเมืองมันมีเล่ห์เหลี่ยมพลิกแพลงกันมาก ตลบตะแลงกันร้อยแปด เพราะต้องการที่จะเอาชนะกันอย่างเดียวโดยที่ไม่ได้คำนึงถึงว่าการกระทำนั้นมันจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่สังคมแก่ไหนเพียงไร ถ้าเราสามารถที่จะโค่นอีกฝ่ายหนึ่งลงได้ นี่ก็ความสำเร็จของเรา ถ้าหากว่าโค่นกันโดยวิถีทางรัฐธรรมนูญหรือระบอบประชาธิปไตยก็ดีไป แต่ถ้าหากว่าเล่นกันโดยวิธีการสกปรกหรือว่านอกกติกา มันก็ไม่เป็นมงคลนัก เพราะฉะนั้นสิทธิเสรีภาพหรือความเสมอภาค ความเสมอภาคนี้เราต้องการให้มันมี แต่ว่าเสมอภาคนี้เราจะให้เสมอภาคกันจริงๆเป็นไปไม่ได้หรอก แต่เราต้องทำให้เสมอภาคกันมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เช่นว่าเราจะให้คนทุกคนเสมอภาคในด้านสติปัญญา มันทำไม่ได้ นี่แล้วแต่กรรมของแต่ละคนที่ได้ทำมาและที่กำลังทำอยู่ ถ้าหากว่ากรรมที่เราทำไว้ไม่ดี เกิดมาสนองไม่ดี เราจะให้ทัดเทียมกับบุคคลอื่น ก็เป็นไปไม่ได้เหมือนกัน เราจะให้รัฐบาลออกกฎหมายให้คนทุกคนที่มีสมองเท่าเทียมกัน มันไม่ได้ อย่างนั้นมันก็ช่วยไม่ได้ เราก็ต้องสร้างสมบุญบารมีต่อไป ถ้าหากว่าในเวลาที่มีสมองเรายังไม่ปรากฏเรื่อง เราก็ต้องพยายามศึกษาเล่าเรียนช่วยตัวเองเพื่อให้มันทันเขา ถ้าหากว่าเขาก็ศึกษาเล่าเรียน เราก็ศึกษาเล่าเรียน มัน

กันกัน นี่เป็นเรื่องที่ถือว่าสุดแต่กรรม กรรมของเราที่เราทำไว้ไม่ดี เราต้องพยายามทำให้ดีต่อไปอีก แต่ว่าอย่างไรก็ตาม ในระบอบประชาธิปไตยนั้นเราจะต้องพยายามทำให้คนทุกคนนี้มีสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคกันให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

ประการที่ ๒ ระบอบประชาธิปไตยนั้นจะต้องมีองค์กร ๓ อย่าง คือ องค์กรนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ อำนาจทั้ง ๓ นี้จะคานกัน อยู่ตลอดเวลา สมาชิกผู้แทนราษฎรมีอำนาจในการออกกฎหมายและควบคุมการปฏิบัติงานของรัฐบาล ถ้าหากว่ารัฐบาลไม่ปฏิบัติตามทวิบทกฎหมายหรือผิดครรลองคลองธรรม นอกแบบนอกแผน รัฐสภาที่มีอำนาจที่จะลงมติไม่ไว้วางใจเพื่อให้รัฐบาลลาออกได้ แต่ว่ารัฐบาลนี้ก็มีอำนาจของตัวเหมือนกัน คือไม่ใช่ว่าผู้แทนจะมีอำนาจที่จะล้มรัฐบาลอย่างเดียว ถ้าหากว่าฝ่ายบริหารนั้นเห็นว่าผู้แทนทั้งหลายเหล่านี้ชักจะวุ่นวายกันมากเกินไปแล้ว บ้านเมืองจะวุ่นวาย มันจะเดือดร้อน มันจะอลเวงก็มีอำนาจที่จะยุบสภาได้เหมือนกัน และเลือกตั้งกันใหม่ให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสิน นี่ก็เป็นฝ่ายที่คานอำนาจ ฝ่ายตุลาการก็ต้องตัดสินไปตามทวิบทกฎหมาย และทวิบทกฎหมายนั้นใครออก สมาชิกผู้แทนเป็นผู้ออก แต่ว่าสมาชิกผู้แทนไม่ได้ใช้กฎหมาย แล้วกฎหมายนั้นแหละฝ่ายตุลาการอาจจะเล่นงานสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรผู้ประพฤติผิดกฎหมายก็ได้ และกฎหมายที่เราออกไปแล้วนั้นแหละมันอาจจะกลับมาเล่นงานเราก็ได้ เพราะฉะนั้นอำนาจทั้ง ๓ นี้ก็เป็นอำนาจที่คานกันอยู่ตลอดเวลา นี่เขาเรียกว่าเป็นการสร้างดุลแห่งอำนาจไม่ให้ใครมีอำนาจเหนือใคร คือต่างคนต่างที่จะมีอำนาจที่จะหักล้างกันอยู่ตลอดเวลา

ประกาศที่ ๓ การปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้นจะต้องเป็นการปกครองที่ใช้ นิติธรรมหรือว่ากฎหมายเป็นเครื่องมือ เพราะถือว่ากฎหมายนั้นเป็นระเบียบแบบแผนที่จะทำให้สังคมมีระเบียบ นอกจากกฎหมายแล้ว ตามปกติเราก็จะมีขนบธรรมเนียมประเพณีอะไรต่างๆ นี้ก็ถือว่าเหมือนกับกฎหมายที่จะเชื่อถือปฏิบัติกันมาตามประเพณี หรือที่เขาเรียกว่า customary law (ถ้าตัดอเมริกาว์) อะไรพวกนี้ ก็เป็นกฎหมายของกลุ่มชน แต่ว่ากฎหมายในที่นี้เราหมายถึงกฎหมายที่ออกทางสภา ประชาชนทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันภายใต้ของกฎหมาย ถ้าหากว่าเขาทำอย่างนี้ถือว่าผิดกฎหมาย เราทำอย่างนี้เราก็ผิดกฎหมาย รัฐมนตรีทำอย่างที่เราทำก็ต้องผิดกฎหมายเหมือนกัน ไม่มีเอกสิทธิ์ ไม่มีอภิสิทธิ์ใดๆอยู่เลย ถ้าหากว่ากฎหมายต่างๆ เหล่านี้ที่มันออกมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีจิตใจบริสุทธิ์ มีจิตใจดีมันในหลักธรรม กฎหมายเหล่านั้นก็จะเป็นกฎหมายที่ดี แต่ว่าถ้าหากว่าผู้แทนราษฎรเป็นผู้แทนราษฎรที่เลว ไม่มีดีมันในธรรมะ กฎหมายอาจจะเป็นกฎหมายที่เลวก็ได้ แต่กฎหมายนั้นจะดีหรือเลวก็ตาม เมื่อออกมาแล้ว เราก็ต้องปฏิบัติตามกฎหมายนั้น แม้ว่าในระหว่างที่ออกกฎหมาย สมมุติว่าเราเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เราไม่เห็นด้วยกับกฎหมายฉบับนี้ คำันตลอดตั้งแต่วาระที่ ๑ ถึงวาระที่ ๓ แต่ว่าเมื่อกฎหมายนี้ออกประกาศใช้แล้ว เราจะอ้างว่าเราไม่เห็นด้วย และเรากันมาตลอด เพราะฉะนั้นเราจะไม่ปฏิบัติตามกฎหมายนั้น หาไม่ได้ เราจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยเมื่อเป็นกฎหมายแล้วเราต้องปฏิบัติตาม ถ้าหากว่าเราเห็นว่ากฎหมายฉบับนี้มันไม่ยุติธรรม เราก็ต้องหาทางที่จะปรับปรุงแก้ไขหรือยกเลิกกฎหมายนี้โดยวิถีทางที่ชอบ นั่นคือเราจะต้องใช้ทางรัฐสภานั้นแหละ ออกกฎหมายยกเลิกกฎหมายฉบับนี้ ถ้าหากว่ารัฐสภาสามารถออกกฎหมายยกเลิกกฎหมายฉบับนี้ได้

ก็เป็นความสำเร็จของเรา แต่ถ้าหากว่าส่วนใหญ่เห็นว่าควรจะใช้อยู่ เราก็ต้องยอมรับฟังอีกเหมือนกัน เพราะประชาธิปไตยนั้นเป็นเรื่องการปกครองของประชาชน เพื่อประชาชน และโดยประชาชน เมื่อเสียงส่วนใหญ่เขามีความเห็นว่าจะต้องทำอย่างนั้น จะต้องเอาอย่างนั้น เราเป็นเสียงส่วนน้อย เราก็ต้องยอมไปก่อน เพราะฉะนั้นถ้าหากว่ายึดมั่นในระบบประชาธิปไตย เราเล่นกันตามกติกา ไม่ออฟไซค์กันบ่อยๆ เราก็คงจะได้ประชาธิปไตยที่ดี และในบรรดาการปกครองทั้งหลายนี้ ผมคิดว่าไม่มีระบบไหนหรือกระบี่ที่จะดีเท่าระบบประชาธิปไตย เพราะอย่างน้อยก็ทำให้เรามีสิทธิมีเสียงในการปกครองทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เราสามารถที่จะแสดงความคิดเห็นของเรา ทั้งโดยการพูด โดยการเขียนให้ปรากฏเพื่อเป็นการตักเตือนนักการเมือง หรือตักเตือนรัฐบาล หรือใครๆก็ได้ นี่มันเป็นการที่ให้เราสิทธิเสรีภาพที่จะใช้อำนาจที่เรามีอยู่ตามกฎหมายแสดงความคิดเห็นของเราได้ ถ้าหากว่าเป็นการปกครองในระบบอื่นจะเป็นระบบเผด็จการหรือระบบคอมมิวนิสต์อะไรก็ตาม เราจะไม่มีโอกาสที่จะแสดงความคิดเห็นหรืออย่างที่ผมจะมาพูดที่นี่คงจะพูดไม่ได้ อย่างน้อยก็ต้องส่งต้นฉบับไปให้เขาพิจารณาดูก่อนและยังบอกจะมาพูดที่นี่ไม่มีต้นฉบับเขาเลยไม่ให้พูดกันพอดี เหมือนกับสถานที่ราชการบางแห่งนะครับ แม้แต่กรมประชาสัมพันธ์ เวลาจะไปพูด เขาก็ขอต้นฉบับ เมื่อขอแล้วเขาก็เอาไปตรวจดูก่อน ตรวจดูว่าต้นฉบับนี้เมื่อออกอากาศไปแล้วจะไปกระทบกระเทือนใครบ้างไหม ถ้าเขาเห็นว่าจะไปกระทบกระเทือนใคร เขาก็ขอรับรองว่าตรงนี้ขอตัดออกได้ไหม รู้สึกว่าเขาพูดที่รับ คือขอตัดออกได้ไหม ความจริงเขาบอกว่าตรงนี้คุณตัดออกเสียเถิด แทนที่จะพูดอย่างนี้ ฟังแล้วมันเผด็จการ เขาก็ถามว่าขอตัดหน่อยได้ไหม นี่เขาขอมาย่างนี้ เราก็ให้ ก็ไม่เห็นเสียหายอะไร แต่ผม

บอกวงเล็บไว้ก็แล้วกัน เพราะว่าความเห็นนั้นก็เห็นที่บริสุทธิ์ ก็เลยวง
 เล็บเข้าไว้ แต่บางแห่งก็มีครบ บางแห่งจนกระทั่งเล็กกัน ตั้งแต่สมัยผมบวช
 อยู่แล้วเวลาจะไปเทศน์ เป็นพระนี่แหละครับ จะต้องส่งสำเนาที่จะเทศน์นี้ไป
 ให้เจ้าหน้าที่เขาตรวจเสียก่อน เมื่อเขาอ่านแล้ว แก่ไข้อย่างไรแล้วก็เทศน์ตาม
 ที่เขาแก้ แต่ความจริงคนที่แก้ไขก็เป็นมหาเปรียญครับ ในสมัยผมบวชอยู่
 เป็นเปรียญ ๔ เหมือนกัน กราวหนึ่งผมก็ส่งต้นฉบับไป คนตรวจท่านก็เปรียญ
 ๔ ประโยค ตรวจจามา ท่านัดของผมเยอะเยอะหมดเลย ผมเอามาอ่านดูแล้ว
 ผมก็เห็นว่าต้นฉบับของผมนี้ไม่เห็นกระทบกระเทือนการเมืองอะไรนี้ แล้วตัด
 ไปตัดมาอย่างนี้ เขาให้เวลาไว้สมควรว่า ๒๐ นาที ผมดูแล้ว ผมอ่าน ๑๒ นาที
 ก็หมด เพราะว่าผมอ่านช้าไม่ค่อยได้เสียด้วย ผมบอกอย่างนี้เวลาก็เหลือ
 แล้วผมมาคิดว่า เอในเมื่ออ่านบทเทศน์ความจริงก็ไม่ไปเกี่ยวข้องกับการเมือง
 ผมก็ว่ากันไปตามเนื้อหาของธรรมะนี้ แล้วทำไมจะมาตัดทอนของผมอีก เวลา
 เทศน์ผมก็ไม่เอาสิครับ เพราะผมก็เปรียญ ๔ เหมือนกัน ก็ไม่ใช่ใครจะวิเศษ
 กว่าใครหรอก ผมไม่ได้ถือว่าผมวิเศษกว่า แต่ผมก็ไม่ได้ถือว่าเขาวิเศษกว่าผม
 ฉะนั้นในค่านธรรมะก็อาจจะพอกัน หรือว่าบางแง่ ผมอาจจะเก่งกว่า บางแง่
 ท่านอาจจะเก่งกว่า แต่ที่ผมเขียนไปมันไม่ผิดก็แล้วกัน เสร็จแล้ว เวลาเทศน์
 ผมก็เอาต้นฉบับของผมมาเทศน์ ฉบับที่เขาแก้ ผมไม่เอา ผมก็เทศน์ไปตาม
 ที่ผมเขียนตั้ง แท้ นั้นมาก็เล็กกัน ไม่ต้องเทศน์ คือเขาจะให้เทศน์ตาม
 ที่เขาต้องการ ผมถือว่าผมก็มีเสรีภาพที่จะเทศน์ตามที่ผมเห็นว่าถูก เพราะมัน
 ไม่ได้กระทบกระเทือนการบ้านการเมืองอะไรเลย คือเขาก็กลัวว่าเขามีหน้าที่
 ตรวจบทความแล้ว ถ้าเขาไม่ได้เซ็นเซอร์เสียบ้าง ก็คล้ายๆไม่ได้ทำหน้าทีย่างนี้
 ก็ต้องตัดเอาอายุนั้นทั้งอายุนีทั้งอะไรอย่างนี้ ผมก็บอกว่าแปลก มันไม่สมควร

ไม่เหมาะหรือบางครั้งเขาก็ไม่ได้ขอต้นฉบับ ซึ่งตามปกติเขาก็ต้องขอต้นฉบับ
 ะไรอย่างนี้ เขาก็นึกว่าผมมีต้นฉบับไป นี่ไปเทศน์ช่อง ๕ สมัยแรกทีเดียว พอ
 ไปถึงเจ้าหน้าที่เขาก็ถามว่าท่านเอาต้นฉบับมาหรือเปล่า ผมบอกว่า อ้าวเวลาไป
 นิมนต์ไม่เห็นขอต้นฉบับไว้แน่ แล้วเขาก็บอกว่าท่านจะเทศน์อย่างไร ผมก็บอก
 ว่าไม่เป็นไรหรอกขึ้นธรรมาสันก็เทศน์ได้ บอกว่า เอ ไม่ได้นะครับ เทียบเทศน์
 เกินไป ผมก็เสียครับ เพราะว่ารายการโฆษณาอะไรต่างๆก็มีพวกสปอนเซอร์
 ต่างๆ ถ้าหากว่าท่านเทศน์ไม่ครบแล้ว เกิดมีช่องว่างเกิดขึ้น เอาอะไรมาใส่ไม่ทัน
 ผมโดนเล่นงานแน่ ผมบอกว่าไม่เป็นไรหรอกให้เทศน์กี่นาทีผมก็เทศน์แก่นั้นและ
 แก่ไม่รู้จักผมหรอก พอถึงเวลา ผมก็ขึ้นเทศน์ ก็รู้สึกว่หน้าแก่ก็เสียไปตามๆ
 กันเพราะว่าไม่มีต้นฉบับ แก่ไม่ได้ขอผมนี่ จะถือเป็นความผิดของผมก็ไม่
 ไร แก่ไม่ขอผมต่างหาก ผมก็ขี้เกียจเขียนจะตายไป ต้นฉบับนี่คือพูดปากเปล่า
 สบายดี นี่อะไรพูดได้ เราก็อพูดไป เพราะฉะนั้นวันนั้นขึ้นเทศน์ เทศน์จบ
 ยถาสัพพีจบก็พอดีครบตามกำหนด ไม่กระดิกเลยแม้แต่วินาทีเดียว ก็มีนาฬิกา
 จับอยู่อย่างนี้ เราก็อเทศน์ ดูว่าเข็มนาฬิกามันเดินไปถึงไหนแล้ว จะให้จบเมื่อไร
 มันก็จบ แหม แกกราบเลยครับ บอกผมโล่งอกไปเลย ผมบอกว่าไม่เป็นไรหรอก
 ตั้งแต่นั้นมาก็ไม่ต้องนิมนต์เทศน์กันอีก นี่มันเป็นแบบนี้แหละครับ ทางราชการนี้
 แค่ว่าก็ก็มีเหมือนกัน ผมก็เห็นใจเขา เพราะบางทีเราพูดไปเพลินๆ เราถือว่า
 ไม่กระทบกระเทือนใครหรอก เราไม่ได้ตั้งใจว่าใครหรอก แต่ว่าเขาฟังแล้วเขา
 ว่าเราว่าเขาอะไร อย่างนั้นมันเดือดร้อน แม้แต่สถานีวิทยานเกราะนี้แหละที่ผม
 เคยออกรายการมาแล้วก็เหมือนกัน ก็มีคนเขาถามว่า วันนั้นทำไมคุณพูดน้อย
 นึกเล่า ก็ถามว่าเป็นอย่างไร เขาบอกว่าฟังไป ๑๕ นาทีแล้วก็เห็นเงียบไปเฉยๆ
 รายการของผมตั้งครึ่งชั่วโมงนี่ เขาบอกว่า ๑๕ นาทีจริงๆ วันนั้นพูดปรัชญา

การเมือง เรื่องประชาธิปไตยนี้แหละครับ พุกไปพุกมาเขาก็เลยส่งบีกเสียเลย เพราะผมพูดแบบกลอนสด ไม่มีต้นฉบับ ต่อจากนั้นมาเขาก็เลยบอกว่าคราวหลังจะไปออกอากาศจะต้องส่งต้นฉบับหรือมีฉะนั้นก็ต้องส่งเทปที่อัดแล้วไปก่อน ๒๔ ชั่วโมงเพื่อเขาจะได้ตรวจเทปดูก่อนว่ากระทบกระเทือนอะไรหรือไม่ ความจริงเราก็พูดด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ก็ว่ากันไปตามหลักวิชา แต่คราวนี้บังเอิญคนฟังเขาฟังแล้วเชื่อว่าไปว่าเขา ซึ่งความจริงแล้วไม่ได้ตั้งใจจะว่าเลย มันเป็นผลพลอยได้ออกไปเอง พุกไปก็เลยไม่ได้พูดต่อไปไว้ มันก็เลยเป็นเรื่องราวขึ้นมาอย่างนี้ แต่ว่าเรื่องของธรรมะเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เรื่องของธรรมะส่วนมากก็ไม่ค่อยมีอะไรหรอกครับ นอกจากเรื่องของการเมืองหรือเรื่องปรัชญามันก็มีอยู่บ้าง เพราะฉะนั้นอย่างไรก็ตามในการปกครองระบอบประชาธิปไตยนี้เป็นแบบที่ดีแล้วเราควรจะช่วยกันรักษาย่าให้ระบบเผด็จการเข้ามาเลย แต่ว่าเราควรจะทำให้ประชาธิปไตยนี้เป็นประชาธิปไตยจริงๆ ซึ่งจะทำให้คนมีศรัทธาในระบอบประชาธิปไตย นั่นคือเราจะต้องเพิ่มพลังธรรมาธิปไตยให้มาก ก็ต้องให้นักการเมืองทั้งหลายมีธรรมะคือให้ใช้ธรรมะนี้มากๆหน่อย ถ้าหากว่าประพฤติดะไรไม่ดีไม่งามเสียหายอะไรก็ต้องเล่นงานกันหนักๆหน่อยและพร้อมกันนั้นก็ต้องให้ประชาชนมีความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตยให้ดีขึ้น ถ้าวิธีนี้ผมก็คิดว่าประชาธิปไตยกับธรรมาธิปไตยจะช่วยเหลือกัน เหมือนกับน้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า และจะทำให้มีความสงบสุขทั้งแก่ตัวนักการเมืองซึ่งก็ไม่ต้องหวาดวิตกว่านี่เขาจะยุบสภาเมื่อไร นี่เรานั่งเก้าอี้ยังไม่ทันร้อนเลย ก็จะต้องออกเสียแล้ว จะต้องหาเสียงกันอีกอะไรทำนองนี้ เราไม่ต้องหวาดวิตกกันต่อไป และประชาชนเขาก็จะมีศรัทธาในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น เวลาถึงคราวที่จะเลือกตั้งกันใหม่ เขาก็จะได้ไปลงคะแนนเสียงกันมากขึ้น ไม่ใช่ว่านานๆเข้า เปอร์เซนต์ของคนไปลง

คณะเนนเสียงกีดตดงๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ... ลงอยู่เรื่อยๆทั้งๆที่เป็นเมื่
ที่นำในระบอบประชาธิปไตย แต่บางคนก็ไม่ค่อยจะไปใช้สิทธิอะไรนัก เมื่อคร
ที่แล้วผมก็มาพูดในวันเลือกตั้ง ก็ขอร้องให้ไปช่วยเลือกตั้งกันบ้าง ก็ไม่ทราบ
ไปกันบ้างหรือเปล่า ถ้าหากว่าโดยวิธีนี้เราก็ช่วยกัน อย่าไปท้อถอยหรือว่าอ
ไปหมกมุ่นตายอยากไม่โยกในประชาธิปไตยเสียจนกระทั่งมัน เราพยายามช
ประคับประคองให้ประชาธิปไตยนี้มันเดินไปในทางที่ชอบ นั่นคือในฐานะที่
ท่านที่อยู่ในที่นั้นก็เป็นผู้ที่สนใจธรรมะอยู่แล้ว ถ้าท่านจะมีพรรคพวกเพื่อน
หรือว่าลูกหลานที่เป็นนักการเมืองอะไรต่างๆก็ช่วยกรุณาให้สติเตือนใจแก ขอ
มีธรรมะบ้าง นึกถึงว่าเราช่วยกันทำประโยชน์เพื่อประชาชนของชาติ โดย
ให้ประชาชนส่วนใหญ่มีความสุขความเจริญให้มากที่สุดแก่พร้อมกันนั้นก็ท
ประชาชนส่วนน้อยลำบากหรือว่าเดือดร้อนน้อยที่สุดด้วย.

Handwritten notes in Thai script, including the word "ขอ" (request) and other illegible characters.

